

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛТЕТИ ҲУҚУҚШИНОСӢ
ЮРИДИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

ҲАӢТИ ҲУҚУҚӢ

ПРАВОВАЯ ЖИЗНЬ

Октябрь – Декабри 2021, № 4 (36)

Октябрь – Декабрь 2021, № 4 (36)

Маҷаллаи илмӣ – иттилоотии «Ҳаёти ҳуқуқӣ» («Правовая жизнь») соли 2013 таъсис додашуда, дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон (шаҳодатномаи № 163/МЧ – 97 аз 25 – уми октябри соли 2020) ва Маркази байналмилалӣ ISSN (ISSN 2307 – 5198) ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Шохиси илмии тақризшавандаи Россия аъзо буда, ба Феҳристи маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Вазорати илм ва таҳсилоти олии Россия ва ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудааст.

Научно – информационный журнал «Правовая жизнь» (Ҳаёти ҳуқуқӣ) создан в 2013 г. и зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан (свидетельство № 163/МЧ – 97 от 25.10.2020г.) и Международным центром ISSN (ISSN 2307 – 5198).

Журнал аккредитован в Российском индексе научного цитирования, включен в Перечень рецензируемых научных изданий Высшей ате – стационарной комиссии при Министерстве науки и высшего образования РФ и Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ
Учредитель: Таджикский национальный университет, юридический факультет

Сармуҳаррир: Ш. К. Гаюров — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Главный редактор: Ш. К. Гаюров — доктор юридических наук, профессор

Ҳайати таҳририя:

Тоҳиров Ф.Т. — академики АМИТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Маҳмудзода М.А. — академики АМИТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Насриддинзода Э.С. — узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Раҳмон Д.С. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Диноршоҳ А.М. — котиби масъул, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Малко А.В. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор (Россия)
Муртазозода Ҷ.С. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Шарофзода Р.Ш. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Сафарзода Б.А. — муовини сармуҳаррир, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Шарипов Т.Ш. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Золотухин А.В. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Рачабзода М.Н. — номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Редакционная коллегия:

Таҳиров Ф.Т. — академик НАНТ, доктор юридических наук, профессор
Маҳмудзода М.А. — академик НАНТ, доктор юридических наук, профессор
Насриддинзода Э.С. — член-корреспондент НАНТ, доктор юридических наук, профессор
Раҳмон Д.С. — доктор юридических наук, профессор
Диноршоҳ А.М. — ответственный секретарь, доктор юридических наук, профессор
Малько А.В. — доктор юридических наук, профессор (Россия)
Муртазозода Дж.С. — доктор юридических наук, профессор
Шарофзода Р.Ш. — доктор юридических наук, профессор
Сафарзода Б.А. — зам. главного редактора, доктор юридических наук, профессор
Шарипов Т.Ш. — доктор юридических наук, профессор
Золотухин А.В. — доктор юридических наук, доцент
Раджабзода М.Н. — кандидат юридических наук, доцент

Шохиси обунавии маҷалла: **77735**

Подписной индекс журнала: **77735**

Маҷалла дар се моҳ як маротиба бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ чоп мегардад
Журнал выходит один раз в три месяца на русском и таджикском языках

Нишонии маҷалла: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17

Адрес редакции: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17

Телефон ва дигар воситаҳои алоқа: (+992 37) 2 21 77 11, www.law.tnu.tj,
www.pravovayazhizn.tj

Телефоны и иные средства связи: (+992 37) 2 21 77 11, www.law.tnu.tj,
www.pravovayazhizn.tj

©Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2021 © Ҳайати муаллифон, 2021
©Таджикский национальный университет, 2021 © Коллектив авторов, 2021

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

**I. НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ
ТАЪЛИМОТ ОИД БА ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ (ИХТИСОС: 12. 00. 01)**

**I. ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА;
ИСТОРИЯ УЧЕНИЙ О ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12. 00. 01)**

Сальников В. П., З. Дж. Маджидзода., Рахмон Д. С. Известному
российскому философу права Сергею Ивановичу Захарцеву испол-
нилось 45 лет.....5

Азиззода У.А., Раҷабзода С.А. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ22

Абдурахимов С. Қ. Мушкilotи қонунгузории соҳаи маориф ва роҳи
ҳалли он дар мисоли қабули Кодекси маорифи Ҷумҳурии
Тоҷикистон33

Аминҷонов А.Х. Маҳрамҳои сабабиву разоӣ ва танзими ҳуқуқии
муносибатҳои никоҳӣ дар низоми ҳуқуқи исломӣ.....57

Умедов К.М., Рахмонов А.С. Юридические средства юридической
технологии.....64

**II. ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МУРОФИАИ СУДИИ
КОНСТИТУТСИОНӢ; ҲУҚУҚИ МУНИСИПАЛӢ
(ИХТИСОС: 12. 00. 02)**

**II. КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ
СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС; МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12. 00. 02)**

Гадоев Б.С. Послания Президента Республики Таджикистан и их
роль в политическом курсе развития страны.....74

Раҷабзода С.А. Инъикоси кафолати конститусионии ҷуброни зарар
ба ҷабрдида дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон.....83

**III. ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ
ОИЛАВӢ; ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ
(ИХТИСОС: 12. 00. 03)**

**III. ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО;
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12. 00. 03)**

Шукурова Н.А. Медицинская организация как сторона договора об оказании платных медицинских услуг.....89

Бобоев Дж.К. Противоправность в обязательстве, вследствие причинения вреда.....97

Аблаева М.Ҳ. Танзими ҳуқуқи бозори хизматрасониҳои иҷтимоӣ.....105

Назридинзода А. Асосҳои ҳуқуқи рад кардани бастанӣ шартномаи меҳнатӣ тибқи қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон.....110

Рофиева А.Ҳ. Таҷрибаи қонунгузори давлатҳои хориҷӣ оид ба соҳибкории оилавӣ.....117

**IV. ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ, МУРОФИАИ МАЪМУРӢ
(ИХТИСОС: 12. 00. 14)**

**IV. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО, АДМИНИСТРАТИВНЫЙ
ПРОЦЕСС (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12. 00. 14)**

Киёмидинов С. А. Некоторые вопросы определения административно-правового статуса антикоррупционного ведомства Республики Таджикистан136

Соибов З.М. Моҳияти функцияҳои иттилоотӣ ва машваратӣ дар идоракунии фаъолияти гумрукӣ.....143

**V. ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН
V. ПРАВИЛА ДЛҲ АВТОРОВ**

**I. НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ;
ТАЪРИХИ ТАЪЛИМОТ ОИД БА ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ
(ИХТИСОС: 12. 00. 01)**

**I. ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ
УЧЕНИЙ О ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12. 00. 01)**

**Сальников В. П*.,
З. Дж. Маджидзода,*
Рахмон Д. С.***

**ИЗВЕСТНОМУ РОССИЙСКОМУ ФИЛОСОФУ ПРАВА СЕРГЕЮ
ИВАНОВИЧУ ЗАХАРЦЕВУ ИСПОЛНИЛОСЬ 45 ЛЕТ**

Калидвожаҳо: пайдоиши ҳуқуқ, фалсафа, фалсафаи ҳуқуқ, назарияи давлат ва ҳуқуқ, илм, назарияи компреҳендии дарки ҳуқуқ, ҳастии ҳуқуқ, усули ҳуқуқ, арзиши ҳуқуқӣ, мантиқи ҳуқуқ, шуури ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқ, фаъолияти оперативӣ – ҷустуҷӯи, татбиқи ҳуқуқ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ҳуқуқ, қонун, илми ҳуқуқшиносӣ, таҳсилот, андешаронӣ, салоҳиятнокӣ, тамкиният, замони муосир.

Ключевые слова: происхождения права, философия, философия права, теория государства и права, наука, компреҳендная теория познания права, правовое бытия, методология права, ценность права, логика права, осознание права, правовая культура, оперативно-розыскная деятельность, правоприменение, правоохранительные органы, право, закон, юридическая наука, образование, размышление, компетентность, порядочность, современность.

Keywords: origin of law, philosophy, philosophy of law, theory of state and law, science, comprehended theory of knowledge of law, legal existence, methodology of law, value of law, logic of law, awareness of law, legal culture, operational-search activity, law enforcement, law enforcement agencies, right, law, legal science, education, reflection, competence, decency, modernity.

* Доктор юридических наук, профессор, академик РАЕН

* Доктор юридических наук, профессор, Государственный советник юстиции 1-го класса, генерал-майор милиции, главный научный сотрудник Института философии, политологии и права имени академика А.Баховаддинова НАН Таджикистана. E-mail: zoigrov2009@mail.ru

* Доктор юридических наук, профессор, декан юридического факультета Таджикского национального университета, член Маджлиса Милли Маджлиса Оли Республики Таджикистан, Председатель Комитета по обеспечению конституционных основ, прав и свобод человека, гражданина и законности.

29 октября 2021 г. исполнилось 45 лет известному философу и теоретику права, доктору юридических наук, профессору, академику Российской академии естественных наук (РАЕН) Сергей Ивановичу Захарцеву.

Становление С.И. Захарцева как ученого началось с прикладной юридической дисциплины – оперативно-розыскной деятельности. Надо сказать, что в молодости С.И. Захарцев работал в правоохранительных органах, где поощрялось совмещение практики и науки.

Однако сами научные знания, конечно, должны были носить сугубо прикладной характер: уголовное право, уголовный процесс, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность. Совмещение сложных задач следственной и оперативной практики с изучением философии и философии права не принималось.

Надо сказать, что С.И. Захарцев стал широко известным, признанным в России и за рубежом специалистом по вопросам оперативно-розыскной деятельности.

Он внес значительный вклад в то, чтобы сугубо закрытая государственная оперативная работа стала открытой юридической наукой под названием «оперативно-розыскная деятельность» и без грифа секретности официально изучалась не только слушателями ведомственных вузов МВД, но и российскими студентами. В самой науке им разработана теория оперативно-розыскных мероприятий, предложены новые понятия таких мероприятий, разработан порядок их использования в уголовном судопроизводстве, создана научная школа. Автор при этом настаивал на режиме строжайшего соблюдения законности как при использовании результатов оперативно-розыскных мероприятий в доказывании, так и при их проведении. Не все оперативные начальники были к подходу С.И. Захарцева о строжайшей законности готовы, что отражалось (и даже до сих пор встречается!) в научной и учебной литературе ОРД! Но мы уверены, что за подходом юбиляра будущее!

Философией оперативно-розыскной деятельности по С.И. Захарцеву стало строжайшее соблюдение законности, уважение естественных прав человека и понимание того, что эта деятельность, вторгающаяся в личную жизнь и подчас выворачивающая ее наизнанку, все равно нацелена на защиту людей, а не против них.¹ Ранее оперативная работа все-таки строилась не на основе права, а на основе сложившейся практики и опыта, который в этой сфере объективно говоря был неоднозначным даже в современной России. Философия оперативно-розыскной деятельности, сформулированная С.И. Захарцевым в период 2003-2010 годов, вызвала широкий общественный и

¹Захарцев С.И. Наука оперативно-розыскной деятельности: философский, теоретико-правовой и прикладной аспекты. – СПб.: Издательский Дом С-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета СПбГУ, 2011. – С. 8 – 51. DOI 10.17513/np.480

научный интерес. Ее положительно восприняли не только специалисты ОРД, но и теоретики права, философы права, философы.

Результаты трудов С.И. Захарцева отражены в нескольких монографиях, известных как в России, так и за ее пределами.¹ Он по-прежнему является самым цитируемым специалистом ОРД, заметно обгоняя других ученых.² Кроме того, по должности он занимался и совершенно закрытыми научными исследованиями, добился в этом больших успехов, результатом

¹Винниченко Н.А., Захарцев С.И., Рохлин В.И. Правовая регламентация использования результатов оперативно-розыскной деятельности в уголовном судопроизводстве: Монография. - Санкт-Петербургский университет МВД России; Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности // Под общ. ред. В.П. Сальникова. – СПб.: Фонд «Университет», 2004. – 176 с.; Гвай А.М., Захарцев С.И. Уголовная ответственность за убийства в контексте оперативно-розыскной деятельности и доказывания // Под ред. С.И. Захарцева. – М.: Юрлитинформ, 2021. – 272 с. DOI 10.17513/np.481; Евстратиков Б.М., Захарцев С.И., Медведев В.Н., Сальников В.П. Оперативно-розыскные мероприятия на каналах связи (правовой анализ): Монография. - Санкт-Петербургский университет МВД России; Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности // Под общ. ред. В.П. Сальникова. – СПб.: Фонд «Университет», 2005. – 256 с.; Захарцев С.И. Оперативно-розыскные мероприятия в России и за рубежом: Монография. - Санкт-Петербургский университет МВД России, Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности // Под общ. ред. В.П. Сальникова. – СПб.: Фонд «Университет», 2003. – 256 с.; Захарцев С.И. Оперативно-розыскные мероприятия. Общие положения: Монография. – СПб.: «Юридический центр «Пресс», 2004. – 259 с.; Захарцев С.И., Медведев В.Н. Снятие информации с технических каналов связи: правовые вопросы. Монография. - Санкт-Петербургский университет МВД России; Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности // Под общ. ред. В.П. Сальникова. – СПб.: Фонд «Университет», 2004. – 160 с.; Захарцев С.И. Оперативно-розыскные мероприятия: Теория и практика // Под ред. В.П. Сальникова. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2004. – 329 с.; Захарцев С.И., Игнащенко Ю.Ю., Сальников В.П. Оперативно-розыскные мероприятия в XXI веке. – СПб.: Фонд «Университет», 2006. – 320 с.; Захарцев С.И., Чабукиани О.А. Оперативно-розыскные мероприятия и следственные действия: понятия и соотношение: Монография. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2010. – 268 с.; Захарцев С.И. Наука оперативно-розыскной деятельности: философский, теоретико-правовой и прикладной аспекты. – СПб.: Издательский Дом С-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета СПбГУ, 2011. – 264 с. DOI 10.17513/np.480; Захарцев С.И., Игнащенко Ю.Ю., Сальников В.П. Оперативно-розыскная деятельность в XXI веке. – М.: Норма, 2015. – 400 с. DOI 10.17513/np.469; Захарцев С.И., Вихров В.А., Игнащенко Ю.Ю., Сальников В.П. Оперативно-розыскная деятельность и военная безопасность // Под ред. С.И. Захарцева. – М.: Граница, 2017. – 424 с.; Рохлин В.И., Захарцев С.И., Миронов М.А., Стуканов А.П. Институт реабилитации в российском законодательстве: возникновение, развитие, понятие, перспективы // Под ред. В.И. Рохлина. СПб.: «Юридический центр «Пресс», 2007. – 409 с.

²Антонов И.А., Кондрат И.Н., Числов А.И., Шахматов А.В. Уголовный процесс и ОРД однозначно одинаково правовые науки. О вкладе профессора С.И. Захарцева в становление юридической оперативно-розыскной деятельности // Юридическая наука: история и современность.- 2019. - № 7.- С. 175-184.; Голубовский В.Ю., Кондрат И.Н., Хабибулин А.Г., Числов А.И. Вклад профессора С.И. Захарцева в развитие уголовно-процессуальной и оперативно-розыскной науки // Мониторинг правоприменения.- 2020.- № 2 (35).- С. 29-36.

чего стало его избрание член-корреспондентом Российской академии ракетных и артиллерийских наук – одной из отраслевых и по понятным причинам «закрытой» государственной академии наук России.

О яркости таланта С.И. Захарцева и актуальности поднятых им вопросов говорит и тот факт, что докторскую диссертацию по юридическим наукам он (без отрыва от практики!) защитил в 28 лет – самым молодым в России!

Но душа юбиляра всегда тянулась к теории и философии права. Этими по-настоящему любимыми вопросами он активно занялся после увольнения из правоохранительных органов в 2010 г.

Биография С.И. Захарева чем-то напоминает другого нашего известнейшего специалиста академика В.Н. Кудрявцева, который будучи практическим работником, членом военного трибунала фронта, дознавателем занимался исключительно уголовным правом, а перейдя в Институт государства и права стал известным теоретиком права.

В становлении С.И. Захарцева как философа права большую роль сыграл его учитель, друг и соавтор Виктор Петрович Сальников. С.И. Захарцевым и В.П. Сальниковым в период с 2010 по 2021 годы проведены глубокие исследования по философии, философии права и общей теории права, которые были отражены в нескольких монографиях.¹

Так, С.И. Захарцевым и В.П. Сальниковым был сформулирован новый подход к философии права. Они убедительно доказали, что философия права является связующей научной дисциплиной между философией и юридическими науками. Однако, вопреки встречающемуся мнению, философия права не относится к юридическим наукам. Философия права не входит в общую теория права, а обозначает ей направления познания права, методологию права и формулирует подходы и фундаментальные проблемы права, ищет пути их решения. Тогда получается, что в предмет философии права входят основополагающие вопросы правового бытия, сущности права, методологии познания права, ценностей права, осознания права, логики права, места человека в правовых отношениях, правовой культуры.

Здесь появляется осязаемое разграничение предметов философии права и теории государства и права, поскольку в ведение философии права входит осмысление глобальных фундаментальных проблем права и указание методологических установок, ориентиров для теории государства и права. В части методологии: философия является общеметодологической базой для науки в целом, философия права является методологическим базисом для теории государства и права, а теория государства и права – для других юридических наук.

¹Захарцев С.И. Некоторые проблемы теории и философии права // Под ред. В.П. Сальникова. – М.: Норма, 2014. – 208 с. DOI 10.17513/np.468; Захарцев С.И., Сальников В.П. Философия. Философия права. Юридическая наука. – М.: Юрлитинформ, 2015. – 264 с. DOI 10.17513/np.454.

С.И. Захарцев и В.П. Сальников предложили термин «философско-специализированная наука», к которой и отнесли философию права, а также другие науки, образованные на стыке философии и конкретных научных дисциплин: философию медицины, философию экономики и пр. Термин «философско-специализированная наука» вошел в научный оборот и был поддержан многими учеными. При таких обстоятельствах, по мнению С.И. Захарцева и В.П. Сальникова, философия права – философско-специализированная наука, предметом изучения которой являются основополагающие проблемы онтологии права, гносеологии права, аксиологии права, антропологии права, логики права, этики права, праксиологии права, правосознания, правовой культуры. Философия права занимает место между философией и другими юридическими науками, во главе с теорией государства и права.¹

На основе названного подхода С.И. Захарцев и В.П. Сальников сформулировали и разработали компрехендную теорию познания права (от латинского *Comprehendo* – всеохватывающий).

Как написали С.И. Захарцев и В.П. Сальников, право видится им большим бриллиантом. Как известно, наиболее распространенная огранка бриллианта составляет 57 граней. И вот думается, что ученые видят ту или иную грань камня, подчас даже подробно рассматривают ее, при этом упуская из виду, что есть еще как минимум 56 граней этого же камня. То же происходит и с правом. Специалисты по одной грани права судят о нем как о целом. Очевидно, что получаемые таким образом теории со временем упираются в неразрешимые противоречия. Далее появляются новые мыслители, которые также, иногда искренне полагая, что видят предмет целиком, заостряют взгляды на одном из проявлений предмета. Их теории также опровергаются другими концепциями, которые тоже далеки от совершенства. Исторически сколько было различных концепций понимания права? Казалось бы, не мало (позитивистская, естественная, договорная, психологическая, историческая, социологическая и т.д.). Однако их и не так много, как граней бриллианта. Исследования С.И. Захарцева и В.П. Сальникова позволили им высказать предположение, что пока не будет создано значительное количество самостоятельных концепций, объективно и полно раскрывающих конкретные грани права, единого и общего понятия нам не удастся создать. Но как только количество определений права достигнет критической массы, оно перерастет в качество, в результате чего мы получим понимание права на уже совершенно новом уровне, может быть удивительным для нас всех.

¹Захарцев С.И. Философия права: некоторые размышления по поводу предмета // Мир политики и социологии.- 2012.- № 7.- С. 122-131.; Захарцев С.И. Проблема предмета философии права: размышления и предложения//Мониторинг правоприменения.- 2014.- № 1 (10).- С. 10-18.

Основываясь на диалектической теории познания, предметом теории компрекендного изучения права является само право как сложное, противоречивое, многоаспектное, динамично меняющееся социальное явление, оцениваемое без господства какой-либо правовой концепции.¹ Предмет теории компрекендного изучения права включает также: закономерности диалектических сущностных противоречий в праве и правовом бытии; закономерности влияния на адекватную и объективную оценку права и правовой реальности сторонних факторов (к таким факторам относятся экономика, политика, идеология, роль руководителя государства и др.); перспективы развития права в контексте правовой реальности.

Как написали названные ученые: «Смысл предложенного подхода видится в строго объективном, реальном, деидеализированном, деидеологизированном познании права, не допуская господства какой-либо концепции. Чем объективней будет оцениваться право как сложное, противоречивое, многогранное социальное явление, четче будут вскрываться все его противоречия и изъяны, сильные и слабые стороны, возможности и пределы этих возможностей и т.д., - тем скорее получится прийти к познанию права».²

Компрекендная теория познания права вызвала значительный интерес у многих специалистов. Ее поддержал и академик РАН Д.А. Керимов, подготовивший на нее последнюю в своей жизни рецензию.³

Большой интерес вызвала компрекендная теория права за рубежом. Статьи по названной теории переведены на несколько иностранных языков, а монография авторов «Философия. Философия права. Юридическая наука» после перевода на английский язык была издана в Кембридже, по ней сейчас учатся английские студенты.⁴ По мнению значительной части специалистов, компрекендный подход к познанию права считается одним из самых перспективных и прогрессивных в настоящее время.

Компрекендная (всеохватывающая) теория права позволила по-новому взглянуть и на происхождение права. Происхождение права ранее специалисты всегда связывали с какой-либо одной концепцией, которой, разумеется, противоречили другие подходы. Это лишь развивало

¹Захарцев С.И., Сальников В.П. Об обосновании компрекендного подхода для познания права // Теория государства и права. - 2016.- № 2.- С. 36-54.; Захарцев С.И., Сальников В.П. Компрекендная теория познания права // Юридическая наука: история и современность.- 2015.- № 8.- С. 11-26.

²Захарцев С.И., Сальников В.П. Философия. Философия права. Юридическая наука. – М.: Юрлитинформ, 2015. – С. 96. DOI 10.17513/np.454.

³Керимов Д.А. В развитие дискуссии о философии и праве. Рецензия на монографию С.И. Захарцева и В.П. Сальникова «Философия. Философия права. Юридическая наука» – М.: Юрлитинформ, 2015. – 264 с. // Правовое поле современной экономики.- 2015.- № 1.- С. 75-85.

⁴Zakhartsev S.I., Salnikov V.P. The Philosophy of Law and Legal Science. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2018. – 270 p. DOI 10.17513/np.452.

в философии права и теории государства и права субъективизм, и даже солипсизм. В противовес этим процессам С.И. Захарцев и В.П. Сальников выдвинули теорию, что на разных этапах человеческого существования право в различном виде зарождалось как минимум трижды. Первый: с появлением на Земле человека и его сознания, в котором, по мнению названных ученых, заложено стремление к праву, необходимость права. Второй: с появлением первого государства и рождением исходящего от него позитивного права. Третий: с зарождением обычаев, получивших со временем и с учетом ментальности, культуры, развития отдельных обществ, статуса правовых обычаев и норм права.¹ Такой подход актуален и перспективен.

Широкую известность получили также философско-правовые работы С.И. Захарцева и В.П. Сальникова, в которых права рассматриваются через идею справедливости, идею свободы, познание морали.² Несомненно, фундаментален цикл произведений авторов, посвященный Ф.М. Достоевскому и его вкладу в русскую философию права.³ Более того, монография С.И. Захарцева, В.П. Сальникова и Д.В. Масленникова «Логос права: Парменид-Гегель-Достоевский. К вопросу о спекулятивно-логических основаниях метафизики права» тоже получила международное признание и переведена на несколько языков.⁴

Сейчас в сфере научных интересов С.И. Захарцева и В.П. Сальникова находится актуальнейшая проблема суверенитета России и права.⁵

¹Захарцев С.И. Право: новые идеи и прочтения. – М.: Юрлитинформ, 2021. – 440 с. DOI 10.17513/np.453

²Идея свободы. Право. Мораль (классическая и постклассическая философия права): Монография / Под ред. докт. юрид. наук С.И. Захарцева; И.А. Ананских, И.Н. Грибов, стр.И. Захарцев, Н.В. Зорина, И.Р. Исмагилов, О.А. Клименко, О.Ю. Лежнева, С.Ф. Мазурин, Б.В. Маков, Д.В. Масленников, А.К. Мирзоев, П.А. Петров, Е.А. Поливко, К.Г. Прокофьев, О.В. Пылева, В.П. Сальников, М.В. Сальников, Ф.О. Чудин-Курган. – М.: Юрлитинформ, 2020. – 288 с.

³Захарцев С.И., Масленников Д.В., Сальников В.П. Бытие и рефлексия: онтологические основания права в философии Ф.М. Достоевского // Мир политики и социологии.- 2018.- № 1.- С. 157-171.; Сальников В.П., Исмагилов Р.Ф., Масленников Д.В., Захарцев С.И. Философия Ф.М. Достоевского как объект интерпретирующей реконструкции // Мир политики и социологии.- 2018.- № 9-10. - С. 171-183.

⁴Захарцев С.И., Масленников Д.В., Сальников В.П. Логос права: Парменид – Гегель – Достоевский. К вопросу о спекулятивно-логических основаниях метафизики права. – М.: Юрлитинформ, 2019. – 376 с. DOI 10.17513/ np.467; Zakhartsev S.I., Maslennikov D.V., Salnikov V.P.: The Logos of Law: Parmenides – Hegel – Dostoevsky. The Speculative and Logical Foundations of the Metaphysics of Law. – London: Europe Books. 2021. – 450 p. DOI 10.17513/np.490.

⁵Захарцев С.И., Клименко О.А., Мирзоев А.К., Сальников М.В., Третьяков И.Л. Суверенитет Российской Федерации: современные угрозы и обеспечение национальной безопасности // Юридическая наука: история и современность. - 2016.- № 12.- С. 69-94.; Захарцев С.И., Клименко О.А., Мирзоев А.К., Сальников М.В., Третьяков И.Л. Суве-

Немало размышлений С.И. Захарцев и В.П. Сальников посвятили глобальной философии, не связанной с правом. Среди них, мы особо выделим их суждения о Земле и жизни на ней. Они пишут, что в настоящее время человечеством накоплено множество глобальных смертоносных для Земли проблем (угроза атомной войны и применения иного оружия массового поражения, явное перенаселение, нехватка энергоресурсов, экология и т.д.). Очень вероятно, что в перспективе какая-либо из названных угроз для жизни реализуется. Это дает возможность выдвинуть гипотезу катаклизмов и круговорота человеческой жизни на Земле. Ее сущность в том, что человечество своими действиями достигает определенного рубежа, после которого оно не в состоянии в полном составе находиться на планете. В результате достижения рубежа происходят катастрофы или катаклизмы, затрагивающие (умертвляющие) абсолютно большую часть населения планеты. После чего оставшиеся в живых после катаклизмов люди начинают новую жизнь. Эта жизнь, вполне вероятно, начнется практически с нуля, так как во время катастроф несомненно теряется значительный багаж накопленных человечеством знаний, достижений, пропадает жизненный опыт. Но решаются проблемы с перенаселением, восстанавливается экология, энергоресурсы и т.д. Далее человечество развивается, вновь достигает перенаселения, нарушает экологию, изобретает смертоносные виды вооружений, воюет, в процессе своей деятельности достигает нового рубежа, происходит катаклизм и затем - новый виток жизни, очищенный от многих изобретенных технологий, опыта, знаний. Такая гипотеза не очень оптимистична, но, к сожалению, она имеет право на существование.¹ Показательно, что такой гипотезой заинтересовались физики России и зарубежья.

В 2021 г. С.И. Захарцев выпустил авторскую монографию «Право: новые идеи и прочтения», в которой развил компрехендную теорию права и названные выше проблемы. Кроме того, по-новому взглянул на работы Гегеля и Л.Н. Толстого, ярко показал угрозу биомедицинских экспериментов для человечества, продемонстрировал опасность имеющейся сейчас запрограммированности общества.² По мнению многих специалистов, указанная книга носит фундаментальный характер.

В настоящее время С.И. Захарцев стал не только признанным специалистами ОРД, основателем научной школы «юридического ОРД», но и широко известным современным философом права.

рентитет Российской Федерации: современные угрозы и обеспечение военной безопасности // Мир политики и социологии. - 2017.- № 1.- С. 120-139.

¹Захарцев С.И. Глобальные проблемы человечества и гипотеза катаклизмов и круговорота жизни на Земле // Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке.- 2015.- № 4-5.- С. 9-23.; Захарцев С.И., Сальников В.П. Тезисно о философских проблемах познания вселенной и Земли // Правовое поле современной экономики. 2015. - № 10.- С. 171-180.

²Захарцев С.И. Право: новые идеи и прочтения. – М.: Юрлитинформ, 2021. – 440 с. DOI 10.17513/np.453

В чем кроется своеобразие философии С.И. Захарцева?

Во-первых, в стремлении к максимальному обобщению, комплексном подходе к проблеме без изначального приоритета какой-либо концепции и теории. Очевидно также стремление автора к «чистой» науке, не подверженной конъюнктуре и чьему-либо влиянию.

Во-вторых, в широком юридическом кругозоре и широком философском кругозоре, высокой философской культуре. Несмотря на то, что С.И. Захарцев является достаточно известным философом, базовое (первое, дневное) высшее образование у него было юридическим. Юриспруденция и право «читаются» в его размышлениях. Буквально все работы ученого построены на уважении к праву и закону, постоянной оценки своих мыслей через призму права.

В-третьих, С.И. Захарцева отличает богатство идей, если так можно выразиться, генераторство идей. В данной статье было отмечено, что он является автором новых философских и научных направлений. При этом, как истинный философ, неожиданно и по-новому рассмотрев проблему и предложив ей новое решение, он как бы говорит ученым: «Мы свое дело сделали, теперь вы двигайтесь дальше».

В-четвертых, нельзя не отметить того, что все работы С.И. Захарцев пишет относительно «простым» языком. Умение излагать и обосновывать трудные для понимания и восприятия мысли понятным языком является, будем объективны, не частным случаем в философии и философии права.

В-пятых, обращают внимание широкие психологические знания. Это позволило выдвинуть гипотезы, могущие претендовать на научные открытия. Например то, что стремление к праву – есть закон человеческой психики. Или другой пример: открытие новых типов профессиональной деформации как сотрудников правоохранительных органов, так и ученых. Знания психологии помогли С.И. Захарцеву сформулировать новую прикладную науку – оперативно-розыскное экстрасенсоведение, сущность которой состоит в изучении деятельности экстрасенсов научными методами и выявлении закономерностей их работы для использования в раскрытии преступлений и решении задач оперативно-розыскной деятельности. Эта новая наука была признана специалистами и сейчас стала достаточно бурно развиваться.

В завершение хочется поблагодарить С.И. Захарцева за его труды. Они развивают философию права, показывают ей новые направления, углубляют познание права, свободы, справедливости. Книги С.И. Захарцева содержательны, глубоки и ярки. Они внимательно изучаются философским и юридическим сообществом. Многие книги являются фундаментальными, базовыми для постижения юридической науки.¹

¹Бабаджанов И.Х., Гаюров Ш.К., Тагайназаров Ш.Т. Русская философия права. Рецензия на монографию «Идея свободы. Право. Мораль (классическая и постклассическая)».

45 лет - достаточно молодой возраст. С одной стороны, нам очень приятно, что за весьма короткое время С.И. Захарцев заставил говорить о себе научный мир. Но, с другой стороны, ждем от этого замечательного ученого новых успехов. Искренне желаем Вам, дорогой Сергей Иванович, здоровья, счастья и новых научных достижений.

Литература:

1. Антонов И.А., Кондрат И.Н., Числов А.И, Шахматов А.В. Уголовный процесс и ОРД однозначно одинаково правовые науки. О вкладе профессора С.И. Захарцева в становление юридической оперативно-розыскной деятельности // Юридическая наука: история и современность.- 2019.- № 7.- С. 175-184.

2. Бабаджанов И.Х., Гаюров Ш.К., Тагайназаров Ш.Т. Русская философия права. Рецензия на монографию «Идея свободы. Право. Мораль (классическая и постклассическая философия права) // Под ред. С.И. Захарцева. – М.: Юрлитинформ, 2020. – 288 с.» // Правовая жизнь. № 4 (32) 2020.- С. 247-258.

3. Баранов В.М. Российская книга по философии права и юриспруденции на английском языке. Рецензия-презентация монографии С.И. Захарцева и В.П. Сальникова (The Philosophy of Law and Legal Science. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2018. 270 p.) // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России.- 2018.- № 1 (41).- С. 304-307.

4. Богатырев Д.К. От логоса к праву. Захарцев С.И., Масленников Д.В., Сальников В.П. Логос права: Парменид – Гегель – Достоевский. К вопросу о спекулятивно-логических основаниях метафизики права: монография. – М.: Юрлитинформ, 2019. – 376 с. // Вестник Русской христианской гуманитарной академии. -2020.- № 1.- С. 352-360.

5. Борзова Е.П., Покровский И.Ф. Замечательная публикация в Кембридже уникальной книги. Рецензия на монографию С.И. Захарцева и В.П. Сальникова «Философия. Философия права. Юридическая наука» (М.: Юрлиинформ, 2015.- 264 с.) и ее перевод: (S.I.Zakhartsev, V.P. Salnikov. The Philosophy of Law and Legal Science. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2018) // Мир политики и социологии. -2018.- № 2.- С. 188-192.

ская философия права) // Под ред. С.И. Захарцева. – М.: Юрлитинформ, 2020. – 288 с.» // Правовая жизнь. № 4 (32) 2020.- С. 247-258.; Баранов В.М. Российская книга по философии права и юриспруденции на английском языке. Рецензия-презентация монографии С.И. Захарцева и В.П. Сальникова (The Philosophy of Law and Legal Science. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2018. 270 p.) // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России.- 2018.- № 1 (41).- С. 304-307.

6. Винниченко Н.А., Захарцев С.И., Рохлин В.И. Правовая регламентация использования результатов оперативно-розыскной деятельности в уголовном судопроизводстве: Монография. - Санкт-Петербургский университет МВД России; Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности // Под общ. ред. В.П. Сальникова. – СПб.: Фонд «Университет», 2004. – 176 с.

7. Галиев Ф.Х., Раянов Ф.М. Когда рецензию писать не только приятно, но и почетно. О книге С.И. Захарцева и В.П. Сальникова «Философия. Философия права. Юридическая наука», переведенной на английский язык и изданной в Кембридже: Zakhartsev S.I., Salnikov V.P. The Philosophy of Law and Legal Science. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2018.- 270 p. // Правовое государство: теория и практика. -2018.- Т. 2.- № 52.- С. 206-208.

8. Галиев Ф.Х., Исмагилов Р.Ф., Сальников М.В. Актуальные проблемы науки о праве. Рецензия-размышления на монографию С.И. Захарцева «Право: новые идеи и прочтения. – М.: Юрлитинформ, 2021. – 440 с» // Правовое государство: теория и практика.- 2021.- № 2 (64).- С. 217-232. DOI 10.33184/pravgos-2021.2.18.

9. Гвай А.М., Захарцев С.И. Уголовная ответственность за убийства в контексте оперативно-розыскной деятельности и доказывания // Под ред. С.И. Захарцева. – М.: Юрлитинформ, 2021. – 272 с. DOI 10.17513/np.481

10. Голубовский В.Ю., Кондрат И.Н., Хабибулин А.Г., Числов А.И. Вклад профессора С.И. Захарцева в развитие уголовно-процессуальной и оперативно-розыскной науки // Мониторинг правоприменения.- 2020.- № 2 (35).- С. 29-36.

11. Гук А.И., Игнащенко Ю.Ю., Числов А.И. Книга, давшая начало новой юридической науке и новым научным направлениям. Рецензия на монографию Захарцева С.И. «Наука оперативно-розыскной деятельности: философский, теоретико-правовой и прикладной аспекты» (СПб.: Издательский дом С-Петербур. гос ун-та, Издательство юридического факультета СПбГУ, 2011. 264 с.) // Юридическая наука: история и современность.- 2015.- № 9.- С. 138-143.

12. Евстратиков Б.М., Захарцев С.И., Медведев В.Н., Сальников В.П. Оперативно-розыскные мероприятия на каналах связи (правовой анализ): Монография. - Санкт-Петербургский университет МВД России; Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности // Под общ. ред. В.П. Сальникова. – СПб.: Фонд «Университет», 2005. – 256 с.

13. Егоршин В.М., Кондрат И.Н., Сурков К.В. Вышла фундаментальная книга по оперативно-розыскной деятельности. Рецензия на монографию: Захарцев С.И., Вихров В.А., Игнащенко Ю.Ю., Сальников В.П. «Оперативно-розыскная деятельность и военная безопасность» (М.: Граница, 2017. 424 с.) // [Юридическая наука: история и современность](#). 2017.- [№ 4](#).- С. 132-138.

14. Загоруйко К.Ф., Захарцев С.И. Некоторые проблемы теории и философии права / Под ред. Сальникова В.П. – М.: Норма, 2014. – 207 с. // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 4: Государство и право. Реферативный журнал.- 2015.- № 1.- С. 21-24.

15. Захарцев С.И. Оперативно-розыскные мероприятия в России и за рубежом: Монография. - Санкт-Петербургский университет МВД России, Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности // Под общ. ред. В.П. Сальникова. – СПб.: Фонд «Университет», 2003. – 256 с.

16. Захарцев С.И. Оперативно-розыскные мероприятия. Общие положения: Монография. – СПб.: «Юридический центр «Пресс», 2004. – 259 с.

17. Захарцев С.И., Медведев В.Н. Снятие информации с технических каналов связи: правовые вопросы. Монография. - Санкт-Петербургский университет МВД России; Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности // Под общ. ред. В.П. Сальникова. – СПб.: Фонд «Университет», 2004. – 160 с.

18. Захарцев С.И. Оперативно-розыскные мероприятия: Теория и практика / Под ред. В.П. Сальникова. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2004. – 329 с.

19. Захарцев С.И., Игнащенко Ю.Ю., Сальников В.П. Оперативно-розыскные мероприятия в XXI веке. – СПб.: Фонд «Университет», 2006. – 320 с.

20. Захарцев С.И., Чабукиани О.А. Оперативно-розыскные мероприятия и следственные действия: понятия и соотношение: Монография. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2010. – 268 с.

21. Захарцев С.И. Наука оперативно-розыскной деятельности: философский, теоретико-правовой и прикладной аспекты. – СПб.: Издательский Дом С-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета СПбГУ, 2011. – 264 с. DOI 10.17513/np.480

22. Захарцев С.И., Игнащенко Ю.Ю., Сальников В.П. Оперативно-розыскная деятельность в XXI веке. – М.: Норма, 2015. – 400 с. DOI 10.17513/np.469

23. Захарцев С.И., Вихров В.А., Игнащенко Ю.Ю., Сальников В.П. Оперативно-розыскная деятельность и военная безопасность // Под ред. С.И. Захарцева. – М.: Граница, 2017. – 424 с.

24. Захарцев С.И. Теория и правовая регламентация оперативно-розыскных мероприятий. Дис. на соиск... докт. юрид. наук.- СПб., 2004.

25. Захарцев С.И. Некоторые проблемы теории и философии права // Под ред. В.П. Сальникова. – М.: Норма, 2014. – 208 с. DOI 10.17513/np.468

26. Захарцев С.И., Сальников В.П. Философия. Философия права. Юридическая наука. – М.: Юрлитинформ, 2015. – 264 с. DOI 10.17513/np.454

27. Захарцев С.И., Сальников В.П. Философия и юридическая наука. – М.: Юрлитинформ, 2019. – 424 с. DOI 10.17513/np.491.

28. Захарцев С.И., Масленников Д.В., Сальников В.П. Логос права: Парменид – Гегель – Достоевский. К вопросу о спекулятивно-логических основаниях метафизики права. – М.: Юрлитинформ, 2019. – 376 с. DOI 10.17513/np.467

29. Захарцев С.И. Право: новые идеи и прочтения. – М.: Юрлитинформ, 2021. – 440 с. DOI 10.17513/np.453

30. Захарцев С.И., Сальников В.П. Об обосновании компрехендного подхода для познания права // Теория государства и права.- 2016.- № 2.- С. 36-54.

31. Захарцев С.И., Сальников В.П. Компрехендная теория познания права // Юридическая наука: история и современность.- 2015.- № 8.- С. 11-26.

32. Захарцев С.И., Сальников В.П. Как познать право? Мы предлагаем компрехендный подход // [Правовое поле современной экономики](#).- 2015.- № 9.- С. 17-30.

33. Захарцев С.И., Сальников В.П. Что такое право? Вопросы онтологии и гносеологии // Правовое государство: теория и практика.- 2015.- №2 (40). - С. 14-22.

34. Захарцев С.И., Сальников В.П. Компрехендная теория права как путь познания его сущности // Научно-исследовательские публикации.- 2021.- № 1.- С. 5-45.

35. Захарцев С.И., Сальников В.П. Размышления о компрехендной теории права // Образование и право.- 2021.- № 5.- С. 98-105. DOI 10.24412/2076-1503-2021-5-98-105.

36. Захарцев С.И. Философия права: некоторые размышления по поводу предмета // Мир политики и социологии.- 2012.- № 7.- С. 122-131.

37. Захарцев С.И. Проблема предмета философии права: размышления и предложения//Мониторинг правоприменения.- 2014.- № 1 (10).- С. 10-18.

38. Захарцев С.И. Глобальные проблемы человечества и гипотеза катаклизмов и круговорота жизни на Земле // Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке.- 2015.- № 4-5.- С. 9-23.

39. Захарцев С.И., Сальников В.П. Тезисно о философских проблемах познания вселенной и Земли // Правовое поле современной экономики.- 2015.- № 10.- С. 171-180.

40. Захарцев С.И., Масленников Д.В., Сальников В.П. Бытие и рефлексия: онтологические основания права в философии Ф.М. Достоевского // Мир политики и социологии.- 2018.- № 1.- С. 157-171.

41. Захарцев С.И., Масленников Д.В., Сальников В.П. Теоретико-методологические основания философии права Ф.М. Достоевского как идеолога «предъевразийства» // [Правовое государство: теория и практика](#).- 2019.- № 2 (56).- С. 17-24.

42. Захарцев С.И., Масленников Д.В., Сальников В.П. Свобода как конкретность идеи абсолютного добра в философии права Достоевского // Мониторинг правоприменения.- 2020.- № 1 (34).- С. 4-7.

43. Захарцев С.И., Клименко О.А., Мирзоев А.К., Сальников М.В., Третьяков И.Л. Суверенитет Российской Федерации: современные угрозы и обеспечение национальной безопасности // [Юридическая наука: история и современность](#).- 2016.- № 12.- С. 69-94.

44. Захарцев С.И., Клименко О.А., Мирзоев А.К., Сальников М.В., Третьяков И.Л. Суверенитет Российской Федерации: современные угрозы и обеспечение военной безопасности // [Мир политики и социологии](#).- 2017.- № 1.- С. 120-139.

45. Захарцев С.И., Сальников П.П., Кондрат Е.Н., Числов А.И. Финансовая безопасность и финансовый суверенитет России: современные проблемы // [Юридическая наука: история и современность](#).- 2018.- № 1. - С. 128-132.

46. Захарцев С.И., Сальников В.П. Размышления об основах русской суверенной философско-правовой идеологии // [Юридическая наука: история и современность](#).- 2020.- № 2.- С. 183-194.

47. Идея свободы. Право. Мораль (классическая и постклассическая философия права): Монография // Под ред. докт. юрид. наук С.И. Захарцева; И.А. Ананских, И.Н. Грибов, стр.И. Захарцев, Н.В. Зорина, И.Р. Исмагилов, О.А. Клименко, О.Ю. Лежнева, С.Ф. Мазурин, Б.В. Маков, Д.В. Масленников, А.К. Мирзоев, П.А. Петров, Е.А. Поливко, К.Г. Прокофьев, О.В. Пылева, В.П. Сальников, М.В. Сальников, Ф.О. Чудин-Курган. – М.: Юрлитинформ, 2020. – 288 с.

48. Исмагилов Р.Ф., Масленников Д.В., Сальников В.П., Захарцев С.И., Сальников М.В., Петросян Л.К., Черняева А.В. Идея справедливости в традициях постклассической философии права // Под общ. ред. В.П. Сальникова. – СПб.: Фонд «Университет», 2012. - 176 с.

49. Керимов Д.А. В развитие дискуссии о философии и праве. Рецензия на монографию С.И. Захарцева и В.П. Сальникова «Философия. Философия права. Юридическая наука» – М.: Юрлитинформ, 2015. – 264 с. // Правовое поле современной экономики.- 2015.- № 1.- С. 78-85.

50. Клименко А.И., Лебедев С.П. Спекулятивная метафизика права и творческое наследие Ф.М. Достоевского. Рецензия на монографию С.И. Захарцева, Д.В. Масленникова, В.П. Сальникова «Логос права: Парменид - Гегель - Достоевский. К вопросу о спекулятивно-логических основаниях метафизики права».- М.: Юрлитинформ, 2019. - 376 с. // Мониторинг правоприменения. - 2021.- № 1 (38).- С. 61-64. DOI: 10.21681/2226-0692-2021-1-61-64.

51. Колесников А.С., Масленников Д.В., Гук А.И. Размышления о философско-правовых работах С.И. Захарцева и своеобразии его фило-

софии // Юридическая наука: история и современность.- 2015.- № 12.- С. 177-184.

52. Комаров С.А., Хабибулин А.Г. Новая работа петербургских ученых по философии права // Теория государства и права.- 2020.- № 1 (17).- С. 193-208. DOI:10.25839/MATGIP.2020.17.1.018

53. Кондрат И.Н., Сальников В.П. О научных школах изучения оперативно-розыскной деятельности и месте школы С.И. Захарцева в изучении ОРД // [Библиотека криминалиста. Научный журнал](#).- 2016.- № 2 (25).- С. 370-377.

54. Кузнецов Э.В., Масленников Д.В., Покровский И.Ф., Экимов А.И. Английская версия российского издания S.I.Zakhartsev, V.P. Salnikov. The Philosophy of Law and Legal Science. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2018 // Юридическая наука: история и современность.- 2018.- № 9.- С. 191-194.

55. Лазарев В.В., Хабибулин А.Г. Истина философии и идея права: проблема единства (рецензия на монографию С.И. Захарцева, Д.В. Масленникова, В.П. Сальникова «Логос права: Парменид — Гегель — Достоевский. К вопросу о спекулятивно-логических основаниях метафизики права».- М.: Юрлитинформ, 2019. 376 с.) // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения.- 2021.- Т. 17.- № 3.- С. 151-157. DOI: 10.12737/jflcl.2021.036.

56. Маджидзода Д.М., Сальников В.П., Солиев К.Х. Научная школа профессора С.И. Захарцева – ведущая в России школа изучения оперативно-розыскной деятельности // Известия института философии, политологии и права им. А. Баховадинова Академии наук Республики Таджикистан. - 2016.- № 4.- С. 153-162.

57. Масленников Д.В., Гук А.И., Числов А.И. Философско-правовые работы С.И. Захарцева: от происхождения права до перспектив правового бытия // [Юридическая наука: история и современность](#).- 2016.- № 4.- С. 194-200.

58. Рахимзода Р.Х., Зоир Дж.М., Шарифзода Ф.Р. О вкладе выдающихся российских юристов Виктора Петровича Сальникова и Сергея Ивановича Захарцева в оперативно-розыскную науку // Труды Академии МВД Республики Таджикистан.- 2020.- № 2 (46).- С. 6-15.

59. Раянов Ф.М., Галиев Ф.Х. Фундаментальная философская книга о праве. Рецензия на монографию С.И. Захарцева, Д.В. Масленникова, В.П. Сальникова «Логос права: Парменид – Гегель – Достоевский. К вопросу о спекулятивно-логических основаниях метафизики права».- М.: Юрлитинформ, 2019. 376 с.» // Правовое государство: теория и практика. - 2019.- № 2.- С. 177-182.

60. Раянов Ф.М., Галиев Ф.Х. Поздравляем с выходом новой фундаментальной книги. Рецензия на монографию С.И. Захарцева и В.П. Сальникова «Философия и юридическая наука». - М.: Юрлитинформ, 2019.- 424 с. // Правовое государство: теория и практика. - 2019.- № 1 (55).- С. 181-188.

61. Рохлин В.И., Захарцев С.И., Миронов М.А., Стуканов А.П. Институт реабилитации в российском законодательстве: возникновение, развитие, понятие, перспективы // Под ред. В.И. Рохлина. СПб.: «Юридический центр «Пресс», 2007. – 409 с.

62. Рохлин В.И. Фундаментальная книга о настоящем и будущем оперативно-розыскной деятельности. Рецензия на монографию С.И. Захарцева, Ю.Ю. Игнащенко и В.П. Сальникова «Оперативно-розыскная деятельность в XXI веке» (М.: Норма, 2015. – 400 с.) // Библиотека криминалиста. Научный журнал.- 2015.- № 4 (21).- С. 373-377.

63. Сальников В.П., Исмагилов Р.Ф., Масленников Д.В., Захарцев С.И. Философия Ф.М. Достоевского как объект интерпретирующей реконструкции // Мир политики и социологии.- 2018.- № 9-10.- С. 171-183.

64. Сальников В.П., Исмагилов Р.Ф., Масленников Д.В., Захарцев С.И., Морозов А.И. «Пушкинская речь» Достоевского и нравственная идея государства (К 140-летию выступления Ф.М. Достоевского) // [Юридическая наука: история и современность](#).- 2020. -№ 11.- С. 163-180.

65. Сальников В.П., Исмагилов Р.Ф., Масленников Д.В., Захарцев С.И., Сальников М.В. Бессмертие души как стержневая идея в учении Ф.М. Достоевского о праве и нравственности // [Юридическая наука: история и современность](#).- 2021.- № 5.- С. 179-192.

66. Сальников В.П., Масленников Д.В., Захарцев С.И., Морозов А.И. Ценностное основание суверенитета (к вопросу о суверенной государственно-правовой идеологии) // [Юридическая наука: история и современность](#).- 2019. - № 11.- С. 149-162.

67. Сальников В.П., Масленников Д.В., Захарцев С.И., Сальников М.В. Развитие идеи абсолютной свободы в классической русской философии как источник суверенной философии права // [Юридическая наука: история и современность](#).- 2019.- № 12.- С. 185-193.

68. Сальников В.П., Масленников Д.В., Захарцев С.И., Прокофьев К.Г., Морозов А.И. Принцип суверенности государственно-правовой идеологии и философии права // Мир политики и социологии.- 2019.- № 9.- С. 170-178.

69. Сальников В.П., Степашин С.В., Числов А.И. История научной школы профессора С.И. Захарцева: от формирования до лидирующих позиций в науке оперативно-розыскной деятельности // Мир политики и социологии.- 2016.- № 3.- С. 155-163.

70. Степашин С.В., Егоршин В.М. Книга, опередившая время. Рецензия на монографию Захарцева С.И., Игнащенко Ю.Ю. и Сальникова В.П. «Оперативно-розыскная деятельность в XXI веке» (М.: Норма, 2015. – 400 с.) // [Юридическая наука: история и современность](#). 2015. № 1. С. 119-125.

71. Теория государства и права в науке, образовании, практике: монография. Ю.Г., Арзамасов, В.М. Баранов, Н.В. Варламова и др.; пред ред. совета Т.Я. Хабриева; Институт законодательства и сравни-

тельного правоведения при Правительстве Российской Федерации. - М.: Юриспруденция, 2016.- С. 112-117.

72. Захарцев С.И. Філософія і теорія права: Монографія / Передмова О.М. Ключева. – Харків: Панов, 2015. – 256 с. DOI 10.17513/np.471.

73. Zakhartsev S.I., Salnikov V.P. The Philosophy of Law and Legal Science. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2018. – 270 p. DOI 10.17513/np.452.

74. Zakhartsev S.I., Maslennikov D.V., Salnikov V.P.: The Logos of Law: Parmenides – Hegel – Dostoevsky. The Speculative and Logical Foundations of the Metaphysics of Law. – London: Europe Books. 2021. – 450 p. DOI 10.17513/np.490.

**Салников В. П.,
З. Ч. Мачидзода.,
Рахмон Д. С.**

Фишурда

**Файласуфи маъруфи россия оид ба ҳуқуқ Сергей Иванович Захарцев 45
сола шуд**

Мақола ба соҳибҷашн доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, академики Академияи россия оид ба илмҳои табиатшиносӣ Сергей Иванович Захарцев бахшида шудааст. Дар мақола дастовардҳои асосии илмии ӯ зикргардида, аҳамиятнокии онҳо барои фалсафаи ҳуқуқ ва дигар илмҳо кушода шудааст. Дикқати асосӣ ба хусусиятҳои корҳои фалсафӣ – ҳуқуқии С. И. Захарцев дода шудааст. Нақши В. П. Салников дар шинохти С. И. Захарцев ҳамчун файласуфи машҳури ҳуқуқ зикр шудааст.

**Сальников В. П.,
З. Дж. Маджидзода.,
Рахмон Д. С.**

Аннотация

**Известному российскому философу права Сергею Ивановичу
Захарцеву исполнилось 45 лет**

Статья посвящена юбилею доктора юридических наук, профессора, академика РАЕН Сергея Ивановича Захарцева. В статье отмечаются его основные научные достижения, показывается их важность для философии права и других наук. Акцентируется внимание на особенностях философско-правовых работ С.И. Захарцева. Отмечается роль В.П. Сальникова в становлении С.И. Захарцева как известного философа права.

**Salnikov V.P.,
Z. J. Majidzoda.,
Rahmon D. S.**

The summary

The famous Russian philosopher of law Sergei Ivanovich Zakhartsev is 45 years old

The article is dedicated to the anniversary of the Doctor of Law, Professor, Academician of the Russian Academy of Natural Sciences Sergey Ivanovich Zakhartsev. The article notes his main scientific achievements, shows their importance for the philosophy of law and other sciences. Attention is focused on the peculiarities of the philosophical and legal works of S.I. Zakhartsev. The role of V.P. Salnikov in the formation of S.I. Zakhartsev as a famous philosopher of law.

Азиззода У.А.,* Раҷабзода С.А.*

ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ

Калидвожаҳо: масъулият, ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ, ҷавобгариӣ ҳуқуқии манфӣ, ҷавобгариӣ ҳуқуқии мусбӣ, маҷбуркунии давлатӣ, ҳуқуқвайронкунии, ҷиноят, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ҷораи маҷбуркунии, меъёри ҳуқуқ, мафҳуми ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ, ҷавобгариӣ ҳуқуқии ретроспективӣ, ҷавобгариӣ ҳуқуқии перспективӣ, уҳдадорӣ, вазъи ҳуқуқӣ, низоми ҷамъиятӣ, тартиботи ҳуқуқӣ, субъект, маҳдудсозӣ, институти ҳуқуқӣ, истилоҳи ҳуқуқӣ, оқибати ҳуқуқӣ, ҷуброни зарар, тасниф, функсия, ҷазо, пешгирӣ, методология, шуури ҳуқуқӣ, ҳаёти иҷтимоӣ, қонунгузорӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, мақомоти давлатӣ, рафтори зиддиҳуқуқӣ, муносибати ҷамъиятӣ.

Ключевые слова: ответственность, юридическая ответственность, негативная юридическая ответственность, позитивная юридическая ответственность, государственное принуждение, правонарушение, преступление, административное правонарушение, мера принуждения, норма права, понятие юридической ответственности, ретроспективная ответственность, перспективная ответственность, обязанность, правовой статус, социальный порядок, правовой порядок, субъект, ограничение, правовой институт, правовая категория, правовые последствия, компен-

* Мудири кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

* Унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

сация, классификация, функция, наказание, предупреждение, методология, правовое сознание, общественная жизнь, законодательство, правовая культура, государственные органы, противоправное поведение, общественное отношение.

Keywords: responsibility, legal liability, negative legal liability, positive legal liability, state coercion, offense, crime, administrative offense, measure of coercion, rule of law, concept of legal responsibility, retrospective responsibility, prospective responsibility, obligation, legal status, social order, legal order, subject, restriction, legal institution, legal category, legal consequences, compensation, classification, function, punishment, prevention, methodology, legal consciousness, public life, legislation, legal culture, state bodies, illegal behavior, social attitude.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ мавзӯи ҷавобгарии ҳуқуқӣ яке аз масъалаҳои бештар таҳқиқшаванда ба ҳисоб меравад. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ одатан дар доктринаи муосири ҳуқуқшиносӣ ҳамчун ҷавобгарии манфӣ ё ретроспективӣ ташаккул ёфтааст. Яъне он бевосита ба рафтори зиддиҳуқуқӣ алоқаманд аст. Дар ин асос, ҷавобгарии ҳуқуқӣ нисбат ба субъектони ҳуқуқ хусусияти маҷбуркуниро мегирад, ки аз ҷониби субъектони муайян – ҷамъият, давлат, мақомоти давлатӣ ва шахсони муаяни ваколатдору мансабдор ба амал бароварда мешаванд.

Яке аз самтҳои асосии фаъолияти давлат баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии аҳоли мебошад, ки дар васеъ омӯхтан ва аз худ намудани ҳуқуқ ва муқарраротҳои қонунгузори ҳамчун воситаи асосии танзими ҳаёти иҷтимоӣ ифода меёбад. Аз ҷониби дигар, баланд гардидани шуури ҳуқуқии мардум асоси босифат ва самаранок танзим намудани муносибатҳои ҳуқуқии ҷамъиятӣ гардида, боиси маҳдуд шудани имконияти амалҳои зиддиҳуқуқӣ мегарданд.

Шахс дар ҷамъият зиндагӣ намуда, наметавонад аз он ҷудо бошад. Ӯ вазифадор аст амалу рафтори ҳешро ба меъёрҳо ва арзишҳои дар ҷамъият мавҷудбуда мувофиқ гардонад ва онҳоро пурра риоя намояд. Давлат ва ҷамъият бошанд пайваста ин ҷараёнро назорат менамоянд. Шахс дар асоси меъёру арзишҳои ҷамъият зиндагӣ намуда, бо масъулият амал мекунад ва дар навбати худ, ҷамъият (давлат, коллектив, аъзоёни дигари ҷамъият) доимо фаъолияти шахсро назорат карда, ба ҳар як амали ӯ ақсуламал нишон медиҳад - ёро ҳавасманд мегардонад, ё шахси вайронкунандаи тартиботро ҷазо медиҳад ва м.и.¹

Бо назардошти гуфтаҳои боло ҷавобгарӣ (дар мазмуни васеи иҷтимоӣ) гуфта, зарурияти воқеии ҷавобгарии шахси барои вайрон кардани меъёрҳои дар ҷамъият муқарраргардидаро меноманд, ки дар татбиқ кардани оқибатҳои ноговор нисбати ӯ ифода меёбад (сарзаниш,

¹ Наумов С.Ю., Мордовец А.С., Касаева Т.В. Общая теория государства и права. Учебник. – Саратов: ССЭИ РЭУ им. Г.В. Плеханова, 2018. – С. 278.

танбеҳ, чарима, аз озодӣ маҳрум намудан, ҳукми қатл ва м.и.). Намудҳои гуногуни ҷавобгарии иҷтимоӣ вучуд доранд: ҷавобгарии сиёсӣ, маънавӣ, корпоративӣ, оилавӣ, динӣ, ҳуқуқӣ ва ғ. Вале дар низоми ҷавобгарии иҷтимоӣ маҷмаи махсусро ҷавобгарии ҳуқуқӣ ишғол менамояд.

Дар адабиёти ҳуқуқшиносӣ дар хусуси фаҳмиши ҷавобгарии ҳуқуқӣ фикри ақидаи ягона вучуд надорад. Маъҷуд набудани мафҳуми ягона ва истифодаи гуногуни истилоҳи ҳуқуқӣ дар назарияи илми ҳуқуқшиносӣ ва санадҳои амалкунандаи қонунгузорӣ барои таҳлили институти ҷавобгарии ҳуқуқӣ мушкилиҳои объективиро ба миён оварда, ба инкишофи илми ҳуқуқшиносӣ ва низоми қонунгузорӣ монеъ шуда метавонад. Аз ин хотир, истилоҳи ҷавобгарӣ аз тарафи муҳаққиқони илми ҳуқуқшиносӣ ба тарзҳои гуногун маънидод карда мешаванд. Ҳар кадоме аз онҳо таваҷҷуҳи худро ба паҳлуи муҳимми ин институт равона карда, нуқтаи назарро оид ба функция, мақсад ва аҳамияти институти ҷавобгарии ҳуқуқӣ баён мекунанд. Гарчанде ақидаҳои онҳо ба тарзҳои гуногун ифода ёфта бошанд ҳам, аммо онҳо барои ҳалли як масъала - дарёфти мафҳуми илман асосноки ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва самаранокии таъбиқи он дар амалия равона карда шудаанд.

Яке аз нуқтаҳои назари бештар паҳншудаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ фаҳмиши ҷавобгарӣ ҳамчун маҷбуркунии давлатӣ мебошад. Сарчашмаи чунин фаҳмиши ҷавобгарӣ дар он аст, ки аз аввал олимони танҳо ҷанбаи манфии (ретроспективӣ, ҷазо барои кирдори зиддиҳуқуқии дар гузашта содиршуда) ҷавобгарии ҳуқуқиро таҳлил мекарданд ва ҳуди ҷавобгарӣ бошад, ҳамчун воситаи асосии амалишавии функцияи муҳофизавии ҳуқуқ фаҳмида мешуд.

Нуқтаи назар оид ба ҷораи маҷбурсозӣ будани ҷазо дар ҳама марҳилаҳои таърихи инкишофи ҳуқуқ воমেҳӯрад. Масалан, дар марҳилаҳои аввал ва минбаъдаи давлатдорӣ тоҷикон ҳама кирдорҳои зиддиҳуқуқӣ ҳамчун ҷиноят ё ҷурм дониста шуда, ҷавобгарӣ барои шахси содиркунандаи кирдори зиддиҳуқуқӣ дар шакли «ҷазо барои ҷиноят» инъикос меёфт. Яъне чун замони имрӯза ҳуқуқвайронкунӣ ба ҷиноятӣ, маъмурӣ, интизомӣ ва граждании таснифбандӣ намешуд. Инчунин, мақсади ҷавобгарӣ танҳо ҷазо барои кирдори зиддиҳуқуқии дар гузашта содиршуда буд.¹

Масалан, мувофиқи ақидаи И. Буризода, ҷазо дар ҳуқуқи мусулмонӣ воситаи пешгирии ҷиноят дониста мешуд ва ин хусусият боиси

¹Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко – правовое исследование. Монография. - Душанбе, 2015. - С.10, 321.

татбиқи оммавӣ ва ё ошкорои он гардид, ки то ба дигарон нишонаи ибрат бошад.¹

Ш.А. Ишанов мақсади асосии татбиқи ҷазоро дар ҳуқуқи исломӣ, аввалан, подош барои кирдор ва дуом, ҳамчун чораи пешгирикунанда меҳисобад, ки бо мақсади пешгирии содиршавии чунин кирдор дар оянда, чи аз тарафи қинояткор ва чи аз тарафи аъзоёни дигари ҷамъият татбиқ карда мешавад.² Ин нуктаи назарро У.А. Азиззода низ дастгирӣ менамояд.³

Ҳамчунин, ба мақсадҳои номбаршуда Д. А. Зиёуддин чуброни зарар, пешгирии содиршавии гуноҳ ва татбиқи муҷозотро, ки дар дунё ва охират хатман нисбат ба шахси гунаҳгор татбиқ мешаванд, илова менамояд.⁴

Ақидае мавҷуд аст, ки тамоми навъҳои ҷавобгарӣ ба ин ё он дараҷа бояд хусусияти ислоҳнамоиро низ дошта бошанд. Он на танҳо ҳуди гунаҳгорро, ки бевосита ба ҷавобгарӣ мубтало карда мешавад, ислоҳ мекунад, балки дорои оқибатҳои тарбиявӣ барои ҷамагон мебошанд, ки ба ҳуқуқвайронкунӣ майлдоранд.⁵

Барои илми ҳуқуқшиносӣ ва амалия муайян кардани мутаносибии алоқамандии ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ ва маҷбуркунии давлатӣ, ҳислатҳои умумӣ ва фарқкунандаи онҳо ниҳоят муҳим мебошад, зеро дар адабиёти ҳуқуқӣ институтҳои мазкур ягона ва дар мавридҳои дигар бошад, баръакс, аз ҳам ҷудо – ҳамчун институтҳои алоҳидаи ҳуқуқӣ фаҳмида мешаванд.

Маҷбурсозии давлатиро метавон ҳамчун таъсири ҳуқуқии давлат нисбат ба субъекти фазои ҳуқуқии худ, ки бо мақсади ба амал баровардани вазифа ва функцияҳои худ татбиқ карда мешавад, муайян кард.⁶

Мафҳуми ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ дар «Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ» низ ба ҳамин мазмун омадааст: «Ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ татбиқи чораҳои маҷбурсозии ҳуқуқӣ ба шахси гунаҳгор барои содир кардани ҳуқуқвайронкунӣ мебошад. Ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ бо меъёрҳои ҳуқуқ дар санксияҳои меъёрҳо пешбинӣ мешавад. Асоси ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ

¹ Буриев И.Б. Действия мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII - начало XX вв.). – Душанбе. - С. 155.

² Ишанова Ш.А. Нормы шариата и их применение казийскими судами в Средней Азии до 1924 г.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Ташкент, 1992. - С.18.

³ Азиззода У.А. Мақсади ҷазо, хусусиятҳои таъйин кардан ва иҷрои он мувофиқи ҳуқуқи мусулмонӣ дар қаламрави Тоҷикистони тоинкилобӣ // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ дар мавзӯи: «Рушди илмҳои ҳуқуқ дар даврони Тоҷикистони соҳибистиклол», бахшида ба 80-солагии академик Тоҳиров Фозил Тоҳирович // Маҷаллаи академии ҳуқуқ.- № 3 (31).- 2019. - С. 14-22.

⁴ Зияуддин Д.А. Проблемы уголовной ответственности и наказания по мусульманскому праву и уголовному законодательству Афганистана (история и современный этап развития): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Одесса, 1994. - С. 20.

⁵ Буриев И.Б. Асари зикршуда - С. 159.

⁶ Теория государства и права. Учебник. - М., 2002 - С. 616.

ҳуқуқвайронкунӣ аст. Агар ҳуқуқвайронкунӣ набошад, пас ҷавобгарӣ ҳам нест. Ҷавобгарии ҳуқуқиро танҳо мақомоти давлатӣ ва ашхоси мансабдори босалоҳият бо тартиби махсуси пешбиникардаи қонун истифода мебаранд».¹

Хислатҳои ҳоси маҷбуркуниро дар ҳуқуқ баён карда, таваҷҷуҳ бояд ба он зоҳир гардад, ки маҷбуркунии давлатӣ худ воситаи қатъии таъсиррасонӣ ба ҷамъият ва аъзоёни он мебошад. Он қувваи муташаккили бо қонун асоснокшуда мебошад, ки тавассути он иродаи давлатӣ ва низоми ҷамъиятӣ таъмин мегардад. Бо ин хусусият маҷбуркунии давлатӣ воситаест, ки бо мақсади ба иродаи давлатӣ тобеъ кардани иродаи субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ амалӣ мешавад. Маҷбуркунии давлатӣ чунин ҳолати воқеиро тавсиф медиҳад, ки агар қарори инсонро вобаста ба занҷираи ҳаёти фитриаш истисно накунад ҳам², ўро дар вазъияте мегузорад, ки барои интиҳоб намудани навъи дигари рафтор чораи дигар мавҷуд набошад.³

Маҳз ҳамин нишонаҳо ба маҷбуркунии давлатӣ ҳамчун воситаи боэътимоди иҷтимоӣ имконият медиҳад, ки фаъолияти низомноки ҳуқуқӣ, амалишавии муқаррароти ҳуқуқӣ ва умумихатмӣ будани онҳоро таъмин намояд.

Концепсияи «ҷавобгарии ҳуқуқӣ – чораи маҷбуркунии давлатӣ» дар илми ҳуқуқшиносӣ аз ҷониби олимони сершумор тархрезӣ карда шуда, ҷонибдорони зиёд низ дорад. Чунончи, О. Иоффе ва М.Д. Шаргородский ҷавобгарии ҳуқуқиро ҳамчун чораи маҷбурсозии давлатӣ, ки бо баҳодихии ҳуқуқӣ ба рафтори ҳуқуқвайронкунанда асос-ёфта, дар муқаррар кардани оқибатҳои муайяни манфию ногувор нисбати ў дар намуди маҳдудсозии ҳуқуқҳои шахсӣ ё молумулкӣ ифода гардидааст, муайян мекунанд.⁴

Ба ақидаи С.С. Алексеев, асоси ҷавобгарии ҳуқуқиро ҳуқуқвайронкунии гунаҳгоруна ташкил медиҳад, ки дар натиҷа ба маҳдудкунии ҳуқуқҳои шахси кирдори зиддиҳуқуқиро содиркарда, оварда мерасонад.⁵

С. Н. Братусь чунин қайд мекунанд, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ масъулияти иҷрои уҳдадорихои муайян тавассути маҷбуркунии давлатӣ мебошад. Маҷбуркунии давлатӣ асоси ҷавобгарии ҳуқуқиро ташкил

¹ Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ. //Зери таҳрири доктори илми ҳуқуқшиносӣ, профессор, узви вобастаи АИ ҚТ Маҳмудов М.А. – Душанбе, 2004. – С. 531.

² Ребане И.А. Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский порядок. // Труды по правоведению. - Тарту, 1966. - С. 180.

³ Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность (Очерк теории). - М., 1976. - С. 59.

⁴ Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. - М., 1961. - 324 с.

⁵ Алексеев С.С. Общая теория социалистического права. Вип 2. - Свердловск.- 1964. - С. 184-189.

медихад. Дар ҷое, ки маҷбуркунӣ набошад, он ҷо ҷавобгарии ҳуқуқӣ низ буда наметавонад.¹

В. Н. Протасов фаҳмиши ҷавобгарии ҳуқуқии перспективиро (позитивиро) эътироф мекунад, аммо тарафдори ҷавобгарии ҳуқуқии ретроспективӣ (манфӣ) мебошад. Ӯ мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқиро чунин шарҳ медиҳад: «Ҷавобгарии ҳуқуқӣ, аз як тараф, навъи ҷавобгарии иҷтимоӣ мебошад, ки дар асоси меъёрҳои муқаррарнамудаи давлат ба вучуд меояд ва аз ҷониби дигар, татбиқи он ҳамчун ҷораи маҷбуркунии ҳуқуқӣ вазъи ҳуқуқӣ ва иҷтимоии шахсро иваз мекунад. Ба ақидаи ӯ, асоси ҷавобгарии ҳуқуқӣ кирдори зиддиҳуқуқӣ ва гунаҳгоронаи шахс мебошад. Чун бе мавҷудияти гуноҳ ҷавобгарии ҳуқуқӣ низ вучуд дошта наметавонад».²

Ба ақидаи Н.С. Малеин моҳияти ҷавобгарии ҳуқуқиро аз рӯи се хусусият дарк кардан мумкин аст:

1) пешовардани оқибатҳои манфӣ ва ногувор ба ҳуқуқвайронкунанда;

2) маҳкум кардани кирдори зиддиҳуқуқӣ;

3) хусусияти маҷбуркунии давлатӣ доштани он. Моҳияти ҷавобгарии ҳуқуқиро ҷораи ҷавобгарӣ – ҷазо барои кирдори зиддиҳуқуқӣ ташкил медиҳад. Ҷавобгарие, ки дорои чунин хусусият нест, ҷавобгарии ҳуқуқӣ эътироф карда намешавад.³

Чунин нишона ва хусусиятҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар «Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ» низ дарҷ гардидаанд.⁴

Р.Ш. Сотиволдиев қайд мекунад, ки истилоҳи “маҷбуркунии давлатӣ” ба маънои мазмун ва моҳияти ҳуқуқии ҷораҳои маҷбуркунии давлатӣ фаҳмида мешавад ва бинобар рушди давлатҳои демократию ҳуқуқбунёд, истилоҳи мазкурро “маҷбуркунии ҳуқуқии давлатӣ” иваз мекунад.⁵ Ба ин ақида розӣ шудан мувофиқи мақсад аст, зеро ҷораҳои маҷбуркунии ҳуқуқии давлатӣ дар заминаи вайрон кардани меъёрҳои ҳуқуқ ба вучуд меоянд.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ зери мафҳуми ҷавобгарӣ, асосан, татбиқи маҷбуркунии давлатӣ нисбат ба шахси гунаҳгор барои содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ фаҳмида мешавад. Ба ин ҷораҳо татбиқи ҷазои ҷиноятӣ барои кирдори содиршуда, таъйини ҷазо ё ҷораи дигари ҳуқуқӣ барои кирдори маъмури, меҳнатӣ, интизомӣ ва граждании дохил

¹ Братусь С.Н. Асари ишорашуда. - С.85-86.

² Протасов В.Н. Теория права и государства, проблемы теории права и государства, вопросы и ответы. - М., 1992. - С. 67-68.

³ Малеин Н.С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях. - М., 1968. - С. 19.

⁴ Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ. // Зери таҳрири доктори илми ҳуқуқшиносӣ, профессор, узви вобастаи АИ ҶТ Маҳмудов М.А. – Душанбе, 2004. – С. 531.

⁵ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. - Душанбе, 2014. - С. 619-620.

мешаванд. Гуфтан мумкин аст, ки нишонаи умумии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, новобаста аз соҳаи ҳуқуқ содир кардани кирдори зиддиҳуқуқӣ ва муҳолифи талаботи муқаррарнамудаи давлат мебошад.¹ Ҳангоми ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳуқуқвайронкунанда барои кирдори содиркардааш «ҷавоб мегӯяд», яъне бо чораҳои маҷбуркунии давлатӣ дучор шуда, ҳуқуқҳои ӯ маҳдуд ва ё дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонун маҳрум карда мешаванд. Аз ин лиҳоз, ҷавобгарии ҳуқуқӣ бо маҳкумкунии иҷтимоии кирдори ҳуқуқвайронкунанда, сарзаниши иҷтимоӣ ва маънавии рафтораш (рафтори зиддиахлоқию зиддиҳуқуқӣ) низ алоқаманд аст.²

Л.В. Бағрий-Шахматов ҷавобгарии ҳуқуқиро аз рӯи ҷузъиётҳои зерин баҳо меод:

- аз рӯи ҳислатҳои хоси худ ҷавобгарии ҳуқуқӣ - ин шакли маҷбуркунии давлатӣ мебошад, ки бо меъёри қонун асос ёфтааст ва шахсро барои ҷавоб гуфтан барои ҳаракат ё беҳаракатии зиддиҳуқуқии худ дар назди давлат, мақомоти ваколатдори давлатӣ ва шахси мансабдори давлатӣ вазифадор мекунад;

- аз рӯи моҳият ҷавобгарии ҳуқуқӣ - ин маҷмӯи муносибатҳои ҳуқуқие мебошад, ки дар заминаи поймол шудани меъёрҳои ҳуқуқ ба вучуд омада, дар чораҳои маҷбуркунии давлатӣ ифода ёфтааст;

- аз рӯи мазмун ҷавобгарии ҳуқуқӣ - ин ҳуқуқу ӯҳдадориҳои мутақобили субъектҳои ин муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошанд.³

Аз мафҳумҳои дар боло зикргардида бармеояд, ки ҷавобгарӣ дар иртибот бо маҷбуркунӣ, ҳамчун ҷавобгарӣ – маҷбуркунӣ, ҷавобгарӣ - намуди маҷбуркунӣ ҷавобгарӣ – чораи маҷбуркунӣ ва ҷавобгарӣ – татбиқи чораҳои маҷбуркунӣ баҳо дода мешавад.

Истилоҳҳои зикршуда дорои камбудӣ ё нуқсоне мебошанд, ки наметавонанд мафҳуми пурраи ҷавобгарии ҳуқуқиро ифода намоянд. Чунинчи, ҷавобгариро бо маҷбуркунӣ айният додан нодуруст буда, он мустақилияти истилоҳи ҷавобгариро зери шубҳа мегузорад. Он ҳамчун истилоҳи мустақили ҳуқуқӣ дорои аломатҳои хоси худ буда, омезиши он бо мафҳуми маҷбуркунӣ ҳам аз рӯи методология ва ҳам аз лиҳози мазмун нодуруст мебошад ва дигар нишонаҳои ҷавобгариро (пешгирӣ, ислоҳнамоӣ, тарбиявӣ) наметавонад фарогир бошад.

Бархе аз олимони ҷавобгарии ҳуқуқиро ҳамчун чораи маҷбуркунии ҳуқуқии давлат меонанд. Ин ақидаҳо асоснок карда шудаанд, аммо ибораи “чораи ҷавобгарии ҳуқуқӣ” бо “чораи маҷбуркунии ҳуқуқии давлат” ҳаммаъно нестанд. Чораи маҷбуркунии ҳуқуқии давлат

¹ Камолов З.А. Система наказаний по Уголовному кодексу Республики Таджикистан. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. - Иркутск, 2009. - С. 14-15.

² Алексеев С.С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. - М., 1999. - С.83.

³ Бағрий – Шахматов Л.В. Уголовная ответственность и наказание. - Минск, 1976. - 383 с.

мафҳуми васеъ буда, дарбаргирандаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ аст. Ба ғайр аз ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар илми ҳуқуқшиносӣ боз дигар намудҳои чораҳои маҷбурунии ҳуқуқии давлат, аз қабилӣ чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ, чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тарбиявӣ, чораҳои пешгирӣ, чораҳои маҷбурии муурофиявӣ дар муурофияи ҷиноятӣ ва ғайраҳо дар амал татбиқ мешаванд. Махсусияти ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ки онро аз дигар чораҳои маҷбурунии ҳуқуқии давлат фарқ мекунад, бо мучозоти меъёри ҳуқуқ татбиқ шудани он буда, ба шахси ҳуқуқвайронкунанда оқибатҳои манфию ногуворро пеш меорад.

Инчунин, ба он ақидае, ки ҷавобгариро ҳамчун намуди (шакли) маҷбурунӣ меҳисобанд, метавон розӣ шуд. Тавре ки дар боло зикр гардид, ба ғайр аз ҷавобгарӣ боз дигар шакл ё навъҳои маҷбурунӣ мавҷуданд (ҷунончи, чораҳои маҷбурунии дорои таъсири тарбиявӣ ва тиббӣ, реквизиция, чораҳои пешгирӣ ва ғ.).¹

Равшан аст, ки бештари чораҳои маҷбурунӣ наметавонанд ҳамчун ҷавобгарӣ эътироф карда шаванд, зеро на ҳама вақт онҳо ба мақсади татбиқи ҷазо ва расидан ба мақсадҳои ҷазодихӣ равона гардидаанд. Масалан, ҳангоми татбиқи чораҳои маҷбурунии муурофиявӣ – ҷиноятӣ, ки мақсади асосии ҳуқуқтатбиқкуниро дар баамалбарории вазифаҳои муурофияи ҷиноятӣ ташкил медиҳанд ва ё татбиқи он бояд барои расидан ба мақсадҳои муурофия мусоидат намоянд. Чунин чораҳо берун аз доираи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва ҷазо мемонанд. Ба ин гуруҳ чораҳои маҷбурунии дорои хусусияти тиббӣ ва тарбиявӣ доштаро дохил намудан мумкин аст, ки нисбати беморон ва ноболиғон татбиқ карда мешаванд.²

Бо назардошти аломатҳои дар боло зикргардида метавон ба мафҳуми пешниҳоднамудаи О.С. Иоффе розӣ шуд. Ба ақидаи ӯ, ҷавобгарии ҳуқуқӣ чораи маҷбурунии давлатиро меноманд, ки бо маҳкумкунӣ ҳуқуқӣ ва иҷтимоии рафтори ҳуқуқвайронкунанда асос ёфта, дар татбиқ кардани оқибатҳои муайяни манфӣ дар шакли маҳдудкунӣ ҳуқуқҳои шахсӣ ё молумулкӣ нисбат ба ҳуқуқвайронкунанда ифода меёбад.³

Таъйиноти асосии иҷтимоӣ – функционалии ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз он иборат аст, ки ҳар шахсро барои риояи меъёрҳои ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои мусбии ҷамъиятӣ (яъне ҳамон муносибатҳои, ки пурра ба манфиати ҷомеа равона шудаанд) маҷбур месозад. Оид ба «тобеъ кардани ҳуқуқвайронкунанда ба ин маҷбурунӣ

¹ Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. - Душанбе, 2010. - С. 636.

² Хачатуров Р.Л., Ягутян Р.Г. Юридическая ответственность. - Тольятти, 1995. – С. 376.

³ Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Асари зикршуда. – С. 381.

ва таҳаммул кардани он» бояд гуфт, ки ин восита ва тарзу усули ноил гардидан ба мақсади асосии ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад.¹

Дар ҳолати ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ кашидан бояд ду шакли (намуди) маҷбуркунӣ фарқ карда шавад: маҷбуркунӣ барои риояи талаботи меъёрҳои ҳуқуқ ва маҷбуркунӣ бо меъёри ҳуқуқ муқарраршудае, ки оқибатҳои манфию ногуворро ба зиммаи шахси ҳуқуқвайронкунанда мегузорад. Агар навъи якуми маҷбуркунӣ мақсади ҷавобгарии ҳуқуқӣ бошад, намуди дуюм тарзу усулест, ки ба воситаи он таъйиноти иҷтимоии ҷавобгарӣ ба амал бароварда шуда, мақсадҳои он ба даст оварда мешаванд. Аз ин лиҳоз, бо истифода аз чораҳои маҷбуркунии давлатӣ, ки дорои хусусияти ҷазодихӣ-тарбиявӣ ва ҳуқуқбарқароркунӣ мебошанд, нисбат ба шахси ҳуқуқвайронкунанда ҷавобгарии ҳуқуқӣ татбиқ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, метавон чунин хулоса кард, ки маҷбуркунӣ табиати ҳуқуқии ҷавобгарист. Маҷбуркунӣ воситаи зарурии амалишавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар паҳлуҳои манфӣ (ретроспективӣ) ва ҳамчунин мусбӣ (позитивӣ) он мебошад. Бо вучуди он, ки маҷбуркунии ҳуқуқии давлатӣ (чораҳо, намуд, татбиқи он) аломати зарурии ҷавобгарӣ мебошад, моҳияти ҷавобгарии ҳуқуқиро ба пуррагӣ равшан намесозад. Ба андешаи мо, маҷбуркунии ҳуқуқии давлатӣ дар алоқамандӣ бо ҷавобгарӣ бояд ҳамчун восита ва тарзу усули амалишавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ доништа шавад. Аз ин рӯ, ҷавобгарии ҳуқуқӣ як навъи чораи маҷбуркунии ҳуқуқии давлат ба шумор меравад.

Адабиёт:

1. Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография / [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 368 с.
2. Азизов У.А. Особенности становления и развития институтов преступления и наказания в государствах зороастрийского периода // Вестник педагогического университета (Республика Таджикистан). - 2014. - № 4 (59). – С. 76-82.
3. Азиззода У.А. Мақсади ҷазо, хусусиятҳои таъйин кардан ва иҷрои он мувофиқи ҳуқуқи мусулмонӣ дар қаламрави Тоҷикистони тоинқилобӣ // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ дар мавзӯи: «Рушди илмҳои ҳуқуқ дар даврони Тоҷикистони соҳибистиклол», бахшида ба 80-солагии академик Тоҳиров Фозил Тоҳирович // Маҷаллаи академии ҳуқуқ.- № 3 (31).- 2019. - С. 14-22.

¹ Чирков А.П. Ответственность в системе права: Учебное пособие - Калининград, 1996. - С.77.

4. *Алексеев С.С.* Общая теория социалистического права: курс лекций Вып. II - Свердловск, 1964. – 495 с.
5. *Алексеев С.С.* Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. - М., 1999. – 712 с.
6. *Багрий – Шахматов Л.В.* Уголовная ответственность и наказание. - Минск, 1976. - 383 с.
7. *Братусь С.Н.* Юридическая ответственность и законность (Очерк теории). - М., 1976. – 215 с.
8. *Буриев И.Б.* Действие мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII - начало XX вв.) – Душанбе, 1999. – 199 с.
9. *Зияуддин Десабзи.* Проблемы уголовной ответственности и наказания по мусульманскому праву и уголовному законодательству Афганистана (история и современный этап развития): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 - Одесса, 1994. – 26 с.
10. *Иоффе О.С., Шаргородский М.Д.* Вопросы теории права. - М., 1961. - 381с.
11. *Ишанова Ш.А.* Нормы шариата и их применение казийскими судами в Средней Азии до 1924 г.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 - Ташкент, 1992. – 26 с.
12. *Камолов З.А.* Система наказаний по Уголовному кодексу Республики Таджикистан. Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. – Иркутск. 2009. - 23 с.
13. *Малеин Н.С.* Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях. - М., 1968. – 207 с.
14. *Назаров А.К.* Уголовно-правовые нормы Корана и хадисов и их классификация по институтам уголовного права - Душанбе.: Дакики, 2014. - 207 с.
15. *Наумов С.Ю., Мордовец А.С., Касаева Т.В.* Общая теория государства и права. Учебник. – Саратов: ССЭИ РЭУ им. Г.В. Плеханова, 2018. – 392 с.
16. *Ребане И.А.* Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок.// Труды по правоведению. - Тарту, 1966. – 316 с.
17. *Сотиволдиев Р.Ш.* Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. - Душанбе, «Империял - Групп».- 2014. – 720 с.
18. *Сотиволдиев Р.Ш.* Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. - Душанбе, 2010. - 484 с.
19. Теория государства и права: Учебник для вузов. – 2-е изд., изм. и доп. // Под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. - М.: Издательство Норма (Издательская группа НОРМА-ИНФРА.М) – 2002.- 616 с.
20. *Протасов В.Н.* Теория права и государства. Проблемы теории права и государства. Вопросы и ответы.- М.: Новый юрист. - 1992. – 240с.

21. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ.// Зери таҳрири доктори илми ҳуқуқшиносӣ, профессор, узви вобастаи АИ ҶТ Маҳмудов М.А. – Душанбе: “Эр-граф,” 2004. – 600с.
22. Хачатуров Р.Л., Ягутян Р.Г. Юридическая ответственность. - Тольятти, 1995. - 376 с.
23. Чирков А.П. Ответственность в системе права: Учебное пособие - Калинингр. ун-т. - Калининград, 1996. – 77 с.

Азиззода У.А., Рачабзода С.А.

Фишурда

Чавобгарии ҳуқуқӣ

Дар мақола паҳлуҳои гуногуни фаҳмиши чавобгарии ҳуқуқӣ таҳлил карда мешавад. Дар замони имрӯза, дар шароити бунёди давлати ҳуқуқбунёду демократӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ дар Тоҷикистон чавобгарии ҳуқуқӣ яке аз масъалаҳои мубрами илми ҳуқуқшиносӣ ва амалияи ҳуқуқӣ мебошад. Муаллифон ба ҳулоса меоянд, ки маҷбуркунии давлатӣ нишонаи асосии чавобгарии ҳуқуқӣ мебошад, аммо он моҳияти чавобгарии ҳуқуқиро пурра тавсиф намедихад. Қайд мегардад, ки маҷбуркунии ҳуқуқии давлатӣ дар алоқамандӣ бо чавобгарӣ бояд ҳамчун восита ва тарзу усули амалӣ шудани чавобгарии ҳуқуқӣ доништа шавад.

Азиззода У.А., Раджабзода С.А.

Аннотация

Юридическая ответственность

В статье рассматриваются существующие подходы к определению понятия юридической ответственности. В настоящее время в условиях построения демократического правового государства и гражданского общества в Таджикистане юридическая ответственность представляет собой одну из наиболее актуальных проблем юридической науки и правоприменительной практики. Авторы приходят к выводу, что правовое принуждение, являясь необходимым признаком ответственности, не раскрывает в полной мере сущность юридической ответственности. Показано, что принуждение применительно к пониманию ответственности должно рассматриваться как инструмент, способ обеспечения реализации юридической ответственности.

Azizzoda U.A., Rajabzoda S.A.

The summary

Legal liability

The article discusses the existing approaches to the definition of the concept of legal liability. Currently, in the context of building a democratic state of law and civil society in Tajikistan, legal liability is one of the most pressing problems of legal science and law enforcement practice. The author comes to the conclusion that legal coercion, being a necessary sign of responsibility, does not fully disclose the essence of legal liability. It is shown that coercion in relation to the understanding of responsibility should be considered as a tool, a way to ensure the implementation of legal liability.

Абдурахимов С. Қ.*

**МУШКИЛОТИ ҚОНУНГУЗОРИИ СОҶАИ МАОРИФ ВА РОҶИ
ҲАЛЛИ ОН ДАР МИСОЛИ ҚАБУЛИ КОДЕКСИ МАОРИФИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Бунёди миллат аз маориф оғоз меёбад ва ғамхорӣ нисбат ба соҳаи маориф – сармоягузорӣ барои рушди неруи инсонӣ ва ояндаи ободи давлат ва Ватан мебошад (Аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», шаҳри Душанбе, 21-уми декабри соли 2021).

Калидвожаҳо: таъмини рушди устувор, қонунгузорӣ, соҳаи маориф, мушкилот, қонун, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, санадҳои зерқонунӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ, муносибатҳои муҳимми соҳаи маориф, муҳолифат, номутобиқатӣ, холигӣ, такрорёбӣ, зиёд гардидани шумораи қонунҳо, қабули қонун, ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунҳо, мураттабсозии қонунгузорӣ, кодификатсияи қонунгузорӣ, муттаҳид сохтани қонунҳо, меъёрҳои ҳуқуқии соҳа, кодекс, Кодекси маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ключевые слова: обеспечение устойчивого развития, законодательство, образование, проблемы, законы, нормативно - правовые акты, подзаконные акты, общественные отношения, важные

*Номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, саромӯзгор, мудири кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатии Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав» Тел.: (+992) 93-767-82-92; (+992) 985-61-84-30; e-mail: abdurakhimov1987@bk.ru

отношения в сфере образования, противоречия, несоответствия, пробелы, дублирование, увеличение количества законов, принятие законов, внесение изменений в законы, систематизация законодательства, кодификация законодательства, унификация законов, правовые нормы сферы, кодекс, Кодекс об образовании Республики Таджикистан.

Keywords: provide sustainable development, legislation, education, Field, problems, law, normative legal acts sub-legal documents, public relations, important relations in the field of education, contradictions, inconsistencies, emptiness, duplication, increase in the number of laws, adoption of laws, enter changes to laws, arranging of legislation, codification of legislation, unification of laws, legal standard of the sector, code, code on education of the Republic of Tajikistan.

Дар шароити бунёди давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд, ки кишвари мо низ роҳи бунёди онро пеш гирифтааст, таъмини рушди устувори тамоми соҳаҳо ва бахшҳои ҳаёти ҷомеаро бидуни ба вучуд овардани заминаи мукаммали қонунгузорӣ, ки он дар замони муосир яке аз омилҳои муҳимми таъмини рушди соҳаҳои ҳаёти ҳар як давлат ва ҷомеа мебошад, тасаввур кардан номумкин аст. Ин нуқта дар Паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 25-уми апрели соли 2008 басо бомаврид чунин баён карда шуд: «Рушди устувори сиёсӣ ва иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангии кишвар аз заминаҳои мустақами меъёрии ҳуқуқӣ вобаста аст»¹.

Дар ҳақиқат, рушду инкишофи устувори ҳар як соҳаи ҳаёти ҷомеаро маҳз аз рушду инкишофи устувори қонунгузори он, ки танзимкунандаи муносибатҳои муҳимми ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад, муайян намудан мумкин аст. Бо ин мақсад дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҶТ) барои давраи то соли 2030, ки бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ аз 1-уми декабри соли 2016, №636 тасдиқ гардидааст, яке аз омилҳои боздорандаи пешравии соҳаи маориф барои ташкили муҳити рақобатнок дар соҳаи маориф маҳз такмил наёфтани заминаи меъерӣ унвон гардидааст². Аз ин нигоҳ, барои рушду инкишофи устувори ҳар як соҳа, хусусан соҳаи маориф, ки соҳаи ниҳоят муҳим ва

¹Паёми Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ ш. Душанбе, 25 апрели соли 2008. // Садои мардум.- 26 – уми апрели соли 2008. – № 49 (2280). – С. 3.

²Стратегияи миллии рушди ҶТ барои давраи то соли 2030, ки бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ аз 1 – уми декабри соли 2016, №636 тасдиқ шудааст. // Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ. соли 2016. – № 12. Мод. 1007; Мод. 1036.

сарнавиштсози ҳаёти ҷомеа, «омили муайянкунандаи рушди иқтисодию иҷтимоӣ мебошад»¹, нахуст бояд маҳз номгӯи мушкилоти қонунгузори соҳаи маориф ва сабабу омилҳои ба пайдоиши мушкилоти он мусоидаткунанда, ҳамзамон ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли онҳо, ки минбаъд ба такмили қонунгузори он ҳамчун ҳадафи стратегияи давлат мусоидат хоҳад кард, муайян ва пешниҳод карда шавад. Чунки таъмини рушду инкишофи устувор ва самараноки сиёсати имрӯзаи давлатро нисбати соҳаи маориф бидуни такмили қонунгузори он, ки санади муҳим ва асосии танзимкунандаи муносибатҳои соҳаи маориф ва муқарраркунандаи қоидаҳои ҳатмии рафтори иштирокчиёни ин муносибатҳо мебошад, тасаввур кардан ғайриимкон аст².

Таҷриба нишон медиҳад, ки ҳарчанд ҳоло дар соҳаи маорифи кишварамон даҳ қонуни мукамал³, аз қабилӣ Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф»⁴ аз 22 июли соли 2013, №1004 (минбаъд - қонун дар бораи маориф), Қонуни ҚТ «Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ»⁵, аз 28 декабри соли 2013, №1056 (минбаъд - қонун дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ), Қонуни ҚТ «Дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ»⁶ аз 22 апрели соли 2003, №21 (минбаъд - қонун дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ), Қонуни ҚТ «Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ»⁷ аз 8 августи соли 2015, №1225 (минбаъд - қонун дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ), Қонуни ҚТ «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ»⁸ аз 19 майи соли 2009, №531 (минбаъд -

¹Шкатула В.И. Образовательное законодательство: задачи, структура, принципы. // Журнал российского права. – 1997. – №4. – С.41.

² Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». // Зери таҳрири директори Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Арбоби илм ва техника, д.и.х., профессор Раҳимзода М. З. – Душанбе, 2017. – С.3.

³Стратегияи миллии рушди маорифи ҚТ барои давраи то соли 2030, ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 29 – уми сентябри соли 2020, №526 тасдиқ шудааст. // [Захираи электронӣ].

Манбаи дастрасӣ:
<https://www.maorif.tj/storage/Dokument's/%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%98%D0%AF%D2%B2%D0%9E/b1f1813e0654f705a506e718fd627bc8.pdf> (санаи муроҷиат: 10. 01. 2022с.).

⁴ Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, соли 2013. – № 7. – мод. 532; соли 2014. – № 3. – мод. 156; № 7. қ. 2. – мод. 422; соли 2016. – № 3. – мод. 1148; № 7. – мод. 624; Қонунҳои ҚТ: аз 28.08.2017 с., № 1462; аз 17.05.18 с., № 1527.

⁵Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, соли 2013. – № 12. – мод. 900.

⁶Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, соли 2003. – № 4. – мод. 151; соли 2007. – № 7. – мод. 696; соли 2009. № 3. – мод. 84; соли 2012. – № 7. – мод. 718; соли 2014. – № 7, қ. 2, – мод. 424; Қонуни ҚТ аз 28.08.2017 с., № 1463.

⁷Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, соли 2015. – № 7–9. – мод. 713; Қонунҳои ҚТ аз 30.05.2017 с., № 1427; аз 28.08.2017 с., № 1464; аз 17.05.2018 с., № 1528.

⁸ Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, соли 2009. – № 5. – мод. 338; соли 2014. – № 7. қ. 2. – мод. 423; соли 2016. – №7. – мод. 628; соли 2017. – № 7–9. мод. 584; Қонуни ҚТ аз 26.07.2014 с., № 1126, аз 23.07.2016 с., № 1350, аз 28.08.2017 с., № 1465, аз 17.05.2018 с., № 1529.

қонун дар бораи таҳсилоти олии касбӣ), Қонуни ҚТ «Дар бораи таҳсилоти иловагӣ»¹ аз 16 апрели 2012, №826 (минбаъд - қонун дар бораи таҳсилоти иловагӣ), Қонуни ҚТ «Дар бораи таҳсилоти калонсолон»² аз 24 феввали соли 2017, №1394 (минбаъд - қонун дар бораи таҳсилоти калонсолон), Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», аз 2 – юми августи соли 2011, №762 (минбаъд - қонун дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд), Қонуни ҚТ «Дар бораи тайёр намудани мутахассисон бо назардошти талаботи бозори меҳнат», аз 1 – уми августи соли 2012, №895 (минбаъд - қонун дар бораи тайёр намудани мутахассисон бо назардошти талаботи бозори меҳнат), Қонуни ҚТ «Дар бораи Парки технологӣ» аз 21- уми июли соли 2010, № 629 (минбаъд - қонун дар бораи Парки технологӣ) ва як зумра санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор қабул ва мавриди амал қарор дода шуда бошад ҳам, вале ҳанӯз ҳам муносибатҳои ҳуқуқии соҳаи маориф ба мушкилоти гуногуни танзими ҳуқуқӣ рӯ ба рӯ аст, ки нисбати онҳо дар мақолаи мазкур то қадри имкон иброи ақида карда хоҳад шуд.

Табиист, ки соҳаи маориф ҳамчун соҳаи афзалиятнок назар ба дигар соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ҳар чи зиёдтар ба таъмини ҳифзи манфиатҳои давлат ва ҷомеа равонагардида буда, барои ноил гардидан ба он муносибатҳои соҳа асосан тавассути меъёрҳои ҳуқуқии императивӣ (ҳатмӣ) ба танзим дароварда мешаванд. Ҳамзамон, соҳаи маориф соҳаи ниҳоят фарох, рӯзмарра, мураккаб, гуногунсоҳа (комплексӣ), аз ҷиҳати фарогирии шумораи аҳолии ниҳоят зиёд³ ва дар айни замон доимо дар инкишоф қарордошта мебошад, ки чунин ҳолат ба тамоми ҷанбаҳои соҳаи маориф, аз ҷумла ба қонунгузори⁴ он низ ҳамчун ҷузъи таркибӣ ва ҷудонопазири он хос аст. Ба назари мо, чунин омилҳо дар назди давлат ва ҷамъият вазифаи ба таври ҳатмӣ ва фаврӣ қабул намудани қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар соҳаи маориф ба миён гузоштааст, ки қабули онҳо дар натиҷа боиси зиёд шудани шумораи онҳо гардид⁵. Масалан, танҳо то соли 2017 дар соҳаи

¹Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, соли 2012. – № 4. – мод. 276.

²Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, соли 2017. – № 1–2. – мод. 17; Қонуни ҚТ аз 02.01.2018 с. № 1486.

³Саидаи Фазл, Эҳсони Хушбахт. Муқовимат бо коррупсия амри зарурист. // Омӯзгор.- 10 апрели соли 2015. – №15 (11979) – С.1.

⁴Шкатула В.И. Асари ишорашуда. – С.41 – 42.

⁵Азизов И.М., Нуров Ҳ.П., Шукурова А.А. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузори соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қонунгузори маорифи давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил. // Қонунгузорӣ. – 2016. – №2. – С.96.; Зокиров З.Х. Проблемаи мураттабсозии қонунгузорӣ дар соҳаи маориф. // Қонунгузорӣ. – 2016. – №4 (24). – С.47.

маориф зиёда аз 120 санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул карда шудааст¹. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии дар соҳаи маориф қабулгардида, пеш аз ҳама, барои танзими ҳуқуқии муносибатҳои муҳими соҳа, ҳосил кардани таҷрибаи қонунгузорӣ, инчунин муайян кардани ҳолат ва дурнамои рушди соҳаи маориф, ки барои ба талаботи замони муосир мутобиқ сохтани муносибатҳои соҳа муҳим мебошанд, мусоидат намуда истодаанд. Зимнан бояд дар назар дошт, ки зиёд гардидани қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ дар соҳаи маориф айни ҳол яке аз мушкилоти баҳснок ва ҳалгалаби қонунгузори соҳа мебошад, ки он дар навбати хеш ба пайдоиши як зумра мушкилоти дигар, аз ҷумла муҳолифат, номутобиқатӣ ва холигӣ, инчунин такрорёбӣ дар матни қонунгузорӣ ва дигар мушкилот, ки нисбати онҳо минбаъд ишора хоҳад шуд, сабаб гардидааст². Аҳамияти мушкилоти мазкурро дар назар дошта, он ба сифати яке аз омилҳои зарурати қабули Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҶТ барои солҳои 2018 - 2028, ки бо Фармони Президенти ҶТ аз 6-уми феввали соли 2018, №1005 тасдиқ шудааст, таҳти унвони «пешгирӣ ва бартараф намудани ихтилофот, номутобиқатӣ, нуқсонҳо, такроршавӣ дар қонунҳо ва хориҷ кардани меъёрҳои ҳуқуқии моҳияташонро гумкардаю камсамар», мустаҳкам карда шудааст³.

Мавҷудияти қонунҳои сершумори ба як соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ дахлдошта дар ибтидо ба муқаррар кардани меъёрҳои ҳуқуқии ягона ва такрори ҳамдигар ва ҳангоми ворид намудани тағйиру иловаҳо ба онҳо низ на ба гуногунӣ, балки комилан ягона ва такрори ҳамдигар оварда мерасонад. Масалан, 23-юми декабри соли 2021 дар натиҷаи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунҳои ҶТ: «Дар бораи маориф», «Дар бораи таълиму тарбияи томақтабӣ», «Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ», «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» ваколатҳои мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи маориф ва илм ба таври ягона ва такрори ҳамдигар муқаррар карда шуд⁴. Н. В. Путило паҳншавии

¹Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». Асари ишорашуда. – С.4.

²Сангинов Д.Ш. Предпринимательская деятельность по оказанию социально-культурных услуг: проблемы правового регулирования: монография. – Душанбе: 2019. – С. 359 – 360.; Азизов И.М., Нуров Ҳ.П., Шукурова А.А. Асари ишорашуда. - С.91.; Зокиров З.Х. Асари ишорашуда. – С.47.

³ Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҶТ барои солҳои 2018–2028, ки бо Фармони Президенти ҶТ аз 6 – уми феввали соли 2018, № 1005 тасдиқ шудааст. // Феҳристи ягонаи давлатии санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҶТ. Нашри расмӣ. Маҷаллаи иттилооти ҳуқуқӣ. – 2018. – № 2 (117) қисми 1. – С. 125.

⁴ Қонуни ҶТ оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни ҶТ «Дар бораи маориф», Қонуни ҶТ оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни ҶТ «Дар

таҷрибаи ворид намудани тағйиру иловаҳои комилан ягона ва якхеларо ба қонунҳои соҳаи маориф ҳамчун шаҳодати зарарнок ба таркиби низоми қонунгузорӣ дар бораи маориф арзёбӣ намудааст¹. Зимнан бояд дар назар дошт, ки мушкилоти муҳолифат, номутобиқатӣ ва холигӣ, инчунин такрорёбӣ на танҳо ба қонунгузории соҳаи маориф, балки умуман ба қонунгузории тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат хос аст².

Ба таври пурра риоя нагардидани техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ низ дар муқаррароти қонунгузорӣ айни замон яке аз мушкилоти асосӣ мебошад³. Мувофиқи қ. 1 м. 40 Қонуни ҶТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ»⁴, аз 30-юми майи соли 2017, №1414 (минбаъд - қонун дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ) санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд

бораи таълиму тарбияи томақтабӣ», Қонуни ҶТ оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни ҶТ «Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ», Қонуни ҶТ оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни ҶТ «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ». // Садои мардум.- 30 декабри соли 2021. – № 156 – 157 (4418 – 4419). – С.4.

¹Путило Н.В. Теоретико-правовые вопросы систематизации законодательства об образовании. // Ежегодник российского образовательного законодательства. – 2007. – Том.2. – С.15.

²Паёми Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ ш.Душанбе, 25 апрели соли 2008. // Садои мардум. 25 апрели соли 2008. – №49(2280). – С. 3.; Раҳимов М.З., Нематов А.Р. Техникаи қонунгузорӣ. – Душанбе, 2011. – С.9.; Раҳимов М.З. Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони истиқлолият: инкишоф ва проблемаҳо. // Инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият: Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 20–умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26–29 августи соли 2011// Зери таҳрири д.и.х. профессор Раҳимов М.З. – Душанбе, 2011. – С. 29 – 30.; Концепсияи рушди қонунгузории граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ. – 2014. – №2(14). – С. 141.; Раҳимзода М.З. Проблемаҳои актуалии қонунгузории граждании ва соҳибкорӣ. Форуми аввалини миллии оид ба волоияти қонун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. 3- юми ноябри соли 2015. – Душанбе, 2015. – С.59. 64.; Раҳимзода М.З. Доир ба самтҳои афзалиятноки ташаккул ва инкишофи фаъолияти қонунэҷодкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Форуми дууми миллии оид ба волоияти қонун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. 3- юми ноябри соли 2016. – Душанбе, 2016 – С.76.; Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018–2028, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 – уми феврари соли 2018, № 1005 тасдиқ шудааст. // Феҳристи ягонаи давлатии санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нашри расмӣ. Маҷаллаи иттилооти ҳуқуқӣ. – 2018. – № 2 (117) қисми 1. – С. 125. Азизов И.М. Заминаҳо ва зарурати таҳия ва қабули Кодекси бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Қонунгузорӣ. – 2015. – №4. – С.42.; Соҳибов М.М. Баъзе аз масъалаҳои кодификатсияи қонунгузории экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Қонунгузорӣ. – 2017. – №4. – С.76.

³Раҳимов М.З., Нематов А.Р., Техникаи қонунгузорӣ. –Душанбе, 2011. – С.9.; Раҳимзода М.З. Проблемаҳои ташаккул ва инкишофи фаъолияти қонунэҷодкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Қонунгузорӣ. – 2016. – №2. – С.9.; Азизов И.М., Нуров Ҳ.П., Шукурова А.А. Асари ишорашуда. – С.91.

⁴Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ, соли 2017, №5, қ.1, мод. 271.

мутобиқати дохилӣ дошта, аз рӯи мантиқ тартиб дода шавад ва ба техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ ҷавобгӯ бошад. Қонунгузор таҳти мафҳуми расмӣ «техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ» дар м. 2 қонун дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қоидаҳои таҳия, қабул ва ворид намудани тағйири иловаҳо, тафсир, интишор, мурағабсозӣ, мавриди амал қарор додан, боздоштан ва қатъи амали санадҳои меъёрии ҳуқуқиро муқаррар кардааст. Маҷмӯан, падидаи «техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ» тавре аз мафҳуми расмӣ он бармеояд аз нӯҳ амал иборат аст, ки ҳар кадоми он дар навбати хеш дорои қоидаҳои хоси амалигардонӣ дошта, ба баланд бардоштани сифати мазмун ва моҳияти санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин самаранокии онҳо дар танзими муносибатҳои муҳимми ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ равона карда шудаанд.

Дар таҳқиқоти илмӣ ва оммавӣ, дар баробари дигар мушкилоти қонунгузори маориф, инчунин оид ба такрорёбии мафҳумҳо, коста будани мазмуни онҳо ва муҳолифати байни онҳо¹, инчунин номукамал будани мафҳумҳои расмӣ дар қонун дар бораи маориф² низ ишора шудааст. Талабот нисбати шарҳи истилоҳоту мафҳумҳои дар қонунгузорӣ истифодашуда, ки онҳо дар моддаи алоҳида оварда мешаванд, мувофиқи қ. 3 м. 40 қонун дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ фаҳмо ва ҳаммаъно будани онҳо мебошад. Мувофиқи қ. 3 м. 50 қонун дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳангоми зарурати дақиқ кардани истилоҳот ва мафҳумҳои дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ истифодашуда, дар санад моддаи алоҳида оварда мешавад, ки дар он моҳияти ин истилоҳоту мафҳумҳо шарҳ дода мешавад. Аз ин ҷо, яке аз масъалаҳои асосии танзими қонунҳои ҷорӣ, дар моддаи алоҳида шарҳ додани истилоҳоту мафҳумҳои дар онҳо истифодашуда мебошад.

Мушкилоти дигари қонунгузори маориф, ки нисбати он дар таҳқиқоти илмӣ низ ишора рафтааст, ба услуби расмӣ забони давлатӣ ҷавобгӯ набудани калимаву ибора ва истилоҳоти дар матни онҳо истифодагардида мебошад³. Мувофиқи м. 49 қонун дар бораи санадҳои

¹Азизов И.М., Нуров Ҳ.П., Шукурова А.А. Асари ишорашуда. – С.90 – 91.

² Ниг.: Ҳама кӯшишҳо ба хоҳири омӯзгор. (Андешаҳои мудири кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, дотсент Дониёр Сангинов дар хусуси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»).- Мусоҳиб Шодӣ Раҷабзод. // Омӯзгор.- 24 июли соли 2015. – №30 (11994) – С.6.

³Раҳимов М.З., Нематов А.Р. Техникаи қонунгузорӣ. – Душанбе, 2011. – С.9.; Раҳимзода М.З. Проблемаҳои ташаккул ва инкишофи фаъолияти қонунэҷодкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Қонунгузорӣ. – 2016. – №2. – С.9.; Азизов И.М., Нуров Ҳ.П., Шукурова А.А. Асари ишорашуда – С.91.; Ҳама кӯшишҳо ба хоҳири омӯзгор. (Андешаҳои мудири кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, дотсент Дониёр Сангинов дар хусуси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»).- Мусоҳиб Шодӣ Раҷабзод.- Омӯзгор. - 24 июли соли 2015. – №30 (11994) – С.6.

меъерии ҳуқуқӣ матни санадҳои меъерии ҳуқуқӣ ба забони давлатӣ қабул карда мешавад ва он бояд бо риояи услуби расмӣ забони адабӣ, одӣ ва равону фаҳмо баён карда шавад, ки тафсири ҳархелаи меъёрхоро истисно намояд. Дар Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҚТ барои солҳои 2018-2028 низ яке аз самтҳои афзалиятноки такмили фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ масъалаи эҷод ва истифодаи калимаю истилоҳоти дурусти ҳуқуқии тоҷикӣ дар қонунгузорӣ дониста шудааст. Тавре М. З. Раҳимзода қайд менамояд: «Забони қонун яке аз омилҳои асосии баланд бардоштани сифати он мебошад»¹. Бинобар ин, қонунгузорию соҳаи маориф низ чун дигар қонунгузорию соҳаҳо дорой забони ба худ хос аст, ки он бо ин хусусиятҳои худ аз забони дигар соҳаҳои қонунгузорӣ фарқ намуда, бояд ягона, фаҳмо, мушаххас, расмӣ ва бо риояи одоби касбӣ (фаъолияти қонунгузорӣ) омода гардида бошад. Ш. К. Ғаюров бошад, таъкид менамояд, ки санадҳои қонунгузорию милли оид ба меъёрэҷодкунӣ ташаккули забони ҳуқуқии тоҷикиро тақозо менамоянд².

Дар баробари номгӯи мушкилоти зикршуда, ба назари мо, маҳз падидаи зиёд будани қонунҳо ва санадҳои меъерии ҳуқуқии зерқонунии соҳаи маориф ба пайдоиши мушкилоти дигар, мамониат намудан барои сари вақт ба талаботи замони муосир мутобиқ сохтани муқаррароти қонунгузорӣ, ки тавассути ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунгузорӣ имконпазир аст, низ сабаб гардидааст. Ба сифати мисоли равшани ин андеша, метавонад, қабули Қонуни ҚТ оид ба ворид намудани тағйироту илова ба Қонуни ҚТ «Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ» 23 – юми декабри соли 2021 баромад намояд, ки мувофиқи он аз матни моддаҳои 2 ва 16 қонуни мазкур дар асоси тағйиру иловаҳои ба Конституцияи ҚТ соли 2016 воридгардида, ки то ҳол зиёда аз шаш сол пур шудааст, акнун калимаи «(Сарқонуни)» хориҷ карда шуд³. Мисоли дигар, маълум аст, ки 27 – уми январи соли 2020 бо Фармони Президенти ҚТ Хадамоти давлатии назорат дар соҳаи маориф ба Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти ҚТ таъдил дода шуд⁴. Вале, ваколатҳои ин мақоми ваколатдори давлатии назорат дар соҳаи маориф ва илм танҳо пас аз гузаштани муҳлати зиёд, 23 – юми

¹ Раҳимзода М.З. Проблемаҳои ташаккул ва инкишофи фаъолияти қонунэҷодкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Қонунгузорӣ. – 2016. – №2. – С.9.

² Ғаюров Ш. К. Кодекси граждани ё Кодекси маданӣ?. // Ҷумҳурият.- 8 октябри соли 2013. – № 132 (22 – 269). – С. 2.

³Қонуни ҚТ оид ба ворид намудани тағйироту илова ба Қонуни ҚТ «Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ». // Садои мардум.- 30 декабри соли 2021. – № 156-157 (4418 – 4419). – С.4.

⁴Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти ҚТ. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://ansmi.tj/dar-borai-agenti/malumoti-umumi.html>. (Санаи мувоҷиат: 17.11.2021с.).

декабри соли 2021 дар натиҷаи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунҳои ҚТ: «Дар бораи маориф», «Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ», «Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ», «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» муқаррар карда шуд¹. Ғайр аз ин, хуб мебуд, ки баробари қонунҳои ҚТ: «Дар бораи маориф», «Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ», «Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ», «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ», инчунин ба Қонуни ҚТ «Дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ» аз 22 – юми апрели соли 2003 низ тавассути ворид намудани тағйиру иловаҳо, ваколатҳои мақоми ваколатдорӣ давлатии назорат дар соҳаи маориф ва илм дар мадди назар дошта мешуд².

Аз ин рӯ, ҳоло кафолат додан душвор ва ғайриимкон аст, ки субъектҳои ҳуқуққодкунанда, бинобар зиёд будани қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи маориф имкони пурра ва ҳамаҷонибаи сари вақт ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунгузорӣ бо мақсади ба талаботи замони муосир мутобиқ намудани онҳоро дар ихтиёр доранд. Бар ивази сарфи нерӯ ба таҳия ва қабули қонунҳои мукамал, инчунин ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунҳои сершумори ба як соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ дахлдошта, хусусан дар соҳаи маориф афзалтар он аст, ки чунин нерӯ ба масъалаи боз ҳам баланд бардоштани сифати мазмун ва моҳияти қонунҳо, омӯзиш ва истифодаи саривақтии натиҷаи дастовардҳои илмӣ ва қонунгузории анҷомёфтаи дохил ва хориҷи кишвар, инчунин ба талаботи замони муосир, хусусан санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқ сохтани муқаррароти онҳо сарф карда шавад.

Ба андешаи мо, сарчашмаи асосии пайдоиши тамоми мушкилоти зикршудаи қонунгузории соҳаи маориф маҳз зиёд гардидани шумораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳа мебошад, ки номгӯи мушкилоти зикршуда дар навбати худ ба ҳоло ҳам камсамар гардидани ҷараёни татбиқи ислоҳоти соҳаи маориф ҳамчун соҳаи афзалиятнок ва стратегии мамлакат боис шудааст. Аз ин рӯ, зарур аст, ки барои аз байн бардоштани номгӯи мушкилоти зикршудаи қонунгузории соҳаи

¹Ниг.: Қонуни ҚТ оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф», Қонуни ҚТ оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни ҚТ «Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ», Қонуни ҚТ оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни ҚТ «Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ», Қонуни ҚТ оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни ҚТ «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ». // Садои мардум.- 30 декабри соли 2021. – № 156 – 157 (4418 – 4419). – С.4.

²Қонуни ҚТ «Дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ» [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ:<https://parlament.tj/news/479--onuni-um-urii-to-ikiston-dar-borai-ta-siloti-ibtidoii-kasb-> (Санаи мурочиат: 15.02.2022с.).

маориф, нахуст, роҳи ҳалли мушкилоти зиёд будани шумораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳа муайян ва пешниҳод карда шавад.

Мушкилоти нахустин дар қонунгузори соҳа, пеш аз ҳама, мавҷудияти муҳолифат дар миёни санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳа мебошад, ки аксари мушкилоти дигар ба он вобастагии зиҷ дорад. Дар моддаи 85 қонун дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ роҳҳои гуногуни бартараф намудани ихтилофоти байни қонунгузорӣ пешбинӣ шудааст, ки ба онҳо дар баробари дигар роҳҳо, инчунин ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии нав дохил мешавад. Дар адабиёти ватанӣ низ рушди муносибатҳои минбаъдаи соҳаи маориф, бидуни гузаронидани ислоҳоти қонунгузори соҳа, ки чунин ислоҳот аз қабули қонуни нав ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунҳои амалкунанда иборат аст, мушкил ва ғайриимкон дониста шудааст¹.

Устод Р. Ш. Сотиволдиев низ роҳи ҳалли нуқсонҳо ва ихтилофи қонунгузори аз қабули санади кодификатсионӣ ҳамчун шакли мураттабсозии қонунгузорӣ, ки дар натиҷаи он санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар намудҳои гуногун, аз қабилҳои асосҳои қонунгузорӣ, кодекс, оиннома, низомнома ва қоида мураттаб гардонидани мешаванд, иборат донистааст².

Дар Концепсияи сиёсати ҳуқуқии ҚТ барои солҳои 2018-2028 ба мушкилоти зиёд гардидани қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ва дар ин замина пайдоиши мушкилоти муҳолифат, номутобиқатӣ ва холигӣ, инчунин такрорёбӣ дар қонунгузорӣ таваҷҷӯҳ зоҳир гардида, таъкид шудааст, ки самтҳои такмили қонунгузори ҚТ бо дар назар доштани васеъ гардидани доираи муносибатҳои ҷамъиятии моҳиятан ҳаммонанд, ки бо қонунҳо танзим меёбанд, бояд дар оянда ботадриҷ кодификатсия карда шаванд. Зеро, дар шароити аз ҳад зиёд шудани қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ барои танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар баъзе соҳаҳо кодификатсия хеле муҳим мебошад. Ба чунин кодификатсия ва васеъкунӣ аз ҳоло бояд шуруъ кард ва онро бо роҳи ботадриҷ аз нав кардани қонунгузори амалкунанда анҷом додан лозим аст. Мақсади кодификатсия кардани онҳо, бартараф намудани номутобиқатӣ ва кам кардани шумораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҳаммонанд мебошад³.

¹Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». Асари ишорашуда. – С.3.; Зокиров З.Х. Асари ишорашуда. – С.47.

²Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. -Душанбе: 2018. – С.561 – 562.

³ Концепсияи сиёсати ҳуқуқии ҚТ барои солҳои 2018–2028, ки бо Фармони Президенти ҚТ аз 6 - уми феврالی соли 2018, № 1005 тасдиқ шудааст. // Феҳристи ягонаи давлатии

М. З. Раҳимзода низ ҷонибдори такмили қонунгузорӣ дар шакли кодификатсия намудани доираи муносибатҳои ҷамъиятии сифатан яхела буда, мақсади асосии чунин кодификатсия намуданро бартараф намудани ихтилоф, номутобиқатӣ ва кам кардани шумораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии як муносибати ҷамъиятиро танзимкунанда арзёбӣ намудааст¹.

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар замони муосир намуди аз ҳама паҳншудаи кодификатсияи қонунгузорӣ кодекс ба ҳисоб меравад, ки он одатан дар заминаи муттаҳид сохтани якчанд қонунҳои амалкунандаи ба як соҳаи ҷамъият дахлдошта таҳия ва қабул карда мешавад. Оид ба афзалияти кодекс назар ба дигар намудҳои кодификатсияи қонунгузорӣ А. Н. Козирин чунин қайд менамояд: «Таҳияи кодекс дар сифати коркарди меъёрҳои ҳуқуқии амалкунанда, ислоҳи номувофиқатӣ ва муҳолифат дар танзими ҳуқуқӣ, мукамал сохтани холигӣ ва бекор кардани меъёрҳои қуҳнашуда зоҳир меёбад»².

Н. В. Путило низ кодификатсияи қонунгузорино дар намуди кодекс хусусан дар соҳаи маориф назар ба дигар намудҳои кодификатсия афзалтар ва хубтар ҳисобидааст³.

В. М. Сирих дар мисоли қонуни амалкунандаи маорифи Федератсияи Россия изҳори ақида намуда, қайд менамояд, ки қонуни амалкунанда бидуни шубҳа ва дилпурона аз он шаҳодат медиҳад, ки низоми муносибатҳои маориф кайҳо аз шакли қонуни ҷорӣ, ташаккул ёфта баромадааст ва ба шакли баландтар ва самараноктари мураттабсозии қонунгузорӣ дар намуди кодекс ниёз дорад⁴.

Дар адабиёти гуногуни дохилӣ ва хориҷии кишварамон низ фикру ақидаҳо оид ба зарурат ва аҳамияти қабули санади кодификатсионии қонунгузорӣ дар соҳаи маориф, бахусус дар намуди кодекс, баён

санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ. Нашри расмӣ. Маҷаллаи иттилоотии ҳуқуқӣ. – 2018. – № 2 (117) қисми 1. – С. 125.

¹Раҳимзода М.З. Доир ба самтҳои афзалиятноки ташаккул ва инкишофи фаъолияти қонунҷодкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Форуми дуҷуми милли оид ба волоияти қонун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. 3 ноябри соли 2016. – С.78.; Раҳимзода М.З. Проблемаҳои ташаккул ва инкишофи фаъолияти қонунҷодкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Қонунгузорӣ. – 2016. - №2. – С.8-9.

²Козирин А.Н. Актуальные проблемы развития образовательного законодательства Российской Федерации. // Ежегодник российского образовательного законодательства. – 2006. – Том.1. – С.34.; Козирин А.Н. Современные проблемы систематизации образовательного законодательства. // Ежегодник российского образовательного законодательства. – 2008. – Том.3. – №2. – С.22.

³Путило Н.В. Теоретико-правовые вопросы систематизации законодательства об образовании. // Ежегодник российского образовательного законодательства. – 2007. – Том.2. – С.22.

⁴ Сырых В.М. Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации» как претеча Кодекса РФ об образовании: шаг вперед, три назад. // Ежегодник российского образовательного законодательства. – 2013. – С.62.

гардидааст. Дар зербанди 43 банди 12 (Қонунгузории соҳаи меҳнат, ҳифзи иҷтимоӣ ва маориф) Концепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузории ҚТ, ки бо Фармони Президенти ҚТ аз 19-уми феввали соли 2011, №1021 тасдиқ шудааст, омадааст, ки дар дурнамо ҷиҳати кодификацияи қонунгузории соҳаи маориф таҳияи санади меъёрии ҳуқуқии ягонаи маҷмӯӣ ба мақсад мувофиқ аст¹. Вобаста ба ин, дар банди 26 Барномаи давлатии татбиқи Концепсияи мазкур дар соҳаи меҳнат, ҳифзи иҷтимоӣ ва маориф барои солҳои 2012-2015, ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 3 апрели соли 2012, №144 тасдиқ шудааст, оид ба таҷдиди назар намудани қонунгузории маориф низ таъкид гардидааст².

А. П. Бердашквич ва А. В. Калинин зарурат ва аҳамияти мурағабсозии қонунгузорию, хусусан қонунгузории соҳаи комплексию, ки қонунгузории соҳаи маориф ба он дохил аст, чунин ба қалам додаанд: «Меъёрҳои ҳуқуқии комплексию бидуни мурағабсозӣ ҳамчун воситаи танзими ҳуқуқии пураарзиш баррасӣ кардан номумкин аст. Мавҷуд набудани кодификация истифодаи нишондодҳои меъёрҳои ҳуқуқиро барои иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ мушкил менамояд, чунки онҳо бо ҳамдигар дар ҳолати парокандагӣ ва номувофиқатии бад боқӣ мондаанд»³.

Д. Ш. Сангинов низ мавҷудияти мушкилоти муҳолифат ва холигию дар қонунгузории соҳаи маориф қайд карда, бо мақсади мукамал намудани қонунгузории соҳа қабули Кодекси маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур шуморидааст⁴.

Агар О. А. Киселев таҳияи лоиҳаи Кодекси маорифро ҳамчун падидаи навбатии батартибдарорӣ ва мукамалсозии қонунгузории соҳаи маориф ҳисобида бошад⁵, Т. Н. Раҳманина бошад, дар замони муосир низ мушкилоти мукамалсозии қонунгузорӣ дар бораи маорифро муғрам ҳисобида, таҳияи санади заминавии маҷмӯиро дар

¹ Концепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон. Барномаҳои татбиқи Концепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2015.- Душанбе, 2012. – С.25.

²Ҳамон ҷо. – С.118.

³ Бердашквич А. П., Калинин А. В. Кодификация законодательства в области образования: проблемы и перспективы.- М., 2007. – С.171.

⁴Сангинов Д.Ш. Предпринимательская деятельность по оказанию социально-культурных услуг: проблемы правового регулирования: монография. – Душанбе: 2019. – С. 359 – 360.; Сангинов Д.Ш. Проблемы правового регулирования предпринимательской деятельности по оказанию социально-культурных услуг в Республики Таджикистан. автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – С. 13.; Ҳамон ҷо. – С. 17.

⁵ Киселев О.А. Гражданская правосубъектность образовательных организаций: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – С. 45.

соҳаи маориф имконияти ба низом даровардани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар ин соҳа арзёбӣ намудааст¹.

З. Х. Зокиров ба таври зиёд қабул гардидани санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар соҳаи маориф ва дар ин замина пайдо шудани мушкилоти муҳолифат, номутобикатӣ ва холигириро дар миёни онҳо, инчунин танзими нокифояи муносибатҳои соҳаи маорифро тавассути қонунгузории амалкунандаи он зикр карда, роҳи ҳалли мушкилоти мазкурро кодификатсия намудани қонунгузории маориф дар намуди таҳия ва қабули Кодекси маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод кардааст².

И. М. Азизов, Ҳ. П. Нурув, А. А. Шукурова дар таҳқиқоти хеш аз зиёд қабул гардидани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи маориф ва дар ин замина пайдо шудани мушкилоти муҳолифат, номутобикатӣ ва холигӣ, инчунин такрорёбӣ дар миёни онҳо, пурра ва ҳаматарафа риоя нагардидани техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ дар қонунгузорӣ, оид ба такрорёбии мафҳумҳо, коста будани мазмуни онҳо ва муҳолифати байни онҳо, инчунин номукамал будани мафҳумҳои расмӣ дар қонунгузории маориф, ба услуби расмии забони давлатӣ ҷавобгӯ набудани калимаву ибора ва истилоҳоти дар матни қонунгузории маориф истифодагардида, мушкил гардидани сари вақт ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунгузории амалкунанда изҳори норизоӣ намуда, роҳи ҳалли тамоми мушкилоти номбурдаро дар таҳия ва қабули Кодекси маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ намудаанд³. Зимнан бояд дар назар дошт, ки номгӯи мушкилоти зикршудаи қонунгузории соҳаи маориф ба қонунгузории дигар соҳаҳо низ хос аст, аз ин рӯ, роҳи раҳой аз онро на танҳо дар соҳаи маориф, балки дар қонунгузории дигар соҳаҳо низ маҳз аз қабули кодекс иборат донистаанд⁴.

Ба андешаи мо низ, ҳоло дар кишварамон барои таҳия ва қабули Кодекси маорифи ҶТ тамоми заминаҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва иқтисодӣ, аз ҷумла таҷрибаи қонунгузорӣ, мавҷудияти мутахассисон, таҳқиқоти илмӣ, заминаи зарурии ҳуқуқӣ, алоқаҳои гуногуни ҳамкорӣ бо кишварҳои хориҷӣ ва созмону ташкилотҳои байналмилалию минтақавӣ барои истифодаи натиҷаҳои мусбати қонунгузории онҳо ва ғайраҳо, ки қаблан ба даст овардани онҳоро дар мадди назар доштем, мавҷуд аст.

¹Рахманина Т.Н. Кодификация законодательства.- М.: Юристь.- 2005. – С.74.

²Зокиров З.Х. Асари ишорашуда. – С.46 – 51.

³Азизов И.М., Нурув Ҳ.П., Шукурова А.А. Асари ишорашуда. – С.91 – 97.

⁴Азизов И.М. Заминаҳо ва зарурияти таҳия ва қабули Кодекси бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Қонунгузорӣ. – 2015. – №4 (20). – С.41–45.; Соҳибов М.М. Баъзе аз масъалаҳои кодификатсияи қонунгузории экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Қонунгузорӣ. – 2017. – №4 (28). – С.75-82.; Бободжонзода И.Х. Правовые аспекты кодификации законодательства Республики Таджикистан о здравоохранении. // Правовая жизнь. – Душанбе, 2017. – №3 (19). – С.23–39.

Таҷрибаи муҳимтарин барои таҳия ва қабули Кодекси маорифи ҶТ таҷрибаи қонунгузорӣ мебошад, ки он дар кишвари мо таҷрибаи зиёда аз сисоларо ташкил дода, дар ин муддат қонун дар бораи маориф ҳамчун қонуни асосии соҳа бо назардошти дастовардҳои ҳосилшудаи соҳаи маорифи дохил ва хориҷи кишварамон се маротиба мутаносибан солҳои 1993, 2004 ва 2013 дар таҳрири нав қабул карда шуданд. Ҳоло марҳилаи ташаккули қонунгузори соҳаи маориф дар маҷмуъ ба охир расида, дар ин замина, бояд марҳилаи нав дар соҳаи қонунгузори маориф, хусусан қабули қонунии асосии соҳа, ки дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳа дар асоси он қабул карда мешаванд, оғоз карда шавад. Вобаста ба ин, А. Н. Козирин бомаврид таъкид намудааст, ки ба анҷом расидани ҳар як марҳилаи мураттабсозии қонунгузорӣ ба оғоз намудани марҳилаи нав мувофиқат менамояд, аз ин рӯ, баъзан марҳилаи нав оид ба мураттабсозии қонунгузорӣ барвақтар ҳатто то анҷоми марҳилаи қаблан оғозгардида рӯи қор гирифта мешавад¹. Н. Оқилов бошад, ҳанӯз соли 2013 зимни қабули қонун дар бораи маориф пешниҳод намуда буд, ки дар марҳилаи минбаъда зарур аст, ки Кодекси маорифи ҶТ яъне санади маҷмуии пурра инъикоскунандаи заминаи ҳуқуқии соҳаи маориф омода карда шавад².

Дар таҳқиқоти илмӣ низ омили муҳими ба кодификатсия омода будани ин ё он меъёрҳои ҳуқуқии зиёдаи соҳаҳо аз мавҷудияти санадҳои қонунгузорӣ оид ба масъалаҳои асосии соҳаи мазкур иборат дониста шудааст, ки онҳо бояд ҳам санадҳои заминавӣ ва ҳам шумораи зарурии санадҳо, инчунин санадҳои зерқонунии мушаххаскунанда бошанд³. Чунонки дар мақолаи мазкур ишора гардид, ҳоло дар соҳаи маориф зиёда аз даҳ қонуни мукамал ва як зумра санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амал менамоянд, ки чунин ҳолат шаҳодати равшани мавҷудияти заминаи мусоид ва зарурии ҳуқуқӣ барои таҳия ва қабули Кодекси маорифи ҶТ мебошад. Ба назари мо, маҳз бо назардошти мавҷудияти заминаи мусоид ва зарурии ҳуқуқӣ барои таҳия ва қабули кодексҳо, ҳамзамон бо назардошти ақидаи дар заминаи муттаҳид сохтани қонунҳои амалкунандаи ба як соҳа дахлдошта, таҳия гардидани кодексҳо дар бандҳои 22, 23 ва 24 Стратегияи миллии рушди маорифи ҶТ барои давраи то соли 2030, номгӯи қонунҳои мукаммали амалкунандаи соҳаи маориф ишора шуда, таҳияи лоиҳаи Кодекси

¹ Козирин А.Н. Современные проблемы систематизации образовательного законодательства. // Ежегодник российского образовательного законодательства. – 2008. – Т.3. – №2. – С.10.

² Наботов Ҷ., Мусоев А. Қонуни нав барои рушди соҳаи маориф ва ҳифзи иҷтимоии омӯзгорон шароити беҳтар фароҳам меорад. // Садои мардум.- 11 марти соли 2013. – № 29-30 (3014 – 3015). – С. 3.

³Путило Н.В. Асари ишорашуда. – С.11.

маорифи ҶТ аз ҷониби Вазорати маориф ва илми ҶТ дар заминаи муттаҳид кардани санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи маориф таъкид гардидааст¹.

Ба андешаи мо, зиёд гардидани шумораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи маориф нишонаи равшани ба ҳамон андоза зиёд гардидани шумораи муносибатҳои муҳимми соҳаи маориф, ҳамзамон ба ҳамон андоза ба танзими ҳуқуқии табиӣ, таърихӣ ва объективӣ зарурат пайдо кардани муносибатҳои мазкур мебошад. Аз ин лиҳоз, қабули қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунии зиёд, ки ба танзими муносибатҳои муҳимми соҳаи маориф равона шудаанд, зарурати табиӣ, таърихӣ ва объективӣ буда, аллакай аз оғози ташаккули ҳуқуқи таҳсилот ҳамчун соҳаи ҳуқуқи комплексӣ дар низоми ҳуқуқи кишварамон, ки то ҳол ба таври дахлдор инкишоф наёфтааст², шаҳодат медиҳад. Чунонки, Р. Ш. Сотиволдиев қайд менамояд, соҳаҳои ҳуқуқ дар робита ба муносибатҳои ҷамъиятии танзимшаванда ташаккул меёбанд³. В. И. Шкатула бошад, қайд менамояд, ки қонунгузорӣ дар бораи маориф меъёрҳои мустақам менамояд, ки онҳо соҳаи комплексӣ – ҳуқуқи таҳсилотро ташаккул медиҳанд⁴.

Ҳоло, ба андешаи мо, бино бар тараққиёти илму техника, «пешрафти ҳаёти ҷомеа, дигаргуниҳои куллии ҳаёти ҷомеа, ташаккули муносибатҳои нави ҳаёти ҷамъиятӣ»⁵, ки хусусияти таърихӣ, табиӣ ва объективӣ доранд, танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи маориф дар доираи қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунии амалкунанда мушкил гардида, онҳо ба танзими ҳуқуқии боз ҳам хубтар дар шакли кодификатсия дар намуди қабули Кодекси маорифи ҶТ ниёз пайдо кардаанд. Танзими ҳуқуқии саривақтии кодификатсионии муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи маориф, хусусан дар намуди Кодекси маорифи ҶТ иқдоми ниҳоят муҳим ва зарурӣ буда, барои ба талаботи замони муосир мутобиқ гардидани қонунгузориҳои соҳаи маориф ва ҳифзи боз ҳам муносибтҳои манфиатҳои давлатию ҷамъиятӣ дар шароити пурпечуби мураккаби ҷаҳони муосир ҳамчун соҳаи афзалиятноки ҷомеа, инчунин барои боз ҳам хубтар ва ба марҳилаи

¹Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри соли 2020, №526 тасдиқ шудааст. // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.maorif.tj/storage/Dokument/s%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%98%D0%AF%D2%B2%D0%9E/b1f1813e0654f705a506e718fd627bc8.pdf> (санаи мурочиат: 10. 01. 2022с.).

² Ғаюров Ш. К. Масъалаҳои асосии илми ҳуқуқи граждани дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – Душанбе, 2019. – №2. – С.120.

³Сотиволдиев Р. Ш. Асари ишорашуда. – С.523.

⁴Шкатула В. И. Асари ишорашуда. – С.48.

⁵ Сотиволдиев Р. Ш. Асари ишорашуда. – С.523.

ҳамчун соҳаи ҳуқуқи комплексӣ ташаккул ёфтани ҳуқуқи таҳсилот дар низоми ҳуқуқи кишварамон мусоидат хоҳад кард.

Бо назардошти андешаҳои баёншуда, зарур аст, ки чараҳои расмӣ таъсиси гуруҳи корӣ оид ба таҳия ва қабули қонуни асосии соҳа дар шакли Кодекси маорифи ҶТ ҳамчун санади маҷмӯии (комплексии) танзимкунандаи муносибатҳои муҳимми соҳаи маориф бо ҷалби олимони ва мутахассисони соҳаҳои гуногуни илми ҳуқуқшиносӣ (ҳуқуқи конститусионӣ, ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи маъмурӣ, ҳуқуқи меҳнатӣ, ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи молиявӣ) ва дигар илмҳо, аз ҷумла педагогӣ ва равоншиносӣ, намояндагони мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва доираҳои гуногуни ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки онҳо аз дастовардҳои илмӣ ва амалии замони муосири соҳаи фаъолияти худ ошно мебошанд, оғоз ва муҳлати анҷоми фаъолияти он низ муқаррар карда шавад.

Дар натиҷаи таҳқиқоти мазкур муаллиф ба чунин хулоса омад:

1. Маълум аст, ки дар шароити бунёди давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд таъмини рушди устувори тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, хусусан соҳаи маорифро ҳамчун соҳаи афзалиятнок ва стратегӣ, инчунин муайянкунандаи рушди соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, бидуни ба вучуд овардани заминаи мукаммали қонунгузорӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Аз ин ҷо, яке аз вазифаҳои муҳим дар назди давлат ва ҷомеаи ҳозираи мо, барои таъмини рушди устувори на танҳо соҳаи маориф, балки дигар соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, ба вучуд овардани заминаи мукамал ва мустаҳками муосири қонунгузорӣ аст. Барои ба вучуд овардани заминаи мукамал ва мустаҳками муосири қонунгузорӣ, на танҳо қабул намудани қонунҳои мукамал ва ворид намудани тағйири иловаҳо ба онҳо, балки ҷустуҷӯ ва муайян кардани номгуӣ мушкилоти қонунгузори соҳаи маориф, инчунин пешниҳоди роҳҳои ҳалли мушкилоти муайяншуда низ шартӣ муҳим ва зарурӣ мебошад;

2. Соҳаи маориф ҳамчун соҳаи афзалиятнок ва муайянкунандаи рушди соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ҳамзамон соҳаи ниҳоят фарох, рӯзмарра, мураккаб, гуногунсоҳа (комплексӣ), аз ҷиҳати фарогирии шумораи аҳоли ниҳоят зиёд ва дар айни замон доимо дар инкишоф қарор дошта мебошад, ки бино бар чунин омилҳо муносибатҳои соҳа асосан тақозо менамоянд, ки бояд тавассути меъёрҳои ҳуқуқии императивӣ (ҳатмӣ) ба танзим дароварда шаванд. Маҳз чунин омилҳо боис шуданд, ки давлат барои сари вақт ва ба таври дахлдор танзим намудани муносибатҳои муҳимми соҳаи маориф санадҳои меъёрии ҳуқуқии гуногун қабул намояд, ки қабули онҳо дар натиҷа ба зиёд гардидани шумораи чунин санадҳо ҳамчун мушкилоти баҳснок ва ҳалталаб дар қонунгузори соҳа оварда расонид;

3. Зиёд гардидани қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ дар соҳаи маориф ҳамчун мушкилоти баҳснок ва ҷалталаби қонунгузории соҳа, дар навбати худ ба пайдоиши як зумра мушкилоти дигар, аввалан, муҳолифат, номутобиқатӣ ва холигӣ, инчунин такрорёбӣ дар миёни қонунгузории соҳа, дуҷум, пурра ва ҳаматарафа риоя нагардидани техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ дар муқаррароти қонунгузорӣ, сеҷум, такрорёбии мафҳумҳо, коста будани мазмуни онҳо ва муҳолифати байни онҳо, инчунин номукамал будани онҳо дар муқаррароти қонунгузорӣ, чорум, ба услуби расмии забони давлатӣ ҳанӯз пурра ва ҳаматарафа ҷавобгӯ набудани калимаву ибора ва истилоҳоти дар матни онҳо истифодашуда, панҷум, монеа гардидан барои сари вақт ба талаботи замони муосир мутобиқ намудани қонунгузории соҳа, ки тавассути ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунгузории амалкунанда имконпазир аст ва ғайра сабаб гардидааст;

4. Сарчашмаи асосии пайдоиши тамоми мушкилоти зикршудаи қонунгузории соҳаи маориф маҳз зиёд гардидани шумораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳа мебошад, ки номгӯи мушкилоти зикршуда дар навбати худ ба ҳоло ҳам камсамар гардидани ҷараёни татбиқи ислоҳоти соҳаи маориф ҳамчун соҳаи афзалиятнок ва стратегии мамлакат боис шудааст. Роҳи ҳалли номгӯи мушкилоти зиёд будани шумораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи маориф, гузаронидани ислоҳоти қонунгузорӣ дар соҳа дар шакли қабули санади кодификатсионӣ, дар намуди Кодекси маорифи ҚТ мебошад;

5. Ҳоло дар кишварамон барои таҳия ва қабули Кодекси маорифи ҚТ тамоми заминаҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва иқтисодӣ, аз ҷумла таҷрибаи қонунгузорӣ, мавҷудияти мутахассисон, таҳқиқоти илмӣ, мавҷудияти заминаи зарурии ҳуқуқӣ, мавҷудияти алоқаҳои гуногуни ҳамкорӣ бо кишварҳои хориҷӣ ва созмону ташкилотҳои байналмилалию минтақавӣ барои истифодаи натиҷаҳои мусбати қонунгузории онҳо ва ғайраҳо, ки қаблан ба даст овардани онҳоро дар мадди назар доштем ва барои ноил гардидан ба онҳо талош намудем, мавҷуд аст;

6. Таҷрибаи муҳимтарин барои таҳия ва қабули Кодекси маорифи ҚТ таҷрибаи қонунгузорӣ мебошад, ки он дар кишвари мо таҷрибаи зиёда аз си соларо ташкил дода, дар ин муддат қонун дар бораи маориф ҳамчун қонуни асосии соҳа бо назардошти дастовардҳои ҳосилшудаи соҳаи маорифи дохил ва хориҷи кишварамон се маротиба мутаносибан солҳои 1993, 2004 ва 2013 дар таҳрири нав қабул карда шуданд, ки дар заминаи онҳо низ дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳа давра ба давра қабул ва такмил дода шуданд. Шумораи қонунҳои мукаммали амалкунандаи соҳаи маориф ба даҳ адад расидааст. Ҳоло марҳилаи ташаккули қонунгузории соҳаи маориф дар маҷмуъ ба охир расида, дар ин замина, бояд марҳилаи нав дар соҳаи қонунгузории маориф, хусусан қабули қонунии асосии соҳа дар намуди Кодекси маорифи ҚТ дар

заминаи қонунҳои мукаммали амалкунандаи соҳаи маориф оғоз карда шавад;

7.Қабули санади кодификатсионӣ дар намуди Кодекси маориф ба назари мо амри ниҳоят муҳим ва зарурӣ буда, он аввалан, барои пурра ва ҳаматарафа танзим намудани муносибатҳои муҳимми соҳаи маориф ва қоидаҳои рафтори иштирокчиёни муносибатҳои мазкур мусоидат намуда, дуҷум, қабули шумораи зиёди санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи маорифро, ҳамчун мушкилоти асосии ҳалталаби қонунгузории соҳа ва дигар мушкилоти дар ҳамин замина бавучудомадаро азбайн бардошта, сеҷум, боиси хубтар гардидани сифати мазмун ва моҳияти санадҳои меъёрҳои ҳуқуқии соҳаи маориф гардида, чорум, барои сари вақт ба талаботи замони муосир мутобиқ намудани меъёрҳои ҳуқуқии соҳаи маориф ҳамчун санади маҷмӯӣ имкони ворид намудани тағйиру иловаҳоро фароҳам оварда, панҷум, барои ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи таҳсилот ҳамчун соҳаи ҳуқуқи комплексӣ дар низоми ҳуқуқи кишварамон заминаи ҳуқуқӣ ба вучуд оварда, шашум, барои ба як низоми мантиқан мурағабгашта ва боз ҳам самаранок пешқадам ворид гардидани низоми қонунгузории соҳаи маорифи ҚТ шароит муҳайё менамояд;

8.Таҳлили сарчашмаҳои ҳуқуқӣ нишон дод, ки андешаи зарурати қабули Кодекси маорифи ҚТ дар ибтидо, бинобар аз ҷониби олимону мутахассисони соҳавӣ пешниҳод гардидан хислати тавсиявӣ дошт. Бо мурури замон, андешаи мазкур аз хислати тавсиявӣ ба хислати ҳатмӣ табдил ёфта, он дар Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузории ҚТ (соли 2011), Барномаи давлатии татбиқи Консепсияи мазкур дар соҳаи меҳнат, ҳифзи иҷтимоӣ ва маориф барои солҳои 2012-2015(соли 2012), Стратегияи миллии рушди ҚТ барои давраи то соли 2030(соли 2016), Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҚТ барои солҳои 2018 - 2028(соли 2018), Стратегияи миллии рушди маорифи ҚТ барои давраи то соли 2030(соли 2020) ба таври умумӣ ва махсус таъкид гардид. Аз хислати тавсиявӣ ба хислати ҳатмӣ ташаккул ёфта расидани андешаи зарурати қабули Кодекси маорифи ҚТ мазмуни аз имтиҳони зиндагии инсоният бомуваффақият гузаштани андешаи мазкурро дорад. Аз ин лиҳоз, таҳия ва қабули Кодекси маорифи ҚТ амри ниҳоят муҳим ва зарурӣ, инчунин тақозои муносибатҳои замони муосир буда, он ба амалӣ гардидани муқаррароти консепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои давлатии зикршуда, ки онҳо муайянкунандаи дурнамои рушди соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакатамон мебошанд, мусоидат хоҳад кард;

9.Маълум аст, ки соҳаҳои ҳуқуқ дар заминаи муносибатҳои ҷамъиятии танзимшаванда ба миён меоянд. Яке аз муносибатҳои ҷамъиятии танзимшаванда муносибатҳои соҳаи маориф мебошад, ки барои ба танзим даровардани онҳо аллакай даҳ қонуни мукамал ва як зумра санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунии дигар қабул карда

шудааст. Қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии зиёд, ки ба танзими муносибатҳои муҳими соҳаи маориф равона шудаанд, зарурати табиӣ, таърихӣ ва объективӣ буда, аллақай аз оғози ташаккули ҳуқуқи таҳсилот ҳамчун соҳаи ҳуқуқи комплексӣ дар низоми ҳуқуқи кишварамон, ки то ҳол ба таври дахлдор инкишоф наёфтааст, шаҳодат медиҳад. Ҳоло, ба андешаи мо, бино бар тараққиёти илму техника, пешрафти ҳаёти ҷомеа, дигаргуниҳои куллии ҳаёти ҷомеа, ташаккули муносибатҳои нави ҳаёти ҷамъиятӣ, ки хусусияти таърихӣ, табиӣ ва объективӣ доранд, танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи маориф дар доираи қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунии амалкунанда мушкул гардида, онҳо ба танзими ҳуқуқии боз ҳам хубтар дар шакли кодификатсия дар намуди қабули Кодекси маорифи ҶТ ниёз пайдо кардаанд. Қабули кодекси зикршуда, ки меъёрҳои ҳуқуқии соҳаҳои гуногуни низоми ҳуқуқро вобаста ба соҳаи маориф мустақам менамояд, дар баробари дигар омилҳои мусбӣ, инчунин барои боз ҳам хубтар ва ба марҳилаи ҳамчун соҳаи ҳуқуқи комплексӣ ташаккул ёфтани ҳуқуқи таҳсилот дар низоми ҳуқуқи кишварамон мусоидат хоҳад кард;

10.Зарур аст, ки чараёни расмии таъсиси гуруҳи корӣ оид ба таҳия ва қабули қонуни асосии соҳа дар намуди Кодекси маорифи ҶТ ҳамчун санади маҷмӯии (комплексии) танзимкунандаи муносибатҳои соҳаи маориф бо ҷалби олимони ва мутахассисони соҳаҳои гуногуни илми ҳуқуқшиносӣ (ҳуқуқи конституционӣ, ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи маъмурӣ, ҳуқуқи меҳнатӣ, ҳуқуқи молиявӣ) ва дигар илмҳо, аз ҷумла педагогӣ ва равоншиносӣ ва ғайраҳо, намояндагони мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва доираҳои гуногуни ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки онҳо аз дастовардҳои илмӣ ва амалии замони муосири соҳаи фаъолияти худ ошно мебошанд, оғоз ва муҳлати анҷоми фаъолияти он низ муқаррар карда шавад.

Адабиёт:

- 1.Паёми Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ ш.Душанбе, 25 - уми апрели соли 2008. // Садои мардум.- 26 – уми апрели соли 2008. – № 49 (2280). – С. 3.
- 2.Стратегияи миллии рушди ҶТ барои давраи то соли 2030, ки бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ аз 1- уми декабри соли 2016, №636 тасдиқ шудааст. // Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ, соли 2016. – № 12.- Мод. 1007; Мод. 1036.
- 3.Шкатула В.И. Образовательное законодательство: задачи, структура, принципы. // Журнал российского права. – 1997. – №4. – С.34 - 46.
- 4.Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». // Зери таҳрири директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти

- Ҷумҳурии Тоҷикистон, Арбоби илм ва техника, д.и.х., профессор Раҳимзода М. З. – Душанбе, 2017.
5. Стратегияи миллии рушди маорифи ҶТ барои давраи то соли 2030, ки бо Қарори Ҳукумати ҶТ аз 29 – уми сентябри соли 2020, №526 тасдиқ шудааст. // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.maorif.tj/storage/Dokument's/%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%98%D0%AF%D2%B2%D0%9E/b1f1813e0654f705a506e718fd627bc8.pdf> (Санаи мурочиат: 10. 01. 2022с.).
6. Саидаи Фазл, Эҳсони Хушбахт. Муқовимат бо коррупсия амри зарурист. // Омӯзгор.- 10 – уми апрели соли 2015. – №15 (11979) – С.1.
7. Шкатула В.И. Образовательное законодательство: задачи, структура, принципы. // Журнал российского права. – 1997. – №4. – С.34 – 44.
8. Азизов И.М., Нуров Ҳ.П., Шукурова А.А. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузории соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қонунгузории маорифи давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил.- Қонунгузорӣ. – Душанбе, 2016. – №2. – С.76 - 98.
9. Зокиров З.Х. Проблемаи мураттабсозии қонунгузорӣ дар соҳаи маориф. // Қонунгузорӣ.- Душанбе, 2016. – №4 (24). – С.34 - 48.
10. Сангинов Д.Ш. Предпринимательская деятельность по оказанию социально-культурных услуг: проблемы правового регулирования: монография. – Душанбе: «Меҳрона - 2017», 2019.
11. Путило Н.В. Теоретико-правовые вопросы систематизации законодательства об образовании. // Ежегодник российского образовательного законодательства. – 2007. – Том.2. – С.5 - 17.
12. Раҳимов М.З., Нематов А.Р. Техникаи қонунгузорӣ. – Душанбе, 2011.
13. Раҳимов М.З. Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замири истиқлолият: инкишоф ва проблемаҳо. // Инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият: Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 20–умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26–29 августи соли 2011 / Зери таҳрири д.и.х. профессор Раҳимов М.З. – Душанбе.- 2011. – С. 21 – 32.
14. Раҳимзода М.З. Проблемаҳои актуалии қонунгузории граждони ва соҳибкорӣ. Форуми аввалини миллии оид ба волеияти қонун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, 3 - юми ноябри соли 2015. – Душанбе, 2015. – С. 53 - 66.
15. Раҳимзода М.З. Доир ба самтҳои афзалиятноки ташаккул ва инкишофи фаъолияти қонунҷодкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Форуми дууми миллии оид ба волеияти қонун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, 3 - юми ноябри соли 2016. – Душанбе, 2016 – С.65 -77.
16. Азизов И.М. Заминаҳо ва зарурати таҳия ва қабули Кодекси бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Қонунгузорӣ. – 2015. – №4. – С.32 -43.

17. Соҳибов М.М. Баъзе аз масъалаҳои кодификатсияи қонунгузории экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Қонунгузорӣ. – 2017. – №4. – С.54 - 77.
18. Ҳама кӯшишҳо ба хотири омӯзгор. (Андешаҳои мудири кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, дотсент Дониёр Сангинов дар хусуси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»). Мусоҳиб Шодӣ Раҷабзод. // Омӯзгор. 24 июли соли 2015. – №30 (11994) – С.6.
19. Гаюров Ш. К. Кодекси граждани ё Кодекси маданӣ? // Ҷумҳурият, 8 - уми октябри соли 2013. – № 132 (22 – 269). – С. 2.
20. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ.- Душанбе, 2018.
21. Козырин А.Н. Актуальные проблемы развития образовательного законодательства Российской Федерации. // Ежегодник российского образовательного законодательства. – 2006. – Том.1. – С.21 - 35.
22. Сырых В.М. Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации» как претеча Кодекса РФ об образовании: шаг вперед, три назад. // Ежегодник российского образовательного законодательства. – 2013. – С.54 - 63.
23. Бердашкевич А. П., Калинин А. В. Кодификация законодательства в области образования: проблемы и перспективы.- М., 2007.
24. Киселев О.А. Гражданская правосубъектность образовательных организаций: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005.
25. Рахманина Т.Н. Кодификация законодательства.- М.: Юристъ, 2005.

Абдурахимов С.К.

Фишурда

Мушкилоти қонунгузории соҳаи маориф ва роҳи ҳалли он дар мисоли қабули Кодекси маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муаллиф дар мақолаи мазкур оид ба номгӯи мушкилоти қонунгузории соҳаи маориф ва сабабҳои пайдоиши мушкилоти он мусоидаткунанда, ҳамзамон ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли онҳо, ки минбаъд ба такмили қонунгузории соҳа, ҳамчун ҳадафи стратегии давлат мусоидат хоҳанд кард, ибрози назар менамояд. Муаллиф қайд менамояд, ки ҳарчанд ҳоло дар соҳаи маориф зиёда аз даҳ қонуни мукамал ва дар заминаи онҳо як зумра санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор қабул шуда бошанд, ҳам вале ҳанӯз ҳам муносибатҳои ҳуқуқии соҳаи маориф ба мушкилоти гуногуни танзими ҳуқуқӣ рӯ ба рӯ аст.

Муаллиф дар мақолаи мазкур падидаи зиёд гардидани қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонуниро дар соҳаи маориф дар асоси таҳлили як зумра сарчашмаҳои илмӣ, таълимӣ ва қонунгузорӣ мушкилоти баҳснок ва ҳалталаби қонунгузории муносири кишварамон баррасӣ карда,

зимнан таъкид менамояд, ки маҳз мушкилоти мазкур ба пайдоиши як зумра мушкилоти дигари қонунгузории соҳаи маориф сабаб гардидааст. Дар асоси мушкилоти мазкур муаллиф мушкилоти муҳолифат, номутобиқатӣ ва холигӣ, инчунин такрорёбӣ дар миёни қонунгузории соҳа, пурра ва ҳаматарафа риоя нагардидани техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ дар муқаррароти қонунгузорӣ, такрорёбии мафҳумҳо, коста будани мазмунӣ онҳо ва муҳолифати байни онҳо, инчунин номукамал будани онҳо дар муқаррароти қонунгузорӣ, ба услуби расмӣ забони давлатӣ ҳанӯз пурра ва ҳаматарафа ҷавобгӯ набудани калимаву ибора ва истилоҳоти дар матн онҳо истифодашуда, мамониат намудан барои сари вақт тибқи талаботи замони муосир ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунгузории амалкунанда бино бар зиёд будани шумораи қонунҳо баррасӣ намудааст.

Муаллиф сарчашмаи асосии пайдоиши тамоми номгӯи мушкилоти номбаршударо дар қонунгузории соҳаи маориф ба падидаи зиёд гардидани қонунгузории соҳа унвон карда, мавҷудияти онро дар қонунгузорӣ ба ҳоло ҳам камсамар гардидани ҷараёни татбиқи ислоҳоти соҳа ҳамчун соҳаи афзалиятнок ва стратегӣ арзёбӣ кардааст. Роҳи ҳалли муносиби номгӯи мушкилоти мазкурро дар қонунгузории соҳаи маориф муаллиф дар заминаи муттаҳид кардани қонунҳои амалкунандаи соҳаи маориф, гузаронидани ислоҳоти қонунгузорӣ дар шакли кодификатсия дар намуди қабули Кодекси маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд. Барои иҷрои ин амал, ба андешаи муаллиф дар кишварамон тамоми заминаҳои зарурии ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва иқтисодӣ, хусусан мавҷудияти шумораи кофӣи қонунгузории соҳа мавҷуд буда, ҳоло марҳилаи ташаккули қонунгузории соҳа ба охир расида, дар заминаи он бояд марҳилаи нави қонунгузории соҳаи маориф доир ба қабули Кодекси маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун қонунии асосии соҳа оғоз карда шавад.

Абдурахимов С. К.

Аннотация

Проблемы законодательства в сфере образования и пути их решения на примере принятия Кодекса об образовании Республики Таджикистан

В данной статье автор выявляет и предлагает перечень проблем и причин их появления в законодательстве в сфере образования, а также поиск путей их решения, что позволит в дальнейшем совершенствовать законодательство в этой сфере, как стратегическую цель государства. Автор отмечает, что хотя принято более десятка конкретных законов в сфере образования, и на их основе принят ряд соответствующих нормативных правовых актов, правовые отношения в сфере образования по-прежнему сталкиваются с различными проблемами качественного правового регулирования.

В данной статье автор рассматривает явление увеличения количества нормативно-правовых актов в сфере образования, на основе анализа ряда

научных, учебных и законодательных источников, спорные проблемы и требуемых решения, в тоже время отмечает, что именно данная проблема становится причиной появления ряд других законодательных проблем.

На основе данной проблемы, автор рассматривает проблемы противоречия, несоответствия и пробелы а также дублирование в законодательстве отрасли неполное соблюдение техники законотворчества в законодательном положении, дублирование понятий, убожество их содержания и противоречия между ними, а также их несовершенство в законодательном положении, официальный стиль государственного языка, несоответствия термины, использованные в их тексте, препятствующие своевременному внесению изменений в действующее законодательство в соответствии с современными требованиями из-за большого количества законов.

Основным источником всех этих проблем в законодательстве образования, автор называет явление увеличения законодательства в отрасли, а его наличие в законодательстве в дальнейшем вызывает неэффективность процесса реализации реформ как приоритетный и стратегической отрасли.

Автор предлагает оптимальное решение данной проблемы в законодательстве системы образования, на основе объединения действующего законодательства в сфере образования, реформирования законодательства в форме кодификации в виде принятия Кодекса об образовании Республики Таджикистан. Для этого, по мнению автора, в нашей стране имеются все необходимые правовые, организационные и экономические основы, в частности, достаточное количество законодательства в данной сфере, и в настоящее время этап формирования законодательства в этой сфере завершен. На этой базе, по мнению в сфере автора следует начать новый этап развития законодательства образования с принятием Кодекса образования Республики Таджикистан.

Abdurahimov S. K.

The summary

Problems of legislation in the sphere of education and the ways to solution them on the example of the adoption of the Code on education of the Republic of Tajikistan

In this mentioned article, the author determines and offers a list of problems and causes of their appearance in the legislation of the education system, as well as the search for ways to solve them, which will further improve legislation in this area, as a strategic goal of the state.

The author notes that although more than ten complete laws in the field of education have been adopted, and on their basis a number of relevant normative standard legal acts have been adopted, legal relations in the field of education still face various problems of legal regulation.

In this mentioned article, the author considers the phenomenon of increasing the number of normative standard legal acts of the law in the field of education based on the analysis of a number of scientific, educational and legislative sources, controversial problems and required solutions of contemporary legislative of our country and at the same time emphasizes that exactly this mentioned problem causes number of other legislative problems.

Based on this mentioned problem, the author examines the issues of contradictions, inconsistencies and emptiness, as well as duplication among the legislation of the sector, incomplete observance of the lawmaking technique in the legislative provision, duplication of concepts, the squalor of their content and contradictions between them, as well as their imperfection in the legislative provision, the official style of the state language, discrepancies in the normative words, phrases and terms used in their text, preventing the timely introduction of changes and excesses the current legislation in accordance with modern requirements due to the large number of laws.

The author cites the main source of appearance of these problems in the legislation of the education sector as the phenomenon of increasing the legislating in the sector, and considers its existence in the legislation presently reduce the process of implementation of reforms in the sector as a priority and strategic sector. On appropriate solution to the mentioned problem this in education the author proposes the background on the unification of existing laws in the field of education carrying out legislative reform in the form of cardification in the form of adoption of the Education Code of the Republic of Tajikistan.

In order to carry out this action in the opinion of the author, all the necessary legal, organizational and economic bases in our country in particular existing a sufficient number of legislation in this sector now the stage of formation of the Legislation of the sector is completed on this basis, a new stage of legislation in the field of education should be launched an adoption of the Education Code of of the Republic of Tajikistan as the basic law of sector.

МАҲРАМҲОИ САБАБИВУ РАЗОӢИ ВА ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ МУНОСИБАТҲОИ НИКОӢИ ДАР НИЗОМИ ҲУҚУҚИ ИСЛОМӢ

Калидвожаҳо: ширхорагӣ, бародарони разоӣ, хешони разоӣ, модари разоӣ, таҳрим, муддати ширхорагӣ, никоҳ, хешони насабӣ, Ҳанафӣ, Шофей, Қуръон, ҳадис, шир, кӯдак, маҳрам, низоми ҳуқуқӣ, ислом, алоқаи чинсӣ, амма, амак, хола, тағо, насл, хоҳар, Кодекси оила, хушдоман, мард, зан, ҳамсар, шарт, фақеҳ, институт, Сура, духтар, Пайғамбар, писар, набера, пушт, ҳаром, фарзанд, оят.

Ключевые слова: грудное вскармливание, братья по грудному вскармливанию, родственники по грудному вскармливанию, мать по грудному вскармливанию, запрещенный, срок грудного вскармливания, брак, двоюродные братья, ханафи, шафииты, Коран, хадис, молоко, ребенок, махрам, правовая система, ислам, свекровь. закон, половой акт, тетя, дядя, потомство, сестра, Семейный кодекс, свекровь, муж, жена, супруга, состояние, юрист, институт, сура, дочь, пророк, сын, внук, предок, харам, ребенок, аят.

Keywords: breastfeeding, breastfeeding brothers, breastfeeding relatives, breastfeeding mother, forbidden, breastfeeding period, marriage, cousins, hanafi, shafi'i, Koran, hadith, milk, baby, mahram, legal system, mother-in-law. law, sexual intercourse, aunt, uncle, offspring, sister, Family code, mother-in-law, husband, wife, wife, fortune, lawyer, institute, surah, daughter, prophet, son, grandson, ancestor, haram, child, verse.

Ҳуқуқи исломӣ бастанӣ ақди никоҳро барои мард бо як қатор занҳо, ки бо ӯ ба гунае пайвандӣ доранд, манъ кардааст, ки маҳрамҳои сабабӣ ва разоӣ, аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Маҳрамҳои сабабӣ касоне мебошанд, ки ба сабаби никоҳ барои мард маҳрам гардидаанд. Аз ин рӯ барои мард ҳалол нест, ки модари зани худ (хушдоманаш)-ро никоҳ кунад, сарфи назар аз он, ки бо он зан алоқаи чинсӣ карда бошад ё не, вале агар бо зан алоқаи чинсӣ карда бошад, ҳуқуқ надорад, ки духтарони ин занро ба ақди никоҳи худ дароварад. Қайд кардан ба маврид аст, ки доир ба никоҳ бо духтарони зан ва шартӣ он дар адабиёти илмӣ назарҳои гуногун вучуд дорад. Агар яке алоқаи чинсӣ кардан бо занро шартӣ асосии мамнӯияти никоҳ бо духтари вай донад, дигаре зери парастории мард ба воя расидани духтарони занро шартӣ асосӣ дар манъ гардидани никоҳ бо он духтар медонад. Доир ба ин

* Иҷроқунандаи вазифаи мудири кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети сиёсат ва идораи давлатии ДДБ ба номи Носири Хусрав, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Тел. +992 933798384.

масъала А. Холиқов дар шарҳи Сураи Нисо, ояти 23 чунин гуфтааст: “Нисбат ба ҳамаи ин анвоъ ҳукм қатъӣ ва мутлақ аст, магар бо духтарони зан, зеро тибқи талаботи оят ҳуқуқи издивоҷи мард бо он духтарони зан, ки аз дигар шавҳаранд манъ аст, ба шарте, ки ин духтарон зери парастории ӯ ба воя расида бошанд. Нисбат ба он духтарҳое, ки берун аз сарпарастии мард ба воя расидаанд, дар ин меъёри ҳуқуқӣ чизе гуфта нашудааст. Фақеҳони мактабҳои ҳуқуқӣ бо далелҳои гуногун ба ин масъала изҳори ақида кардаанд”¹. Аз назари А. Марғелонӣ бармеояд, ки ватӣ кардан (ҳамхоба шудан) шартӣ асосӣ буда, зикри лафзи ҳичр (канор) дар ояти карима бинобар одат аст, на бинобар шарт. Ба ин ҷиҳат, дар мавриди ибҳоти (ҳалол донишгани) он нафӣи ватӣ кифоя шудааст. Ва ӯ таъкид мекунад, ки агар зикри “канор” ба тариқи шарт мебуд, муқайяд мекард онро ба инқори канор низ².

Ба андешаи мо, А. Марғелонӣ масъаларо дуруст дарк ва баррасӣ намудааст, зеро бо чунин тартиб ҳамаи дарҳо барои бо модар ва духтар алоқаи ҷинсӣ кардан баста мешавад ва мард ҳеҷ гоҳ наметавонад ҳам бо модар ва ҳам бо духтари ӯ алоқаи ҷинсӣ намояд. Чуноне мушоҳида менамоем ба фарқ аз дигар занҳо барои маҳрам ҳисоб шудани духтарони зан, ки аз дигар шавҳари ӯ мебошанд Қуръони Карим ду талабот пешбинӣ намудааст:

- 1) бояд, ки духтари зан бошад;
- 2) мард бо ин зан ватӣ карда бошад (ҳамхоба шуда бошад)³.

Барои мард ҳалол нест никоҳ бо занони писар ва набераи худ то чанд насле (пуште) поён раванд, зеро дар китоби Қуръон омадааст: “Бар шумо ҳаром карда шуд занони писарони шумо, ки аз пушти шумо бошанд”⁴. Барои мард ба никоҳи худ даровардани зани писари разоияш низ манъ аст ва он чи дар Қуръон зикр шудааст, “Аз пушти шумо бошанд” ба он маъност, ки писархонд эътибор надорад ва писари разоӣ ҳарчанд аз пушти мард набошад ҳам истисно нагардидааст, зеро Пайғамбар (с) фармудааст: “Ҳаром мегардад ба сабаби разоат он чи ҳаром мегардад бо сабаби насаб”⁵.

Чуноне, ки ба никоҳи худ даровардани занони писар манъ аст, никоҳ кардан бо занони падар ва бобои худ низ мамнуъ мебошад. Зеро Худованд фармудааст: “Ва аз занон бо касе никоҳ накунад, ки бо ӯ падарони шумо никоҳ карда бошанд”⁶. Дар асоси ҳадиси дар боло

¹ Холиқов А. Ҳуқуқи исломӣ.- Душанбе: “Эр-граф”, 2010. – С. 201.

² Марғелонӣ А. Ҳидоя. – Душанбе: “Ирфон”, 2013. – С. 11-12.

³ Аз назари як гуруҳ муаллифон духтари зан дар пушти домани мард тарбият ёфта бошад.

⁴ Сураи Нисо ояти 23.

⁵ Ҳадиси ибни Аббос дар Саҳеҳи Бухорӣ, рақ. 2645, 5100. Саҳеҳи Муслим, китоби “Разоъ”, рақ. 12.

⁶ Сураи Нисо ояти 22.

овардашуда метавон гуфт, ки занони падарони разоъӣ низ аз маҳрамҳои мард ба ҳисоб рафта, ӯ ҳуқуқи ба никоҳи худ даровардани онҳоро надорад. Ҳамчунин як мард ҳуқуқ надорад, ки дар як вақт ду хоҳарро ба никоҳи худ дарорад, зеро аввалан Ҳақ Таъоло бо ду хоҳар якбора алоқаи чинсӣ карданро манъ кардааст¹, баъдан дар ҳадис чунин таъкид шудааст: “Шахсе, ки имон овардааст ба Худо ва ба рӯзи охираат, бояд чамъ накунад оби мании худро дар бачадони ду хоҳар якбора”². Агар шахсе ду хоҳарро дар ду ақд ба никоҳ дарорад ва маълум набошад, ки никоҳи кадоми онҳо аз аввал аст, ӯ бояд аз ҳарду ҷудо шавад, зеро яқинан никоҳи якеи онҳо ботил аст. Ва роҳ ба сӯи таъйини он нест, чӣ якero (кадом якero А.А.) авло натавон гуфт. Ҳамчунон маълум нест, ки ҳукм намуда шавад, ба ҷавози (яъне, ҷоиз будани) никоҳи яке ғайри муайян. Чунки ҳар гоҳ никоҳи яке аз онҳо маҷхул монад ва мутаайн нагардад, пас ҳукми ҷавози он ҷоиз нест. Ба ҷиҳати он ки фоида надорад, (зеро қасд аз никоҳ таносул ва фарзанд овардан аст. Ва он бидуни омешиш тасаввур нашавад. Ва бо ғайри муайян алоқаи чинсӣ мумкин нест.) ё ба ҷиҳати зарар (зеро онҳо дар ин сурат муаллақ хоҳанд монд, ки на соҳиби шавҳаранду на талоқ додасуда). Пас, зарур аст, ки ҷудо карда шаванд³.

Дар баробари он, ки никоҳи ду хоҳар дар як вақт манъ аст. Ҳамчунин мард тибқи меъёрҳои ҳуқуқи исломӣ ҳуқуқ надорад, ки зан ва аммаи вай, холаи вай, духтари бародар ё духтари хоҳари вайро дар як вақт ба ақди никоҳи худ дароварад, зеро дар ҳадис омадааст: “Никоҳ карда намешавад зане бар аммаи вай ва на бар холаи вай, на ба духтари бародари вай, на ба духтари хоҳари вай”⁴. Қайд кардан ба маврид аст, ки хоҳар, хола, амма, духтари бародар ва духтари хоҳари зан барои мард маҳрами муваққатӣ буда, дар як вақт ба никоҳ дароварданашон манъ аст, аммо мард ҳуқуқ дорад, ки баъд аз талоқи додани зан ва гузаштани муҳлати идда ҳар кадом аз ин занҳоро, ки хоҳад ба ақди никоҳи худ дарорад. Бинобар ин, ба назари мо яке аз роҳҳои худдорӣ кардан аз ба никоҳи худ даровардани маҳрамҳои муваққатӣ дар як вақт ин риоя кардани принсипи якканикоҳӣ, ки дар қонунгузори имрӯзаи ҚТ пешбинӣ гардидааст, мебошад, зеро вақте мард дар як вақт танҳо бо

¹ Сураи Нисо ояти 23.

² Зайлаъӣ ҳамин ҳадисро бо лафзи мазкур ғариб гуфт. Аммо аз ҳадиси модари муъминин Умми Ҳабиба дар “Саҳеҳ”-и Бухорӣ, китоби “Никоҳ”, бобҳои 20, 25, 26, 33 ва “Саҳеҳ”-и Муслим, китоби “Разоъ”, рақ. 15 ва 16 ба мазмуни он аҳодис ривоят шудааст. Ва аз Фирӯзи Дайламӣ дар “Сунан”-и Абӯдовуд, рақ. 2243, “Саҳеҳ”-и Тирмизӣ, рақ. 1130, “Сунан”-и Ибни Моҷа, рақ. 1951 омадааст: “Гуфтам, ки эй Расули Худо! Ман мусулмон шудам ва дар никоҳи ман ду хоҳарон ҳаст. Фармуд: “Кадомашро хоҳӣ, талоқ бидеҳ!” ва бо лафзи Тирмизӣ “Кадомашро хоҳӣ ихтиёр кун!” омадааст.

³ А. Марғелонӣ.- С. 13-14.

⁴ “Саҳеҳ”-и Бухорӣ, рақами 5108, 5109.

як зан акди никоҳ баст, ки ин аз талаботи моддаи 33-и Конститутсияи ҚТ ва моддаи 14-и Кодекси оилаи ҚТ бармеояд, эҳтимолият ва имконияти дар як вақт никоҳ қардан бо маҳрамҳои муваққатӣ ба таври ногузир, комилан азбайн меравад. Табиист, ки дар чунин сурат амали шахс боиси риоя гаштани ҳам меъёрҳои исломӣ (дар масъалаи манъи никоҳ бо маҳрамҳои муваққатӣ) ва ҳам қонунгузори давлатӣ мегардад, ки барои шахс аз ду ҷониб манфиатовар аст.

Ширхорагӣ (разоат) яке аз институтҳои асосӣ дар соҳаи ҳуқуқи оилавии исломӣ ба шумор рафта, тавассути меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ, Қуръону ҳадис ва дигар сарчашмаҳои ҳуқуқи исломӣ, ин гуруҳи муносибатҳои ҷамъиятӣ мавриди танзим қарор гирифтаанд. Доир ба баррасии масъалаҳои ҳуқуқии институти ширхорагӣ (разоат) ҳадисҳои зиёде мавҷуд буда, дар танзими муносибатҳои мазкур аҳамияти хеле калонро соҳиб мебошанд. Бояд гуфт, ки ҳадисҳо дар баробари дигар институтҳои соҳаи ҳуқуқи оилавии исломӣ ба ташаккул ва инкишофи институти ширхорагӣ (разоат) нақши бориз гузоштаанд. Ҳақ ба ҷониби А. Ғ. Холиқзода мебошад, ки доир ба ин масъала чунин гуфтааст: “Ҷаҳеҳони исломӣ ҳуқуқи никоҳӣ-оилавию ба чунин институтҳои асосӣ тасниф кардаанд:

- 1) китоб ал-никоҳ;
- 2) китоб ар-ризоъ;
- 3) китоб ал-талок;
- 4) китоб ал-васия;
- 5) китоб ал-фароиз.

Дар танзим ва ташаккули институтҳои номбурда нақши ҳадис ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқ бузург аст”¹.

Тибқи меъёрҳои ҳуқуқи исломӣ модар бояд ба тифли навзоди худ шир диҳад, чунки аз назари шаръ ин қор барояш вочиб аст, аммо агар падари тифл сарватманд бошад ва занеро барои ба фарзандаш шир додан пайдо кунад, ки хусусиятҳои ирсӣ ва шири вай барои навзод мувофиқат мекунад. Модар метавонад аз додани шир ба фарзандаш худдорӣ намояд ва барои ин муртақибӣ гуноҳе намегардад. Яъне, вақте зан фарзанд таваллуд менамояд, уҳдадор аст, ки ба он тифл шир диҳад, вале агар падари тифл дояеро барои ба тифл шир додан киро кунад, модари тифл ҳуқуқ дорад аз додани шир ба фарзандаш худдорӣ намояд. Барои он, ки зан ба тифли каси дигар шир диҳад, ӯро мебояд розигии шавҳарашро бигирад ва бе иҷозати шавҳар наметавонад ин қорро анҷом диҳад, ба истиснои ҳолате, ки кӯдаки аз гуруснагӣ дар дами марг қарордоштаро ба хоҳири ҳифзи ҷони кӯдак шир диҳад. Дар натиҷа тифле, ки як зан ба дунё овардааст, аз пистони зани дигар шир мемакад ва дар ҳуқуқи исломӣ аз зани бегона шир мақдани тифли ширхораро

¹ Холиқов А.Ғ. Ҳуқуқи исломӣ. – Душанбе: “Эр-граф”, 2010. – С. 270.

ширхорагӣ меноманд. Тифле, ки аз зани бегона шир макидааст, нисбат ба он зан, шавҳари ӯ ва хешовандони насабии онҳо вазъи ҳуқуқии муайянеро доро мебошад, махсусан, зан модари разоъӣ, шавҳараш падари разоъӣ ва фарзандони онҳо бародарону хоҳарони разоъии тифл ба ҳисоб мераванд.

Мувофиқи муқаррароти ҳуқуқи исломӣ шир додани тифл аз пистони зане, ки барои ӯ бегона мебошад чоиз аст ва онҳо ҳукми хешони разоъиро (ширхора) мегиранд. Зане, ки ба кӯдаки бегона шир додааст, барои ӯ модари разой ва он кӯдак барои зан фарзанди разоъӣ ҳисоб мешаванд, ки ин ҳолат дар муносибатҳои никоҳӣ-оилавӣ дорои вазъи ҳуқуқии махсус мебошад ва маҳдудиятҳои муайянеро дар бастанӣ ақди никоҳ миёни зану кӯдак ва хешони насабии онҳо пешбинӣ менамояд. Агар ду шахс аз як зан шир маканд, онҳо барои ҳамдигар бародарони ширхора ҳисоб шуда, наметавонанд бо ҳамдигар никоҳ кунанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки қонунгузори оилавии ҚТ низ ба бастанӣ ақди никоҳ миёни шахсоне, ки аз як зан шир макидаанд, иҷозат намедихад. Мувофиқи моддаи 14-и Кодекси оилаи ҚТ бастанӣ ақди никоҳ байни шахсони зерин манъ аст:

1) байни шахсоне, ки яке аз онҳо дар никоҳи дигари ба қайдгирифташуда қарор дошта бошад;

2) байни хешовандони наздик (падар ё модар бо фарзанд, бобо ё бибӣ бо набераи худ);

3) байни бародарону хоҳарони айнӣ ва ӯгаӣ (ки аз як падар ё модаранд);

4) байни фарзандони бародарон, хоҳарон, бародару хоҳар;

5) байни тағо ва қиян, амак ва бародарзода, хола ва хоҳарзода, амма ва қиян;

6) байни шахсоне, ки аз як зан шир макидаанд;

7) байни шахсоне, ки аз муоинаи тиббии ҳатмӣ нагузаштаанд;

8) байни фарзандхондагон ва фарзандхондшудагон;

9) байни шахсоне, ки суд яке аз онҳоро бо сабаби бемории руҳӣ ё сустаклиаш (ноқисулақлиаш) ғайри қобили амал эътироф кардааст;

10) байни шахсоне, ки суд яке аз онҳоро бо сабаби суиистифодаи нӯшоқиҳои спиртӣ ё маводи нашъадор дорои қобилияти маҳдуди амал эътироф намудааст¹. Маҳз тибқи сарҳати шашуми моддаи 14-и Кодекси оилаи ҚТ бастанӣ никоҳ байни шахсоне, ки аз як зан шир макидаанд, манъ гардидааст, ки ин далели инъикоси фарҳанги исломӣ дар танзими ҳуқуқии муносибатҳои оилавӣ мебошад.

Дар китоби “Ҳидоя” доир ба ширхорагӣ чунин оварда шудааст: “Разоъӣ бисёр ё кам вақте вуқӯъ мегардад, ки тифли ширхора шири зани бегонаро мақад. Ва таҳрим ба он мутааллиқ аст. Разоъ дар шаръ иборат

¹ Кодекси оилаи ҚТ, моддаи 14, аз 13.11.1998с. Бо тағйиру иловаҳо то 15.03.2016с.

аст аз макидани ширхора шири занеро дар вақти махсус, ки он вақти разоъ аст. Яъне, аз ҷониби кӯдаки то дунимсола макидани шири зани бегона дар истилоҳи шаръӣ разоъ аст”¹. Дар ин мафҳум ҳолатҳои муайяне пешбинӣ гардидаанд, ки танҳо дар сурати мавҷуд будани онҳо ҳукми ширхорагӣ миёни зан ва тифл ба вучуд меояд:

1. Бояд кӯдак шири зани бегонаеро бимакад, яъне зан ба кӯдаке шир диҳад, ки ўро таваллуд накардааст;

2. Зарур аст, ки тифл ширхора бошад, яъне бузург (калонсол) набошад. Аз назари шариат кӯдак то дунимсолагӣ ширхора эътироф мегардад;

3. Бояд тифл шири занро дар вақти махсус, ки он дар шариат вақти разоъ аст, макад ва ин вақт то дунимсола шудани кӯдак мебошад;

4. Бастанани никоҳ миёни онҳо (зану кӯдаки разоӣ) манъ (ҳаром) мегардад.

Аз назари таълимоти мактаби ҳукукии Шофеъӣ бастанани никоҳ танҳо пас аз панҷ маротиба макидани кӯдак ҳаром (манъ) мегардад ва онҳо ин назари худро дар таъия ба ҳадиси Пайғамбар (с) гуфтаанд, зеро дар ҳадиси чунин омадааст: “Ҳаром намегардонад макидан як бору ду бор ва на душидан як бору ду бор”². Дар таълимоти ҳукукии Ҳанафиён бошад бо хӯрдани шири зани бегона никоҳ барои онҳо ҳаром мегардад ва далели мазҳаб фармудаи Ҳақ Таъоло аст: “Ҳаром гардонида шудааст ба шумоён модарони шумо, ки шир додаанд шуморо”³. Ва ҳамчунин ҳадиси Пайғамбар (с), ки фармудаанд: “Ҳаром мегардад ба сабаби разоӣ он чи ҳаром мегардад ба сабаби насаб”⁴. Ҳақ ба ҷониби ханафиён аст, зеро ҳам дар оят ва ҳам дар ҳадиси болозикр роҷеъ ба каму бисёрӣ ва шумора чизе гуфта нашудааст ва Қуръон нисбат ба ҳадис эътибори баландтари ҳуқуқӣ дорад.

Ҷанбаҳои гуногуни ширхорагӣ (разоӣ) дар ҳуқуқи исломӣ баррасӣ гардидаанд, ки яке аз онҳо ин нушидани об ва шире, ки бо ҳам омезиш ёфтаанд, мебошад. Агар шир ва об бо ҳам омезиш ёбанд, бо ин тавре, ки шир зиёд бошад, пас мутаалиқ мешавад ба он таҳрим. Вале агар об зиёд бошад, таҳрим ба он мутаалиқ намешавад. Бар хилофи Имом Шофеъӣ (раҳ.). Ў гуфтааст: “Мутаалиқ мешавад ба он таҳрим ба чиҳати он ки шир ҳақиқатан, мавҷуд аст дар об”⁵. Уламои мо (раҳ.) дар навбати худ гуфтаанд: “Он чи камтар аст, маъдум маҳсуб аст ҳукман,

¹ Марғелонӣ А. Ҳидоя. – Душанбе: “Ирфон”, 2013. - С. 125.

² Ҳамон ҷо.

³ Қуръони Карим, Сураи Нисо, ояти 23.

⁴ Марғелонӣ А. Асари ишорашуда. - С. 126.

⁵ Аз ин сабаб зарур аст, ки эътибор намуда шавад, хусусан дар боби ҳурмат, ки мавзени эҳтиёт аст.

чунончи дар қасам”¹ – гуфта шудааст дар китоби “Ҳидоя”². Дар боби ширхорагӣ (разоъат) дар масъалаи синну сол маҳдудият муқаррар гардидааст ва он танҳо синну соли болоиро пешбинӣ менамояд ва доир ба ҳадди болоии муддати ширхорагӣ А. Боқизода чунин гуфтааст: “Ҳадди болои муддати ширхорагӣ барои кӯдак бар асоси муқаррароти шарият аз нигоҳи фикҳи мазҳаби ҳанафӣ дувуним сол аст. Аз дувуним сол ба боло шир додани кӯдак ҳаром аст. Аз назари шуморе аз фақеҳони исломӣ муддати ширхорагӣ ду сол мебошад. Соҳиби “Фатҳу-л-қадир” ва имом Таҳовӣ ду солро саҳеҳтарин қавлҳо донистаанд. Агар кӯдакero пас аз ду сол аз шир ҷудо карданд ва ба хӯрдани таъом омӯхта шуд, пас аз ин агар аз пистони зане шир нӯшад ҳам аҳкоми ширхорагӣ дар бораи вай собит намешавад”³.

Дар китоби “Ҳидоя” бошад, доир ба ин масъала чунин омадааст: “Дар таълимоти Имом Абӯҳанифа (рах.) муддати разоъ 30 моҳ аст. Вале дар таълимоти Соҳибайн (рах.) ду сол мебошад, ки ҳамин низ қавли Имом Шофеъӣ (рах.) аст. Вале мувофиқи қавли Имом Зуфар (рах.) муддати разоъ се сол мебошад. Зеро сол салоҳияти онро дорад, ки тағйир ёбад ширхора аз ҳоле бе ҳоле дигар. Ва зиёда аз ду сол буданаш зарур аст, бинобар он ки баён хоҳад шуд, иншоаллоҳ. Пас, он зиёдатӣ андоза намуда хоҳад шуд ба як сол. Далели соҳибайн (рах.) ин аст, ки Ҳақ Таъоло фармудааст: “Ҳамли вай ва фисоли вай 30 моҳ аст”. Ва камтарин муддати ҳамл 6 моҳ мебошад. Пас боқӣ монад барои разоъат ду сол. Ҳамчунин Пайғамбар (с) фармудаанд: “Разоъ нест баъди ду сол” Яке аз далелҳои Имом Абӯҳанифа (рах.) ояти мазкур аст. Ваҷҳи он ин аст, ки Аллоҳ Таъоло зикр намудааст ду чизро (ҳамл ва фисол) ва баён намудааст барои ҳар ду як муддатро, (ки сӣ моҳ мебошад). Пас ин муддат барои ҳар воҳид ба тамоми хоҳад буд. Чунончи дар сурати ду дайн”⁴. Аз гуфтаҳои боло чунин бар меояд, ки олимони нисбат ба муддати ширхорагӣ фикри ягона надоранд ва онҳо муддатҳои гуногунро аз қабилҳои 30 моҳ (Имом Абӯҳанифа), ду сол (Имом Шофеъӣ), се сол (Имом Зуфар) пешбинӣ намудаанд ва ҳар кадом барои исботи назари худ далелҳои пеш овардаанд. Ба назари мо, далели Имом Абӯҳанифа боэътимод мебошад, зеро далели ӯ ояти Қуръонӣ (Сураи Аҳқоф ояти 15) аст.

Он чизе, ки аз ҷиҳати насаб барои шахс ҳаром аст, аз ҷиҳати ширхорагӣ (разоъат) низ ҳаром мебошад, ба истиснои модари бародари насабӣ ва хоҳари писари насабӣ. Дар ин бора дар ҳадис чунин омадааст:

¹ Яъне, агар шахс қасам хӯрад, ки шир намеошомад ва биошомад шири бо об омехтаро ва қисми зиёди ин омехта об бошад, қасамхӯр гунаҳкор намешавад.

² Марғелонӣ А. Асари ишорашуда. - С. 131.

³ Боқизода А. Фикҳи Исломӣ бар асоси мазҳаби Ҳанафӣ. – Лоҳур, 2011. – С. 609.

⁴ Марғелонӣ А. Асари ишорашуда. - С. 126-127.

“Худованд, дар ҳақиқат, он чиро, ки аз чиҳати насаб барои шахс ҳаром гардонидааст, аз чиҳати ширхорагӣ низ онро ҳаром сохтааст, магар модари бародари насабӣ ва хоҳари писари насабӣ”¹.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар баробари маҳрамҳои сабабиву разоӣ аз чиҳатҳои дигар низ маҳрам будан вучуд дорад, масалан, маҳрамҳои насабӣ, ки дар китоби муқаддаси мусулмонон Қуръон ба тариқи зайл оварда шудааст: “Ҳаром шуд бар шумо издивоҷ бо модар ва духтар, хоҳар ва амма ва хола ва духтари бародар ва духтари хоҳар ва модарони разоӣ ва хоҳарони разоӣ (модароне, ки шуморо шир додаанд ва хоҳароне, ки ҳамшир-яъне бо шумо ширмак мебошанд) ва модари зан ва духтарони зан, ки дар домани шумо тарбият шудаанд”. Аз ин рӯ хонандаи закии моро мебояд маҳрамятро танҳо дар доираи маҳрамҳои сабабиву разоӣ тасаввур накарда, аз мавҷуд будани дигар нави маҳрамҳо низ оғаҳии комил дошта бошад.

Дар хулосаи таҳқиқоти худ метавон гуфт, ки омӯзиши масъалаи маҳрамҳо имрӯз барои мо аз ҳар чиҳат зарур аст, зеро агар он аз як ҷониб манбаи худро аз ҳуқуқи исломӣ, ки тоҷикон тӯли зиёда аз 1400 сол муносибатҳои ҷамъиятии худро тавассути ҳамин низоми ҳуқуқӣ танзим менамуданд ва имрӯз аксарияти кулли шаҳрвандони ҚТ эътиқодманд ва пайрави дини ислом мебошанд, гирифта бошад, аз ҷониби дигар он дар қонунгузориҳои оилавии имрӯзаи ҚТ танзим гаштааст, ки ин мубрамяти масъаларо дучанд мекунад. Омӯзиш, дарк ва риояи масъалаи маҳрамҳои сабабиву разоӣ ҳам боиси риояи меъёрҳои дини ислом ва ҳам қонунгузориҳои ҚТ гардида, барои ҷомеа ва давлат аз чанд чиҳат манфиатовар аст.

Адабиёт:

1. Қуръони Карим.
2. Мухтасари тафсири Қуръони Карим / аз рӯи “Тафсири Ҳусайнӣ” ва “Тафсир ал-Имомайн ал-Ҷалолайн”. – Душанбе, 1992.
3. Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Исмоили Бухорӣ. Саҳеҳи Бухорӣ. – Бейрут, 2004.
4. Холиқов А.Ғ. Ҳуқуқи исломӣ. – Душанбе, 2010. – 473 с.
5. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 13.11.1998. Бо тағйиру иловаҳо то 15.03.2016 с. // www.mmktj.
6. Марғелонӣ А. Ҳидоя. – Душанбе, 2013. – 630 с.
7. Боқизода А. Фиқҳи Исломӣ бар асоси мазҳаби Ҳанафӣ. – Лоҳур, 2011.

¹ Сунани Тирмизӣ, 1146, 1147.

8. Абӯисо Муҳаммад ибни Исои Тирмизӣ. – Бейрут, 2002.

Аминҷонов А.Х.

Фишурда

Маҳрамҳои сабабиву разоӣ ва танзими ҳуқуқи муносибатҳои никоҳӣ дар низоми ҳуқуқи исломӣ

Дар низоми ҳуқуқи исломӣ дар баробари ҳешони насабӣ миёни ҳешони разоӣ низ бастанӣ акди никоҳ манъ мебошад ва ҳешони разоӣ онҳое ба ҳисоб мераванд, ки ба сабаби мақдани шири зани бегонае бо ҳамдигар хеш гардидаанд. Яке аз хусусиятҳои асосии ширхора, яъне ҳеши разоӣ шудан дар он аст, ки кӯдак дар вақти маҳсус, ки онро вақти разоъ меноманд, шири зани бегонаеро мақад. Ҳамин тавр, агар зане ба ду тифл, ки барои зан бегона мебошанд шир диҳад онҳо бо ҳамдигар бародарони разоӣ (ширхора) ба ҳисоб рафта, наметавонанд бо ҳамдигар акди никоҳ банданд. Ширхорагӣ яке аз институтҳои асосӣ дар соҳаи ҳуқуқи оилавии исломӣ ба ҳисоб рафта, тавассути меъёрҳои ҳуқуқи Куръон, ҳадис ва дигар сарчашмаҳои ҳуқуқи исломӣ танзим карда шудааст. Чуноне аз таҳлилҳо маълум гардид бо сабаби бастанӣ никоҳ як гуруҳ ҳешони зан барои мард маҳрам мегарданд ва мард наметавонад, ки бо онҳо акди никоҳ бандад. Вале набояд фаромӯш кард, ки маҳрамҳои сабабӣ бештар вақт хусусияти муваққатӣ дорад, пас аз қатъ кардани акди никоҳ, мард метавонад онҳоро (хушдоман) ба никоҳи худ дарорад.

Аминҷонов А.Х.

Аннотация

Принципы рассмотрения, согласие и правовое регулирование брачных отношений в системе исламского права

В системе исламского права запрещено вступать в браки между молочными родственниками и родственниками по линии родства, а молочные родственники - это те, которые стали родственниками друг друга в результате грудного вскармливания. Одна из основных характеристик грудного вскармливания состоит в том, что ребенок сосет молоко чужого в определенное время, которое называется временем грудного вскармливания. Точно так же, если женщина кормит двух чужих детей грудью, они считаются братьями и не могут жениться друг на друге. Ширхораги является одним из основных институтов в области исламского семейного права и регулируется правовыми нормами Корана, хадисами и другими источниками исламского права.

Согласно анализу, из-за брака группа родственниц лишена мужнины, и мужчина не может жениться на них. Однако, не следует забывать, что близость причинных маҳрамов за частую носит временный характер, и после развода, мужчина может жениться на них (свекровь).

Aminzhonov A. Kh.

The summary

Principles of consideration, consent and legal regulation of marriage relations in the system of Islamic law

In the Islamic legal system, it is forbidden to enter into marriages between consensual relatives along with lineage relatives, and consensual relatives are those who became related to each other due to breastfeeding. One of the main characteristics of breastfeeding is that the baby sucks the milk of a foreign woman at a special time, which is called the time of consent. Similarly, if a woman breastfeeds two children who are strangers to her, they are considered brothers and cannot marry each other. Shirkhoragi is one of the main institutions in the field of Islamic family law and is regulated by the legal norms of the Qur'an, hadith and other sources of Islamic law.

According to the analysis, due to marriage, a group of female relatives is deprived of a man, and a man cannot marry them. However, one should not forget that the proximity of causal mahrams is often temporary, and after a divorce, a man may marry them (mother-in-law).

Умедов К.М.*

Рахмонов А.С.*

ЮРИДИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕХНОЛОГИИ

Калидвожаҳо: технологияи ҳуқуқӣ, воситаҳои ҳуқуқӣ, стратегия, тактика, забони ҳуқуқ, забоншиносӣ, категория, мафҳум, таъриф, фиксияи ҳуқуқӣ, соҳти ҳуқуқӣ, падида, истилоҳот, усул, техника, воситаҳо, ҳуқуқҷодкунӣ, қонунҷодкунӣ, фарҳанги ҳуқуқҷодкунӣ, фарҳанги қонунҷодкунӣ, қонунгузорӣ, санади меъёрии ҳуқуқӣ, қоида, талабот, стандарт, ҷузъиёт, раванд, тартиб, санади меъёрии ҳуқуқӣ, принципҳои ҳуқуқ, принципҳои қонунгузорӣ, факти ҳуқуқӣ, далели ҳуқуқӣ, аксиома, презумпсия, система, сохтор, меъёр, қонун, татбиқи ҳуқуқ.

Ключевые слова: юридическая технология, юридические средства, стратегия, тактика, язык права, лингвистика, категория, понятие, дефиниция, юридическая фикция, юридическая конструкция, явление, термин, метод, прием, средства, правотворчества, законотворчества, правотворческая культура, законотворческая культура, законодательство, норматив-

*Старший преподаватель кафедры Государственно – правовых дисциплин юридического факультета МОУ «Российско – Таджикский (Славянский) университет».

*Кандидат исторических наук, доцент кафедры Зарубежного регионоведения и внешней политики факультета истории - международных отношений МОУ «Российско – Таджикский (Славянский) университет».

ный правовой акт, правило, требования, стандарт, критерий, процесс, процедура, отрасль права, принципы права, принципы правотворчества, принципы законотворчества, юридический факт, юридический аргумент, аксиома, презумпция, система, структура, норма, право, право применения.

Keywords: legal technology, legal means (legal technique), strategy, tactics, language of law, linguistics, category, concept, definition, legal fiction, legal construction, phenomenon, term, method, technique, means, lawmaking, lawmaking culture, lawmaking culture, legislation, normative legal act, rule, requirements, standard, criterion, process, procedure, branch of law, principles of law, principles of lawmaking, principles of lawmaking, legal fact, legal argument, axiom, presumption, system, structure, norm, law, right applications.

Необходимо отметить, что юридическая технология выступает родовым понятием, а юридическая техника видовым. Юридическая техника (далее – ЮТ) – это структурный элемент юридической технологии, выступает в качестве средств осуществления юридической деятельности. ЮТ – это один из видов инструментария юридической технологии, состоящая из совокупности методов, приёмов, правовых категорий и понятий, правовых аксиом и презумпций и т.д. ЮТ - есть часть целого правового феномена под названием юридическая технология.

ЮТ есть совокупность правил и приемов составления, разработки, принятия, систематизации, толкования и применения нормативно - правовых актов¹.

Сегодня государство не имеет право допустить правотворческие или законотворческие ошибки, последствие которых могут так или иначе ограничивать или ущемлять права человека и создавать проблемы входе реализации субъективных права. Как утверждает Р. Ш. Сативалдыев, права человека служат критерием качества законов...²

В Древней Греции, не используя понятие «культура», греки употребляли такие понятия, как «технэ», «мимесис» и «пайдея». Под технэ понималась практическая деятельность, мастерство, создающее необходимый человеку предметный мир, отсюда и понятие «техника».³ И так рассмотрим структуру юридической техники, постараемся выявить элементы, из кото-

¹Нематов А. Р. Преподавание курса «Юридическая техника» как фактор повышения эффективности правотворческой деятельности государственных органов Таджикистана // Юридическая техника. Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород. – 2009. – № 3. – С. 239.

²Сативалдыев Р. Ш. Динамизм правоохранительной системы // Труды Академии МВД Республики Таджикистан.- № 3 (39), 2018. – С. 60.

³Umedov K. M. (2021), Juridical technology. Scientific-theoretical journal «Bulletin of tsulbp», Series of Social Sciences, №3 (88). – P.106.

рых она состоит. Проблемами права и языка занимается правовая лингвистика, впервые Адальберт Подлех 1976 году вёл понятия правовая лингвистика, представляя её, как совокупность всех методов и результатов исследований, связанных с языком и правовыми нормами, которые соответствуют критериям современной лингвистики¹.

В научном мире нет сформировавшегося подхода к сущности, разновидностям и функциям понятий. Аристотель представляет понятие как высказывание, раскрывающее суть вещи. Томас Гоббс, Джон Локка и Джона Стюарта Миля определение представляют иначе, чем Аристотель «понятие раскрывает смысл слова через другие слова»².

Адекватное выражение смысла текста права является необходимым условием регулирования отношений в цивилизованном обществе. Категории играют особо важную роль в ходе производства знаний, а также выступают как объекты знание о себе.³

Каждая дефиниция раскрывает сущность явления. Недопустимо в законотворческой деятельности использование неточных и двухсмысленных понятий. Каждое понятие должно иметь свое конкретное содержание и форму, что позволит создать условие плодотворной законотворческой деятельности и правильной реализации законодательства и законотворчества. Дефиниция как средство юридической техники является очень важным её элементом и играет огромную роль в процессе законотворчества.

Использование корректной и понятной правовой терминологии в нормативных правовых актах принципиально важно не только для однозначного восприятия, но для правильного применения, таким образом, чтобы смысл заложенный законотворчеством не искажался.⁴ Некорректная терминология засоряет законодательство, усложняет законотворческий процесс и делает проблемным реализацию правовых норм.

Качественно построенная дефиниция есть залог и предпосылка качественного законотворчества и стабильной системы права. Законотворческий процесс до сих пор нуждается в исследовании, многие вопросы остаются нераскрытыми, Л. Ф. Апт пишет: «Ныне стройной системы

¹Кулакова Ю.Ю. Язык права. // Юридическая техника: Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород.- 2007.- №1. – С. 217.

²Цит по.: Ильин Ю.В. Юридическая дефиниция в аспекте логики, семиотики и когнитивной лингвистики // Юридическая техника: Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород.- 2007.- №1. – С. 135.

³Маркова-Мурашова С. А. Классификация, типология, систематизация правовых понятий как методологические предпосылки конкретизации законодательства // Юридическая техника: Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород.- 2007.- №1. – С. 164.

⁴Федюнин А.Е. Законодательная дефиниция «технические средства: сущность, сфера применения, эффективность реализации. // Юридическая техника: Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород.- 2007.- №1. – С. 153.

разъясняющих содержание понятий не существует, как не существует правил формирования понятий».¹

Дефиниция многопространственное и многовекторное юридическое явление, у этого феномена есть свыше двадцати различных свойств: приём юридической техники; особый вид нормы; как социокультурное явление и т.д.²

Аксиома. Признаки аксиомы – это общепризнанность, однозначность, разумность, нравственность, неопровержимость, элементарность и историческая долговечность³. Аксиома – это устоявшаяся позиция, мнение, которое не нужно доказывать, так как она – неопровержимый факт, в том или ином вопросе, аксиомы бывают общеправовыми и отраслевыми.

Презумпция. Ю. Г. Арзамасов ссылаясь на труд В.К. Бабаева говорит, о двух видах презумпций:

- общие, имеющие абсолютный характер – это стандарты, к которым касается презумпция истинности и целесообразности права, определяющие правосубъектность физических и юридических лиц;

- презумпция, как средство юридической техники. К ним относятся: презумпция отцовства, презумпция равенства, презумпция смерти лица, презумпция отказа истца от исковых требований и т.д.⁴

С. В. Бахвалов приводит мнение некоторых ученых.

По мнению О.А. Курсова, презумпция – это средство юридической техники.

О.А. Кузнецова рассматривает презумпцию как косвенное или прямое закрепление в правовой норме индуктивное вероятностное предположение, основанное на статистической презюмируемом факте, с фактом действительности, имеющее правовые последствия.

Д.М. Щекин говорит о презумпции как о прямом или косвенном закреплении на законодательном уровне обусловленное целями правового

¹ Апт Л.Ф. О системе связи определений понятий российского законодательства // Юридическая техника: Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород.- 2007.- №1. – С. 113.

² Власенко Н.А. Рецензия на книгу: Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы: Материалы международного «круглого стола» (Черновцы, 21 – 23 сентября 2006 г.); Юридическая техника: Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород.- 2007.- №1. – С. 262.

³ Давыдова М.Л. К вопросу понятия правовых аксиом: теоретические и технико-юридические аспекты // Юридическая техника: Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород.- 2007.- №1. – С. 204.

⁴ Арзамасов Ю.Г. О понятии презумпций и их места в системе средств юридических техники // Юридическая техника. Первые Бабаевские чтения. «Правовые презумпции: теория, практика, техника». Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород.- 2010.- №4. – С. 73 – 74.

регулирующая, имеющая вероятностное содержание о наличии или отсутствии одного факта при наличии другого правового факта.¹

Юридическая природа презумпции состоит в следующем: она составная часть правового регулирования – это способ правотворчества, в условиях дефицита информации в правовом поле дает определенность в правоприменительной практике².

Правовая конструкция. Признаками правовой конструкции являются: форма отражения реальности; это продукт абстракции, обладает характером аналогии, конструкция имеет сложную структуру, состоящую из элементов.³

А. Ф. Черданев рассматривает конструкцию как модель урегулированных правом общественных отношений, выступающих методом познания права и общественных отношений.⁴

Высокотехнологические правовые средства, к которым относится конструкция, является условием максимум эффективности правового регулирования, конструкция должна быть точной и ясной, компактной и лаконично выстроенной и т.д.⁵

Также к юридическим средствам относят ссылки, фикции, примечания и др. Впервые научно-практическое определение понятия «фикция» было дано в 1885 г. в праве США в деле *Hibberd v Smith*, где фикция определялась как «ложное утверждение, признанное как ложное, но используемое как якобы истинное для целей правосудия».⁶

Р. Иеринг полагал, что фикция – это, прежде всего, универсальный феномен правовой культуры и, скорее всего, он не перенимался одним

¹ Бахвалов С.В. Правовая презумпция как специфическое средство выражения содержания права (на примере регионального законодательства). // Юридическая техника. Первые Бабаевские чтения. «Правовые презумпции: теория, практика, техника». Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород.- 2010.- №4. – С. 103.

² Головкин Р.Б. Презумпция регулирования общественных отношений правом // Юридическая техника. выступление на круглом столе. Первые Бабаевские чтения. «Правовые презумпции: теория, практика, техника». Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород.- 2010.- №4. – С. 122.

³ Азархин А.В. Юридические конструкции: ценностно-телеологический анализ // Юридическая техника. «Юридическая конструкции в правотворчестве, реализации, доктрине». Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород.- 2013.- №7 (ч. 2) – С. 91.

⁴ Баранов В.М., Марасев Ю.Л. Юридические конструкции: сценарий компьютерного урока // Юридическая техника. «Юридическая конструкции в правотворчестве, реализации, доктрине». Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород.- 2013.- №7 (ч. 2) – С. 116.

⁵ Власенко Н.А. Логико-языковые требования к юридическим конструкциям // Юридическая техника. «Юридическая конструкции в правотворчестве, реализации, доктрине». Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород.- 2013.- №7 (ч. 2) – С. 167.

⁶ Hamilton K. Scott. Prolegomenon to myth and fiction in legal reasoning, common law and critical legal studies. 35 Wayne J. Review. 1988-1989, p.1457.

этносом у другого или одной правовой системой у другой, а появлялся и развивался в разных местностях, социумах одновременно.¹

И так подводя итоги настоящей работы, необходимо отметить, что юридическая техника является структурным элементом юридической технологии. В свою очередь, юридическая техника имеет ряд юридических средств (методы, приемы, аксиома, категория, дефиниция, понятия, термин, фикция, презумпция, ссылки, примечание, конструкция и т.д.) с помощью которых создаются высоко технологические нормотворческие акты, правотворческие акты, законотворческие акты, правоприменительные акты и интерпретационные акты.

Юридические средства (юридическая техника) используются во всех видах юридической технологии (юридической деятельности). Так, например в нормотворческой технологии, правотворческой технологии, законотворческой технологии, правореализационной технологии, правоприменительной технологии, право исполнительной технологии, право-систематизационной технологии, интерпретационной технологии и т.д.

Юридическая деятельность осуществляется не только с помощью юридической техники но, также используются правовая стратегия, правовая культура, правосознание, правовая политика, прогнозирования, правовой мониторинг, тактика, принципы, подходы, которые являются неотъемлемым элементом правовой материи общества и государства.

Для качественной и результативной юридической деятельности компетентным субъектам необходимо использовать весь арсенал юридической технологии, что позволит минимизировать риски юридических ошибок.

Литература:

1. Апт Л. Ф. О системе связи определений понятий российского законодательства // Юридическая техника: Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород.- 2007.- №1. - С. 111 – 115.

2. Арзамасов Ю.Г. О понятии презумпций и их места в системе средств юридической технике // Юридическая техника. Первые Бабаевские чтения. «Правовые презумпции: теория, практика, техника». Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород. -2010.- №4.- С. 72 – 76.

3. Азархин А.В. Юридические конструкции: ценностно-телеологический анализ // Юридическая техника. «Юридическая конструкции в правотворчестве, реализации, доктрине». Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород. -2013.- №7 (ч. 2).- С. 87 – 92.

¹ Ihering, Geist des romischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung (1877), p. 280-281.

4. Баранов В.М., Марасев Ю.Л. Юридические конструкции: сценарий компьютерного урока // Юридическая техника. «Юридическая конструкции в правотворчестве, реализации, доктрине». Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород. - 2013.- №7 (ч. 2).- С. 112 – 119.

5. Бахвалов С.В. Правовая презумпция как специфическое средство выражение содержания права (на примере регионального законодательства). // Юридическая техника. Первые Бабаевские чтения. «Правовые презумпции: теория, практика, техника». Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород.- 2010.- №4.- С. 103 – 106.

6. Головкин Р.Б. Презумпция регулирование общественных отношений правом // Юридическая техника. выступление на круглом столе. Первые Бабаевские чтения. «Правовые презумпции: теория, практика, техника». Сборник статей // Под ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород.- 2010.- №4.- С. 119 – 122.

**Умедов К.М.,
Рахмонов А.С.**

Фишурда

Воситаи ҳуқуқии технологияи ҳуқуқӣ

Воситаҳои ҳуқуқӣ техникаи ҳуқуқӣ мебошанд. Дар ин тадқиқот, муаллифон ният доранд, ки воситаҳои ҳуқуқии технологияи ҳуқуқиро баррасӣ кунанд. Ташаккули қонун ва қонунгузорӣ равандҳои хеле мураккаб мебошанд. Аксар вақт дар равандҳои дар боло зикршуда, ба ҳатогиҳои гуногуни ҳуқуқӣ роҳ дода мешаванд, ки дар ниҳоят ба сифати санади меъёрии ҳуқуқии таҳияшуда таъсири бад мерасонанд. Яке аз сабабҳои истехсоли пасти сифати санадҳои меъёрии ҳуқуқиро метавон нодуруст истифода ва ҳатто истифода набурдани воситаҳои ҳуқуқии технологияи ҳуқуқӣ номид. Донишмандони воситаҳои фаъолияти ҳуқуқӣ ва қоидаҳои татбиқи онҳо омилҳои баланд бардоштани сатҳи маълумот ва мутобикан сифати қонунгузорӣ мебошад.

Ин қор муҳим аст, аввалан, ҳар як санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд ба меъёрҳо ва талаботи муқаррарнамудаи қонунгузорӣ мутобикат кунад, дуюм, сифати таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва сифати санади меъёрии ҳуқуқии таҳияшуда, инъикоси фаъолияти қонунбарорӣ бошад. Маданияти қонунгузории як қомеаи муайян ва саввум, ин қор имкон медиҳад, ки бо воситаҳои технологияи ҳуқуқи шинос шавед, инчунин бо қоидаҳои татбиқи онҳо шинос шавем.

**Умедов К.М.,
Рахмонов А.С.**

Аннотация
Юридические средства юридической технологии

Юридические средства – это юридическая техника. В настоящем исследовании авторы намерены рассмотреть юридические средства юридической технологии. Правотворчество и законотворчество являются достаточно сложными процессами. Часто вышеназванных процессах допускаются различного рода юридические ошибки, что в итоге сказывается на качества производимом нормативном правовом акте. Одной из причин некачественного производства нормативных правовых актов можно признать неправильное использование, или вообще неиспользования юридических средств юридической технологии. Знания о средствах юридической деятельности и о правилах их применения является фактором повышения уровня нормативного образования и соответственно качество законодательства.

Данная работа носит актуальный характер, во-первых каждый нормативный правовой акт должен соответствовать стандартам и требованиям, предъявляемым им законодательством, во-вторых качества разработки нормативных правовых актов и качество разработанного нормативного правового акта есть отражения правотворческой и законотворческой культуры конкретного общества, в-третьих данная работа позволит ознакомиться с средствами юридической технологии, а также ознакомиться с правилами их применения.

**Umedov K.M.,
Rakhmonov A.S.**

The summary
Legal means of legal technology

Legal means are legal techniques. In this study, the authors intend to consider the legal means of legal technology. Lawmaking and lawmaking are quite complex processes. Often, various kinds of legal errors are made in the above processes, which ultimately affects the quality of the produced normative legal act. One of the reasons for the low-quality production of normative legal acts can be recognized as the incorrect use, or even non-use of legal means of legal technology. Knowledge about the means of legal activity and the rules for their application is a factor in raising the level of education and, accordingly, the quality of legislation.

This work is relevant, firstly, each regulatory legal act must comply with the standards and requirements imposed by the legislation, secondly, the quality of the development of regulatory legal acts and the quality of the developed regulatory legal act are reflections of the law-making and law-making culture of a particular society, and thirdly, this the work will allow you to get acquainted with the means of legal technology, as well as get acquainted with the rules of their application.

**II. ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МУРОФИАИ СУДИИ
КОНСТИТУТСИОНӢ; ҲУҚУҚИ МУНИСИПАЛӢ**

(ИХТИСОС: 12.00.02)

**II. КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ
СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС; МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.02)**

Гадоев Б.С.*

**ПОСЛАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И
ИХ РОЛЬ В ПОЛИТИЧЕСКОМ КУРСЕ РАЗВИТИЯ СТРАНЫ**

Калидвожаҳо: Паёми Президент, санади ҳуқуқӣ, Конститутсия, концепсия, барнома, роҳҳои амалишавӣ.

Ключевые слова: Послания Президента, правовой акт, Конституция, концепция, программа, механизм реализации.

Keywords: presidential messages, legal act, constitution, concept, Program, mechanism implementation.

В настоящее время институт посланий предусматривается конституционным законодательством большинства государств, оно давно стал привычным и испытанным институтом современной государственности.

Из Конституции Республики Таджикистан (ч. 9 ст. 55 и ч.1 ст.69) и реальной политической практики следует, что основная роль координатора стратегии государственного развития Республики Таджикистан (далее - РТ) отводится Президенту РТ, во многом реализующему эту функцию через ежегодные обращения к парламенту страны - Маджлиси Оли РТ. В связи с этим представляется необходимым и актуальным рассмотрение вопросов роли и значения президентских посланий.

Институт посланий существует в государствах с различной формой правления, хотя и не во всех. Роль и значение президентских посланий, весьма различны, даже в республиках со смешанной формой правления.

Законодательное признание института посланий восходит к Конституции США. «Президент периодически предоставляет Конгрессу информацию о положении Союза и предлагает на его рассмотрение такие меры, которые сочтет необходимыми и полезными» (раздел 3 статьи II). В соответствии с этой конституционной формулой все президенты США ежегодно в начале

* Профессор кафедры конституционного права юридического факультета ТНУ, доктор юридических наук.

работы каждой сессии Конгресса направляют в высший законодательный орган страны послание «О состоянии Союза». Свое послание президент США лично зачитывает на совместном заседании обеих палат Конгресса, и оно транслируется по ведущим каналам американского телевидения. В послании «О состоянии Союза», глава государства подводит итоги минувшего года, определяет основные направления внутренней и внешней политики правительства, а также дает развернутую программу законодательных приоритетов своей администрации на текущий год. После обнародования этого президентского послания, оно не подлежит немедленному обсуждению: законодатели не имеют права задавать какие-либо вопросы президенту, и он, согласно ритуалу, покидает здание Конгресса¹.

Так, согласно Конституции Французской Республики, ее Президент посредством посланий информирует нацию о существующих угрозах государственности и о принимаемых мерах, а также «сносится с обеими палатами Парламента».² То есть послание здесь играет, скорее, информационную роль и не имеет регулятивного характера.

В большинстве других полупрезидентских республик конституции также не придают посланиям Президента существенного политического значения: либо вообще не предусматривают такой институт (например, в Словении), либо не упоминают о содержании президентских посланий (например, в Польше, Португалии), либо предусматривают, опять-таки, информационный характер таких документов, где главным образом отражается позиция Президента по тем или иным вопросам.

В научной литературе отмечается, что послание Президента имеет сложную правовую природу. Так, Т. Я. Хабриева указывает, что, «с одной стороны, делается вывод об обязательном характере общих установок, конкретных поручений, содержащихся в посланиях, а с другой стороны, подчеркивается, что послания не являются нормативными актами, не могут противоречить законам, принимаемым Федеральным Собранием РФ, и каким-либо образом ограничивать его правотворческую деятельность».³

Необходимо сказать, что президентские послания обладают императивностью по отношению к парламенту страны.

Вместе с тем:

1) официально заявленные президентские позиции непосредственно влияют на составление плана законопроектных работ, прежде всего парламента страны;

¹ Цитата по.: Сахаров Н.А. Институт президентства в современном мире.- М., 1994. –С. 130-131.

²Цитата по.: Чудаков М.Ф. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учеб. пособие. -Минск: Новое издание, 2001.- С. 396.

³ Парламентское право России // Под ред. И.М. Степанова, Т.Я. Хабриевой.- М.: Юристъ, 1999.- С. 56.

2) посредством посланий парламент получает достаточно ясную информацию о намерениях президента как текущих, так и на перспективу;

3) становится известной идеология тех или иных законопроектов, законодательных предложений¹, которые приходится учитывать, так как нельзя забывать, что Президенту принадлежит право отклонения законов (право вето).

Подобные оценки содержатся и в юридической научной литературе, где отмечается обязательность положений послания для Правительства, рекомендательный характер для законодательной власти². Поэтому, основная нагрузка по реализации послания, несмотря на то, что оно адресуется парламенту страны, ложится на Правительство. Такое положение обусловлено тем обстоятельством, что основные направления внутренней и внешней политики, которые определяет Президент РТ (ч.1 ст. 69 Конституции РТ), реализуются в основном через деятельность Правительства РТ и подведомственных ему органов государственного управления.

Исходя из анализа существующей практики, видно, что, во-первых, каждое из посланий включает в себя анализ положения дел в стране на соответствующий момент и основные задачи во внутренней и внешней политике. Так, в своем последнем Послании Маджлиси Оли РТ от 21.12.2021 г. Президент страны уважаемый Эмомали Рахмон отметил, что: «Мы с вами хорошо помним, что первые десять лет независимости для народа Таджикистана были периодом крайне тяжелых, исторических испытаний. Поэтому хочу подчеркнуть, что мирные и спокойные дни нашему народу достались нелегко. Чтобы достичь величайшего достижения периода независимости – мира и спокойствия, политической стабильности и национального единства, обеспечить сегодняшнюю счастливую жизнь и создать новый Таджикистан, которого ныне знает и признает человечество, славный таджикский народ неустанно трудился, прошел через большие трудности и лишения, проявил самоотверженность, самопожертвование и героизм, и тем самым совершил настоящий подвиг».³

Основатель мира и национального единства - Лидера нации уважаемый Эмомали Рахмон также отметил, что: «Правительство страны поэтапно осуществляет национальные стратегические цели, то есть по обеспечению энергетической независимости, выводу страны из коммуникационного тупика и превращению нашего государства в транзитную страну, защите про-

¹ Научно-практический комментарий к Конституции РФ. 2-е изд., доп. и перераб. // Отв. ред. В.В. Лазарев. -М.: Спарк, 2001.- С. 136.

² См., например: Конституция РФ: Комментарий // Под общ. ред. Б.Н. Топорнина.- М.: Юрид. лит., 1997.- С. 21.

³Послание Президента РТ, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 21.12.2021, г. Душанбе. [Электрон. ресурс]. Режим доступа: <http://president.tj/ru/node/27418#rasht>. (Дата обращения: 25.01.2022 г).

довольственной безопасности и доступу населения к качественной продукции, ускоренной индустриализации страны и расширению плодотворной деятельности. В результате, в течение второго десятилетия периода независимости было обеспечено устойчивое социально-экономическое развитие страны, и мы завершили много работы для достижения своей высшей цели, повышения уровня и улучшения качества жизни населения».¹

Будучи гарантом Конституции РТ, в своем послании Президент страны четко обозначил и определил приоритеты развития и повышения качества и уровня жизни граждан РТ. Помимо посланий, в практику вошли и тематические концептуальные документы Президента РТ - концепции и программы. Концепции и программы, хотя и являются логическим продолжением послания, тем не менее, носят несколько иной характер. Концепция носит разовый, временной, нормативный характер и отражает систему взглядов и отношения к тому или иному вопросу (например, Концепция национальной безопасности РТ). Концепции являются политическими ориентирами для законодательных органов власти. Программа носит разовый стратегический характер, является наиболее эффективным способом воплощения государственно-правовой стратегии главой государства. Адресатами программ являются органы исполнительной власти. Однако, в отличие от концепций и программ обращение с посланием к парламенту страны является конституционной обязанностью Президента республики, носящей систематический и регулярный, но не нормативный характер.

Таким образом, видно, что Президент РТ не только реализует рассматриваемую конституционную функцию в пределах полномочий, указанных в Конституции РТ, а самостоятельно раздвигает конституционные рамки. Причем, если послания парламенту страны, определяющие основные направления политики, являются актами политического характера, то документы, детализирующие отдельные направления политики, Президент РТ издает в форме нормативных указов, т.е. нормативных актов, подлежащих обязательному исполнению.

Следовательно, в контексте под способами реализации послания следует понимать действия, отраженные в нормативных актах государственных органов власти, направленные на обеспечение исполнения программных положений послания. Такие способы реализации могут закрепляться как в нормативно-правовых актах, например в конституционных законах, законах, так и в подзаконных актах.²

Если проанализировать тексты посланий, с которыми Президент РТ обращался к парламенту за последние десятилетия, то обращает на себя внимание не только наличие в них множества политико-правовых установок

¹ Там же.

²Хутинаев И.Д. Институционализация системы государственной власти в Российской Федерации.- М.: Наука, 2005.- С. 161.

для законодателей, но и конкретных указаний на необходимость принятия тех или иных законов.

Послания - это ответственное планирование политической воли главы государства, его стратегия, его дальнейшее видение положения в стране, об основных направлениях внутренней и внешней политики государства, носящее систематический и регулятивный характер, что позволяет отражать в нем не только цели на будущее, но и анализировать и фиксировать достигнутые результаты.

Так, в своем Послании парламенту страны от 21 декабря 2021 г. Президент РТ уважаемый Эмомали Рахмон отметил: «Как я не раз подчеркивал, мы стремимся к тому, чтобы создать достойные условия жизни для каждого жителя страны, и все наши планы и программы принимаются и осуществляются во имя достижения этой высочайшей цели государства. Несмотря на проделанные работы и упомянутые достижения, для полного решения имеющихся проблем Правительство страны и в дальнейшем обязано придавать приоритет вопросам повышения многовекторности и конкурентоспособности национальной экономики, расширения процесса цифровизации экономики, реализации «зеленой экономики», ускоренной индустриализации, использования инновационных технологий и развития человеческого потенциала, и на этой основе обеспечивать устойчивое и качественное развитие национальной экономики. В частности в течение 5 грядущих лет необходимо обеспечить среднегодовое развитие экономики на уровне не менее 7 процентов, и увеличить объем валового внутреннего продукта на душу населения в 2 раза с учетом того, что число населения к тому времени достигнет 11 млн. человек».¹

Также в послание Президента РТ отмечается, что «необходимо создать более 870 промышленных предприятий, довести объем производства промышленной продукции до 95 млрд. сомони и увеличить ее экспорт в 2 раза. Необходимо долю промышленности в валовом внутреннем продукте страны довести до 26 процентов, и в этом процессе обеспечить многовекторность промышленного производства. С учетом громадной важности сферы промышленности в дальнейшем развитии страны, решения социально-экономических вопросов и обеспечении реализации национальных стратегических целей, в том числе ускоренной индустриализации страны, предлагаю 2022-2026 годы, то есть до празднования 35-летия Государственной независимости Таджикистана, объявить «Годами развития промышленности. В этот период необходимо образовать более 500 тыс. новых рабочих мест, увеличить денежный доход населения в 2 раза и долю среднего слоя насе-

¹Послание Президента РТ, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 21.12.2021, г. Душанбе. [Электрон. ресурс]. Режим доступа: <http://president.tj/ru/node/27418#rasht>. (Дата обращения: 25.01.2022 г).

ния довести до 45 процентов, и тем самым снизить уровень бедности до 15 процентов».¹

Развитие общества и изменения общественных отношений, адаптация законов к новым отношениям, является главным условием устойчивого политического, экономического, социального и культурного развития страны.

Учитывая тенденции развития общественных отношений, Президент страны уважаемый Эмомали Рахмон в своем послании отмечает, что «повышение уровня и улучшение качества законов, совершенствование механизма их исполнения, соответствие норм действующих законов требованиям общества и граждан требуют постоянного и всестороннего сотрудничества всех ветвей государственной власти. С этой целью Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли и другим законотворческим органам необходимо регулярно проводить анализ законодательства, в том числе мониторинг осуществления документов законодательства, определять уровень соответствия законодательства страны с намеченными политическими целями и предпринимать меры по совершенствованию законодательства и повышению эффективности процесса реализации прав. Наряду с разработкой и принятием законов, также важным является их решительное соблюдение и исполнение, так как несоблюдение требований законов становится причиной попираания прав человека, интересов государства и общества, организаций и учреждений, законности и справедливости, увеличения преступности и беспорядков. Поэтому Генеральная прокуратура обязана усилить контроль за соблюдением и исполнением законов министерствами и ведомствами, другими организациями и учреждениями, не взирая на их принадлежность и форму собственности, а также стремиться к повышению уровня правовой грамотности граждан. В этом процессе судебные органы свои служебные задачи должны выполнять с высоким чувством профессиональной ответственности, должны обеспечивать своевременное, всестороннее, полное и беспристрастное рассмотрение судебных дел, принимать обоснованные и законные решения, и таким образом, защищать права и свободы человека и граждан, интересы государства, организаций и учреждений».²

Практика посланий Президента РТ и ее анализ позволяет сформулировать следующие самые общие признаки послания как правового института:

1. Послание имеет своим предметом вопросы особой государственной значимости, требующие публичного внимания и урегулирования;

2. Послание связывает субъекты, не находящиеся в отношениях субординации или соподчинения. Правительство никогда не обращается с посланиями к главе государства, поскольку в государственной иерархии находит-

¹ Там же.

² Послание Президента РТ, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» 21.12.2021, г. Душанбе. [Электрон. ресурс]. Режим доступа: <http://president.tj/ru/node/27418#rasht>. (Дата обращения: 25.01.2022 г).

ся ниже его, равно, как и глава государства не использует института посланий во взаимоотношениях с Правительством. В то же время глава государства обращается с посланиями к парламенту, поскольку юридически от него независимы;

3. Послания Президента РТ не подвержены дисквалификации, не подлежат судебному обжалованию или конституционному контролю, не могут признаваться неконституционными или незаконными. В то же время они требуют определенной формы, в частности, публичности, должны полагаться проявлением официальной деятельности главы государства;

4. Послание не может рассматриваться как форма отчета одного органа перед другим, который бы свидетельствовал о зависимости. Поэтому послание никогда не обсуждается и не завершается принятием по нему решения. Как обоснованно подчеркивает Р. Саква: «представляется неверным утверждение о том, что Президент ежегодно отчитывается перед Федеральным собранием, обращаясь к членам обеих палат на их совместном заседании с посланием о положении в стране и об основных направлениях ее внутренней и внешней политики»;¹

5. Признаком послания выступает письменный характер, отражающий его внешние характеристики, требующий его официального представления на бумажном носителе. Однако этот признак является лишь факультативным, отражающим современные формы официального делопроизводства.

Смысл всякого понятия раскрывается через понятие более общего порядка. Таким родовым понятием по отношению к посланию выступает «обращение», разновидностью которого предстает послание. Это соответствует пониманию послания, сложившемуся в юридической науке. Так, Юридический энциклопедический словарь объясняет послание как ежегодное обращение президента к стране.²

В. Е. Чиркин определяет президентское послание парламенту как ежегодные обращения президента к парламенту в форме посланий о положении страны.³

Послания Президента РТ парламенту страны, как конституционный акт главы государства вытекает из конституционной функции Президента

¹Саква Р. Институт президентства: либеральный или неопатерналистский политический режим // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение.- 2003.- № 4. - С.115.

² Юридический энциклопедический словарь // Под ред. О.Е. Кутафина.- М., 2002. – С.203.

³ Юридическая энциклопедия // Под ред. Б.Н. Топорнина.- М., 2001. – С.840.

РТ, определять основы внутренней и внешней политики государства. Представление посланий парламенту РТ образует сферу конкретных полномочий Президента РТ, реализация которых всегда осуществляется в организационно-правовых формах.

Таким образом, послания Президента РТ можно рассматривать как конституционно-правовой акт, хотя Конституция РТ не определяет статус ежегодного президентского послания. К сожалению, в настоящее время практика издания специальных актов в целях реализации посланий Президента РТ отсутствует. Тем не менее, как показывает практика, послания - акты политического толка, содержащие программные принципы, имеющие весомое значение во внутренней и внешней политике государства, приобретающие впоследствии на практике характер установочных документов как для органов власти и должностных лиц, так и для общества в целом и каждого человека, поэтому законодателю стоило бы на законодательном уровне доработать вопрос о юридической обязательности установок, заданий, поручений, содержащихся в послании, создать механизм исполнения указаний Президента РТ, а также ответственности государственных органов и должностных лиц за неисполнение и (или) игнорирование указанных заданий. В противном случае содержание посланий Президента РТ будет носить скорее "абстрактный", нежели установочный характер.

Литература:

1. Конституция Республики Таджикистан. – Душанбе, 2016. -83 с.
2. Конституция Российской Федерации: Комментарий // Под общ. ред. Б.Н. Топорнина. - М.: Юрид. лит., 1997.
3. Научно-практический комментарий к Конституции Российской Федерации. 2-е изд., доп. и перераб. // Отв. ред. В.В. Лазарев.- М.: Спарк, 2001.
4. Парламентское право России // Под ред. И.М. Степанова, Т.Я. Хабриевой.- М.: Юристъ, 1999.
5. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 21.12.2021г, г. Душанбе. [Электрон. ресурс]. Режим доступа: <http://president.tj/ru/node/27418#rasht>. (Дата обращения: 25.01.2022 г).
6. Сахаров Н.А. Институт президентства в современном мире.- М., 1994.
7. Саква Р. Институт президентства: либеральный или неопатерналистский политический режим // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение.- 2003.- № 4. -С. 98 - 118.
8. Чудаков М.Ф. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учеб. пособие. - Минск: Новое издание, 2001.
9. Хутинаев И.Д. Институционализация системы государственной власти в Российской Федерации.- М.: Наука, 2005.

10.Юридический энциклопедический словарь // Под ред. О.Е. Кутафина.- М., 2002.

Гадоев Б.С.

Фишурда

**Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши
он дар самти рушди сиёсии Тоҷикистон**

Дар мақолаи мазкур паёми Президент ҳамчун санади ҳуқуқӣ ва санади рушди сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дорои принципҳои барномавӣ, ки дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлат, ки дар раванди амалия ба худ хислати ҳуҷҷати дастуриро касб мекунад ва барои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдор, ҳар як инсон ва умуман барои ҷомеа дар маҷмӯъ аҳамияти калон дорад, мавриди таҳқиқ қарор гирифта шудааст. Муаллиф як қатор чораҳо оид ба таъсиси роҳҳои ҳали иҷроӣ супоришҳои Президент, инчунин масъулияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдори барои иҷро накардан ва ё инкор кардани ин вазифаҳо, пешниҳод менамояд.

Гадоев Б.С.

Аннотация

**Послания Президента Республики Таджикистан и их
роль в политическом курсе развития страны**

В статье рассматривается послания Президента как правовой акт и как акт политического развития Республики Таджикистан, содержащие программные принципы, имеющие значение во внутренней и внешней политике государства, приобретающие впоследствии на практике характер установочных документов как для органов власти и должностных лиц, так и для общества в целом и каждого человека. Автор предлагает ряд мер, направленных на создание механизма исполнения указаний Президента, а также ответственности государственных органов и должностных лиц за неисполнение и (или) игнорирование указанных заданий.

Gadoev B.S.

The summary

**Messages of the President of the Republic of Tajikistan and
their role in the political course of the country's development**

The article discusses the presidential messages as a legal act and as an act of political development of the Republic of Tajikistan, containing program principles that are important in the internal and foreign policy of the state, who subsequently acquire the nature of the installation documents for both the authorities and officials and society as a whole and every person. The author offers a number of

measures aimed at creating a mechanism for the execution of the presidential instructions, as well as the responsibility of state bodies and officials for non-fulfillment and (or) ignore the specified tasks.

Рачабзода С.А.*

**ИНЪИКОСИ КАФОЛАТИ КОНСТИТУТСИОНИИ ЧУБРОНИ
ЗАРАР БА ЧАБРДИДА ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Калидвожаҳо: Конститутсия, кафолати конститусионӣ, қонуни ҷиноятӣ, кирдори ҷиноятӣ, ҷинояткор, ҷазо, ҷабрдида, товони зарар, ҷуброн, ҳуқуқи ҷиноятӣ, Ҳимояи ҳуқуқу озодиҳо, манфиатҳои қонунӣ, субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ, низоми ҳуқуқӣ, принцип, волияти қонун, ҷомеаи шаҳрвандӣ, адолати судӣ, ҳуқуқи моддӣ ва муҳофизатӣ, категорияи ҳуқуқӣ, ваколат, ҳифз, ҳолатҳои сабуққунанда ва вазнинқунанда, муқаррарот, тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон, барқарор кардан, вазифа, концепсия, функсия, давлат ва ҷомеа, зарари моддӣ ва маънавӣ, уҳдадорӣ, меъёрҳои танзимқунанда, назарияи ҳуқуқ, институти ҳуқуқӣ, татбиқи қонун.

Ключевые слова: Конституция, конституционные гарантии, уголовный закон, преступное деяние, преступник, наказание, потерпевший, возмещение вреда, компенсация, уголовное право, защита прав и свобод, законные интересы, субъект правоотношений, правовая система, принципы, верховенство закона, гражданское общество, правосудие, материальное и процессуальное право, правовая категория, полномочия, защита, смягчающие и отягчающие обстоятельства, положения, правовое воспитание граждан, реабилитация, задача, концепция, функция, государство и общество, материальный и моральный ущерб, обязанность, нормативные стандарты, теория права, правовой институт, правоприменение.

Keywords: constitution, constitutional guarantees, criminal law, criminal act, criminal, punishment, victim, compensation for harm, compensation, criminal law, protection of rights and freedoms, legitimate interests, subject of legal relations, legal system, principles, rule of law, civil society, justice, material and procedural law, legal category, powers, protection, mitigating and aggravating circumstances, provisions, legal education of citizens, rehabilitation, task, concept, function, state and society, material and moral damage, obligation, normative standards, theory of law, legal institution, enforcement.

*Унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Бо қабул гардидани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ) аз 6 – уми ноябри соли 1994, кишвари мо ба сатҳи нави рушди давлат, иқтисодиёт ва низоми ҳуқуқӣ қадам гузошта, принципҳои демократӣ, волоияти қонун, ҳуқуқбунёдии давлат, ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ (маданӣ), инчунин арзиши олий будани инсон, ҳуқуқ ва озодии ўро эълон кард.

Дар таносуб ба конститутсияҳои пешинаи Тоҷикистон, Конститутсияи даврони соҳибистиклоли соли 1994 аввалин ҳуҷҷати асосиест, ки муқаррароти қафолати ҷаброни зарар ба ҷабридаро дар ду моддаи худ муқаррар кардааст. Дар фарқият, конститутсияҳои пешин танҳо ҷаброни зарареро қафолат медоданд, ки бо амал (беамалии) мақомоти давлатӣ ё шахси мансабдори он расонида шудааст.¹ Ҳатто Конститутсияи Федератсияи Россия аз соли 1993 ҷаброни зарар ба ҷабридаро қафолат намода, танҳо таъмини адолати судӣ ва ҷаброни зарар ба ҷабридаро муқаррар кардааст. Албатта, дар моддаи 21 Конститутсияи ҚТ ҳамчун қафолати давлатӣ муқаррар шудани ҷаброни зарар ба ҷабрида меъёри хушнудкунандаи дорой қувваи олии ҳуқуқӣ мебошад, аммо то ҷӣ дараҷа инъикос ёфтани он дар қонунгузорию ҷиноятии кишвар суолест, ки мо бояд матраҳ намоем.

Ҷабрида дар ҳуқуқи ҷиноятӣ - ин пеш аз ҳама субъекти муносибатҳои муҳофизатшавандаи ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад, бевосита ҷиноят ба он зарар мерасонад ё тахти расонидани зарар қарор медиҳад.² Муддати тӯлонӣ дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷабрида танҳо субъекти муносибатҳои ҳуқуқии муурофиавӣ фаҳмида шуда, нақш ва мақоми ӯ дар муносибатҳои моддии ҷиноятӣ бечавоб монда буд. Дар илми муносири ҳуқуқи ҷиноятӣ бошад, ҷабрида ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқии бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда низ омӯхта мешавад, яъне он ба истилоҳи меъёрҳои қонуни ҷиноятӣ бештар алоқаманд аст.³

Факти содир шудани ҷиноят муносибати ҳуқуқӣ-ҷиноятиро байни шахси ҷинояткор ва давлат ба миён меорад. Гарчанде ин мавқеъ моҳиятан дуруст аст, аммо муқамал ҳисобида намешавад, зеро дар он ҳолати ҷабридаи ҷиноят инъикос наёфтааст. Ҳангоми содир шудани ҷиноят, пеш аз ҳама, ба қурбонии ҷиноят бевосита зарари ҷисмонӣ, руҳӣ ва моддӣ расонида мешавад. Аз ин рӯ, мувофиқи мақсад мебуд,

¹ Маҷмӯаи Конститутсияҳои Тоҷикистон // Зери таҳрири проф. Шамолов А.А. - Душанбе, 2015. - С.423.

² Сафаров А.И. Оид ба баъзе паҳлуҳои мафҳуми ҷабрида дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ҳуқуқи муурофиавии ҷиноятӣ.// Ҳаёти ҳуқуқӣ. - Душанбе, 2013 - №3(03) - С.83-84.

³ Астемиров З.А. Проблемы уголовной ответственности и наказания. – Махачкала, 1994; Фаргиев И.А. Потерпевший от преступления (уголовно -правовые вопросы): Уч. пособ. – Хабаровск, 2001.- С. 21.

агар тарафҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ - ҷиноятиро сечониба ҳисобем: шахси ҷиноят содиркарда, ҷабрдидаи ҷиноят ва давлат.¹

Тавре маълум аст, дар ҳамагуна муносибатҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла муносибатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, иштирокчиёни он дорои ваколат ва ҳуқуқи ухдадорихои муайяне мебошанд, ки ҳаҷм ва хусусияти онҳоро танҳо давлат муайян мекунад.

Дар ин робита, таъмини ҳифзи ҳамаҷонибаи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ҷабрдида, ки дар натиҷаи содир намудани кирдори ҷиноятӣ поймол шудаанд ва пурра барқарор кардани зарари расонидашуда яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи қонуни ҷиноятӣ ба шумор меравад.

Н.И. Коржанский аз аввалин олимоне мебошад, ки оид ба муҳимияти вазифаи мазкур андешаронӣ карда, дар бораи ҳифз ва барқароркунии ҳуқуқҳои ҷабрдида ҳамчун яке аз муқаррароти асосии қонуни ҷиноятӣ чунин қайд кардааст: “Принсипи ҷуброни пурраи зарари дар натиҷаи ҷиноят расонидашуда, қисми таркибии амалӣ намудани концепсияи нави қонуни ҷиноятӣ - концепсияи ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд аз кирдори ҷиноятӣ, ивази функсияи ҷазодиҳӣ ба функсияи ҳуқуқбарқароркунии манфиатҳои вайроншудаи шахс, давлат ва ҷомеа мебошад.”²

Тибқи ақидаи муҳаққикон қонунгузории ҷиноятии кишвар аслан барои танзими ғайриҷиноятӣ рағбат карда шуда, ҳифзи манфиатҳои ҳуқуқии ҷабрдида қариб ба назар намерасад. Ҳол он, ки ҷабрдида дар баробари ҷинояткор ва давлат субъекти мустақили муносибатҳои ҳуқуқӣ ҷиноятӣ мебошад.³ Дар чунин ҳолат гуфтан мумкин аст, ки пурра ҷуброн нагардидани зарари моддӣ ва маънавии қурбонӣ ҷиноят, боварии онҳоро нисбати давлат ва мақомоти қудратии он дар ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои конституционии худ коста мегардонад.

Таҳлили меъёрҳои қонунгузории ҷории ҷиноятӣ имкон медиҳад, ҳолатҳои муайян карда шаванд, ки ҳуқуқи ҷабрдида барои ҷуброни зарари ҷисмонӣ, руҳӣ ва моддӣ дар бар мегиранд: ҳамчун ҳолати сабуққунанда ҳисобидани ихтиёран талофӣ кардан ё рафъ сохтани зарари моддӣ ва маънавии дар натиҷаи ҷиноят расонидашуда, анҷом додани амалҳои дигаре, ки ба ислоҳи зарари ба ҷабрдида расонидашуда рағбат гардида (м.61 КҶ ҚТ); ҷуброни зарари расонидашуда ҳамчун талаботи аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод кардани шахси ҷинояткор бо сабаби пушаймонӣ аз кирдор ва бо сабаби ошғӣ шудан бо ҷабрдида(м.м. 72 ва 73 КҶ ҚТ); барқарор кардани зарари аз ҷиноят

¹ Музеник А.К. Потерпевший (жертва преступления) и уголовное правоотношение // Проблемы укрепления российской государственности: Сб. статей // Под ред. С.А. Елисеева.- Ч. 9. – Томск, 2002.- С. 31.

² Коржанский Н.И. Очерки теории уголовного права. – Волгоград, 1992. – С. 21.

³ Сафаров А.И. Асари ишорашуда.- С.82.

расонидашуда ҳамчун уҳдадорӣ хангоми озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазои ноболиғ (м.м. 89 ва 90 КҶ ҚТ).

Институтҳои мазкур ба товони зарар аз ҷиноят расонидашуда равона шуда, рафтори мусбии баъдиҷиноятӣ гунаҳгорро дар худ инъикос мекунад (ба истисноӣ м.м. 89-90 КҶ ҚТ, ки дар онҳо товони зарари расонидашуда ҳамчун уҳдадорӣ муқаррар шудаанд), яъне хусусияти ихтиёран рафъ намудани зарар аз ҷиноятро аз ҷониби ҷинояткор муқаррар кардаанд. Бо чунин муқарраротҳои маҳдуди қонуни ҷиноятӣ дар самти ҷаброни зарар аз ҷиноят, амалигардии кафолати конститусионии ҷаброни пурраи зарар ва вазифаҳои қонунгузории ҷиноятӣ, аз ҷумла ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд, моликият, тарбияи шахрвандон дар рӯҳияи риояи Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳурий дар зехни қурбонии ҷиноят ҳамчун шубҳа боқӣ мемонад.

Барои таъмини афзалияти ҳимояи ҳуқуқҳои ҷабридида, аз ҷумла ҷаброни зарари дар натиҷаи содир шудани ҷиноят расонидашуда, бояд доираи меъёрҳои танзимкунандаи ҳуқуқи субъективии ҷабридида барои ҷаброни зарар васеъ карда шавад. Масалан, дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ, ақидаи одилонае мавҷуд аст, ки ҳамчун ҷазои иловагӣ муқаррар кардани уҳдадории ҷаброни зарари расонидашударо дар низоми ҷазои ҷиноятӣ пешбинӣ мекунад.¹ Дар моддаҳои алоҳидаи қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ, ин ҷазо бояд ҳамчун ҷазои иловагӣ ба санксияҳои моддаҳои ҳимоякунандаи ҳуқуқи озодиҳо ва манфиатҳои қонунии ҷабридида пешбинӣ карда шавад. Ин шакли муҳофизати ҳуқуқҳои ҷабридидаи ҷиноят бо ҳадафҳои ҷазо мувофиқ хоҳад буд.

Инчунин барои боз ҳам тақмил додани институти товони зарари аз ҷиноят расонидашуда пешниҳод мегардад, ки дар сурати пурра талофӣ накардани зарари расонидашуда ба татбиқи институти шартан татбиқ накардани ҷазо ва шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кардан маҳдудият гузошта шавад.

Ҳамзамон муқаррар кардани ҷараҳҳои ҳавасмандкунии иловагӣ дар сурати пурра ҷаброн кардани зарари расонидашуда (хангоми таъини ҷазо нисбати ҷинояткор), барои амалӣ гаштани кафолати конститусионии ҷаброни зарар ба ҷабридида мувофиқи мақсад мебошад. Чунин чора метавонад ба моддаи 63 КҶ ҚТ илова кардани тағйироти зерин гардад: "Дар сурати мавҷуд будани ҳолатҳои сабуқкунандаи дар бандҳои "и" ва "к" қисми якуми моддаи 61 ҳамин кодекс пешбинишуда ва набудани ҳолатҳои вазнинкунанда, муҳлат ё андозаи ҷазо наметавонад аз се ду ҳиссаи муҳлати ниҳой ё андозаи ҷазои

¹ Сидоров Б.В. Поведение потерпевших от преступления и уголовная ответственность. Дисс. д. ю.н. – Казань, 1998.- С.43; Краснопеов С.В. Последствия преступления в уголовном праве. Дисс. к. ю. н. – Кисловодск, 2003. – С. 42.

вазнинтаре, ки дар санксияи моддаи дахлдор қисми махсуси ҳамин Кодекс пешбинӣ шудааст, зиёд бошад."

Ҳамин тариқ, тибқи принципҳои конститусионӣ, таъмини ҳуқуқи ҷабрдида ба ҷуброни зарари расонидашуда қисми таркибии қонуни ҷиноятиро ташкил медиҳад ва танзими он бо мақсади таъмини ҳимояи ҳуқуку озодӣ ва манфиатҳои қонунии қурбониёни ҷиноят пешбинӣ шудаанд. Аммо дар шароити кунунӣ муқаррароти зиёди қонуни ҷиноятӣ ба ҳифзи ҳуқуку озодиҳои шахси ҷинояткор равона шудаанд, ки ин ҳолат қурбонии ҷиноятро ба категорияи дуҷуминдараҷаи муносибатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ тақдир додааст. Аз ин лиҳоз, доираи меъёрҳои, ки ба татбиқи кафолати конститусионии ҷуброни пурраи зарар ба ҷабрдида шароит фароҳам меоранд, бояд зиёд карда шаванд. Дарвоқеъ, ба таври максималӣ қонунҳои гардонидани манфиатҳои ҷабрдида, ки дар натиҷаи содир шудани ҷиноят поймол гаштаанд, яке аз роҳҳои муҳимтарини баланд бардоштани самаранокии ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои шахрвандон мебошад.

Адабиёт:

1. Астемиров З.А. Проблемы уголовной ответственности и наказания. – Махачкала, 1994.- 203с.
2. Коржанский Н.И. Очерки теории уголовного права. – Волгоград, 1992. - 92с.
3. Краснопеев С.В. Последствия преступления в уголовном праве. Дисс. к. ю. н. – Кисловодск , 2003. – 197 с.
4. Маҷмӯаи Конститутсияҳои Тоҷикистон. // Зери таҳрири проф. Шамолов А.А. - Душанбе, 2015.- 633 с.
5. Музеник А.К. Потерпевший (жертва преступления) и уголовное правоотношение // Проблемы укрепления российской государственности: Сб.статей // Под ред. С.А. Елисеева . Ч. 9. – Томск, 2002. - 240 с.
8. Сафаров А.И. Оид ба баъзе паҳлуҳои мафҳуми ҷабрдида дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ҳуқуқи муурофиавии ҷиноятӣ.// Ҳаёти ҳуқуқӣ. - Душанбе, 2013, - №3(03) - С.82-92.
9. Сидоров Б.В. Поведение потерпевших от преступления и уголовная ответственность. Дисс. д. ю.н. – Казань, 1998. – 336 с.

Раҷабзода С.А.

Фишурда

Инъикоси кафолати конститусионии ҷуброни зарар ба ҷабрдида дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақола ҳуқуқи ҷабрдида ба товони зарари аз ҷиноят расонидашуда ҳамчун кафолати конститусионӣ ва категорияи ҳуқуқӣ-

чиноятӣ омӯхта шудааст. Муаллиф меъёрҳои конституционӣ, қонунгузориҳои ҷорӣ ва ақидаҳои олимони соҳаро дар самти товони зарари ба ҷабрида расонидашуда таҳлил намуда, муайян кардааст, ки кафолати конституционии ҷабридаи пурраи зарар ба ҷабрида дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ ба таври дахлдор инъикоси хурд наёфтааст. Қайд гардидааст, ки меъёрҳои қонунгузориҳои ҷиноятӣ дар самти ҷабридаи зарар ба ҷабрида, ки бо кирдори ҷиноятӣ расонида шудааст, баҳри таъмини принсипи конституционии ҷабридаи пурраи зарар ба ҷабрида нокифоя мебошанд. Хулоса карда шудааст, ки барои таъмини ҳимояи ҳуқуқи озодиҳо ва манфиатҳои қонунии ҷабридаи ҷиноят, бояд қонуни ҷиноятӣ такмил дода шавад.

Раджабзода С.А.

Аннотация

Отражение конституционной гарантии возмещения вреда потерпевшему в законодательстве Республики Таджикистан

В статье рассматривается право потерпевшего на возмещение вреда от преступлений как конституционная гарантия и уголовно – правовая категория. Автор анализирует конституционные нормы, действующее законодательство и взгляды ученых в области компенсации вреда и устанавливает, что конституционная гарантия полной компенсации вреда потерпевшему, недостаточно отражена в уголовном праве. Отмечается, что нормы уголовного права в области возмещения вреда, причиненного потерпевшему преступным деянием, недостаточны для обеспечения конституционного принципа полной компенсации вреда потерпевшему. Сделан вывод о необходимости совершенствования уголовного законодательства для обеспечения защиты прав, свобод и законных интересов потерпевших от преступлений.

Rajabzoda S.A.

The summary

Reflection of the constitutional guarantee of compensation for harm to the victim in the legislation of the Republic of Tajikistan

The article examines the victim's right to compensation for harm from crimes as a constitutional guarantee and a criminal-legal category. The author analyzes constitutional norms, current legislation and the views of scientists in the field of compensation for damage and establishes that the constitutional guarantee for full compensation for harm to the victim is not sufficiently reflected in criminal law. It is noted that the norms of criminal law in the field of compensation for harm caused to the victim of a criminal act are insufficient to ensure the constitutional principle of full compensation for harm to the victim. It is concluded that it is necessary to improve the criminal legislation to ensure the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of victims of crimes.

**III. ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ;
ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ; ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ
(ИХТИСОС: 12. 00. 03)**

**III. ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО;
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12. 00. 03)**

Шукурова Н.А. *

**МЕДИЦИНСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ КАК СТОРОНА
ДОГОВОРА ОБ ОКАЗАНИИ ПЛАТНЫХ МЕДИЦИНСКИХ
УСЛУГ**

Калидвожаҳо: субъектҳои фаъолияти хусусии тиббӣ, фаъолияти тиббӣ, ёрии тиббӣ, шакли ташкилии ҳуқуқӣ, тандурустӣ, фаъолияти соҳибкорӣ.

Ключевые слова: субъекты частной медицинской деятельности, медицинская деятельность, медицинская помощь, организационно-правовая форма, здраво - охранение, предпринимательская деятельность.

Keywords: subjects of private medical activity; medical activity; medical care; organizational and legal form; healthcare; entrepreneurial activity.

Исследуя правовое положение исполнителей платных медицинских услуг в системе частного здравоохранения, первое, на что следует обратить внимание, - на специальную формулировку этих участников отношений – «субъекты частной медицинской деятельности». В основе выделения этой категории лиц лежит форма собственности на имущество, принадлежащее этим лицам. В частности, субъектами частной медицинской деятельности являются частные медицинские организации, осуществляющие частную медицинскую деятельность и физические лица, занимающиеся частной медицинской практикой (ст. 1 Кодекса здравоохранения (КЗ) РТ). При этом частная медицинская организация представляет собой медицинское учреждение, имущественную основу которого составляет частная собственность или собственность, используемая на основании арендного договора. К лицам, занимающимся частной медицинской практикой относятся лица, имеющие высшее или среднее медицинское образование, без образования юридического лица, оказывающие медицинские услуги, на основании выданной лицензии.

Приведённые законодательные положения означают, что в системе частного здравоохранения исполнителями по договору об оказании платных медицинских услуг могут быть только медицинские организации негосударственной формы собственности либо физические лица,

имеющие статус индивидуальных предпринимателей. Причём определяя организационно-правовую форму частных медицинских организаций, законодатель в КЗ РТ указывает лишь на одну из них – учреждение. Именно учреждение называется как единственно возможная организационно-правовая форма частной медицинской организации. Насколько это правильно и отвечает идее коммерциализации системы здравоохранения, выскажем в виде своей авторской позиции.

Правовой статус учреждения определяется в ст. 132 ГК РТ, где учреждением признаётся организация, созданная собственником для осуществления управленческих, социально-культурных или иных функций некоммерческого характера и финансируемая им полностью или частично. Как правило, организационно-правовая форма учреждения используется при создании государственных учреждений. Возможность создания частных учреждений предусмотрена всё той же ст. 132 ГК РТ, нормы которой допускают существование «иных», кроме государственных учреждений (ч.3 ст. 132 ГК РТ).

Исходя из положений названной статьи ГК РТ, частное медицинское учреждение призвано осуществлять социально-культурные функции некоммерческого характера, не иметь в качестве своей основной цели деятельности получение прибыли, и осуществлять предпринимательскую деятельность лишь постольку, поскольку это служит достижению первоначальных целей.

Думается, такое назначение учреждений делает недостаточно приемлемой эту форму юридического лица для организаций, функционирующих в системе частного здравоохранения. Во-первых, характерный для учреждений правовой режим права оперативного управления обуславливает жёсткую регламентацию их финансово-экономической деятельности. Ограниченный объём прав на используемое имущество и особый механизм финансирования, ставящий учреждение в зависимость от содержания собственником, не стимулирует стремления учреждения к эффективному использованию выделенных финансовых и имущественных ресурсов. Правовой режим оперативного управления не способствует появлению заинтересованности учреждения в экономии выделенных средств. Сколько бы финансовых средств не было выделено собственником на развитие учреждения, все они будут им освоены. В связи с этим в юридической литературе справедливо высказывается позиция, что такие особенности характера прав учреждения на используемое имущество ставят его в иждивенческое положение.¹ Это далеко не соответствует предпринимательскому характеру частной медицины.

Во-вторых, для учреждений характерным является сильное огра-

¹Кузнецова Т.В. Характеристики организационно-правовых форм медицинских организаций // Электронный научный журнал «Социальные аспекты здоровья населения» / <http://vestnik.mednet.ru/content/view/86/69> (Дата обращения: 09.06. 2021 г.)

ничество их гражданско-правовой ответственности. При недостаточности денежных средств субсидиарную ответственность по обязательствам учреждения несёт собственник соответствующего имущества (ч.2 ст. 132 ГК РТ). Такие нормативные предписания ставят собственника учреждения в невыгодное положение, который рискует не только имуществом, переданным учреждению, но и дополнительно своим имуществом, тем самым, страдая от неограниченной ответственности за деятельность учреждения. Очень высокая степень ответственности собственника перед кредиторами учреждения является главным недостатком этой формы организации предпринимательства. Этот вопрос приобретает особую остроту, если учитывать, что законодатель РТ с принятием Кодекса здравоохранения исключает альтернативную возможность организовать предпринимательскую деятельность в сфере частной медицины в иной, кроме учреждения, организационно-правовой форме. Это не только может сильно отразиться на развитии частной медицины, но и попросту не отвечает взятому государством курсу вовлечения в медицинскую деятельность частного сектора здравоохранения.

К тому же названные ограничения, предусмотренные в КЗ РТ, невольно порождают вопрос, как быть с множеством уже функционирующих частных медицинских организаций, созданных в организационно-правовых формах, предусмотренных для коммерческих юридических лиц (обществ с ограниченной ответственностью, товариществ, закрытых акционерных обществ, производственных кооперативов). Ведь значительное большинство стоматологических кабинетов, медицинских центров и иных частных медицинских организаций, оказывающих платные медицинские услуги, функционируют именно в качестве коммерческих юридических лиц.

Таким образом, названные особенности характера прав учреждения на используемое имущество и предусмотренная законодательством субсидиарная ответственность собственника по обязательствам учреждения делают эту форму юридического лица далеко непригодной для частной системы здравоохранения. Когда речь идёт о государственной системе здравоохранения, то здесь, безусловно, учреждение является самой оптимальной организационно-правовой формой государственной медицинской организации.

Государственные медицинские учреждения фактически выполняют социальную задачу государства, а государство обеспечивает их необходимыми для этого средствами. Но медицинские организации частной системы здравоохранения – совсем другое дело. При установлении правового режима их деятельности необходимо обязательно учитывать их предпринимательскую направленность. И если даже законодатель предусматривает учреждение как организационно-правовую форму частных медицинских организаций, у субъектов частной медицинской деятельности, по крайней мере, должен быть выбор форм организации

предпринимательства в этой сфере. Несмотря на известную традиционность использования учреждения в качестве организационно-правовой формы юридических лиц в сфере здравоохранения, думается, данная форма частной медицинской организации не должна быть единственно приемлемой.

В виду изложенного мы считаем, что законодатель в РТ должен пойти по пути расширения числа организационно-правовых форм медицинских организаций в системе частного здравоохранения. С нашей точки зрения, нет сомнений в перспективности этого направления и возможности использования в системе частного здравоохранения иных, кроме учреждения, организационно-правовых форм негосударственных юридических лиц, предусмотренных действующим законодательством, как это имело место до принятия КЗ РТ.

Негосударственные (частные) юридические лица – это организации, имущественную основу которых составляет собственность физических и юридических лиц. К их числу относятся практически все юридические лица, предусмотренные законодательством РТ, за исключением государственных предприятий и учреждений. В отличие от государственных юридических лиц, частные юридические лица не преследуют общегосударственных целей и ориентированы на частный интерес самой организации и её членов, а именно, на получение прибыли или удовлетворение иного характера негосударственного интереса.

Исходя из этого, негосударственные юридические лица, осуществляющие медицинскую деятельность на платной основе, могут быть образованы в организационно-правовых формах, предусмотренных гражданским законодательством, как для коммерческих, так и для некоммерческих организаций, осуществляющих предпринимательскую деятельность.

Именно это обстоятельство даёт основание полагать, что отношения по оказанию платной медицинской помощи и услуг в системе частного здравоохранения имеют предпринимательский характер и на них распространяется правовой режим предпринимательской деятельности.

В виду такого положения в юридической литературе встречаются отрицательные высказывания по вопросу допущения в сферу медицинской деятельности коммерческих организаций. К примеру, Л.А. Фардетдинова видит неправильными попытки законодателя придать медицинскому учреждению статус коммерческой организации. По ее мнению, оказание платных медицинских услуг не может быть отнесено к коммерческой деятельности, потому что природная суть последней состоит в извлечении прибыли в качестве основной цели ее осуществления, что противоречит социальному и публичному характеру медицинской деятельности. Поэтому, по мнению автора, медицинская деятельность, в том числе платная, должна осуществляться только в орга-

низационно-правовых формах, предусмотренных для некоммерческих организаций.¹ Может быть, похожими соображениями руководствовался законодатель в РТ, устанавливая ограничения в части возможных организационно-правовых форм частных медицинских организаций.

На наш взгляд, такое видение вопроса является в корне неверным. Мы видим неаргументированным высказывать сомнения относительно разумности и законности осуществления медицинской деятельности коммерческими организациями только лишь на том основании, что основная цель этих организаций состоит в извлечении прибыли. Безусловно, в основе отличие коммерческих и некоммерческих организаций лежит цель деятельности, и постулатом является, что коммерческие организации преследуют, в первую очередь, предпринимательскую цель. Однако мы считаем, что такая природная суть коммерческих организаций нисколько не умаляет их социальную и общественную значимость.

По нашему мнению, хотя коммерческие организации и не ставят перед собой главной целью решение социальных задач, они наряду с некоммерческими организациями также выполняют немалую социальную роль в обществе и имеют общественную значимость. Конечно, социальное назначение организаций названной дихотомической классификации находится в неодинаковом соотношении. Как поэтому поводу высказывается В.Е. Чиркин, «публичный интерес некоммерческих организаций очевиден - они для этого и создаются».²

Некоммерческие организации характеризуются высокой степенью социальной ориентации, которая составляет основу их природной сути. Они занимаются деятельностью, зачастую не приносящей прибыли, но важной для общества. Вместе с тем, деятельность энергетических, нефтяных, металлургических компаний и иных коммерческих организаций, занятых в различных сферах промышленности и производства имеет не меньшее значение для общества и государства. Учитывая этот факт, Президент РТ Эмомали Рахмон в своих ежегодных Посланиях Маджлиси Оли РТ постоянно обращает внимание на то, что развитие частного сектора, в том числе предпринимательского, является одним из основных направлений экономической политики. По справедливому мнению Президента РТ, от степени развития промышленности и производства зависит развитие торговых связей, баланс выплат, курс национальной валюты и показатели государственного бюджета и

¹Фардетдинова Л.А. Правила и порядок оказания платных медицинских услуг // Медицинское право. - 2013. - № 4. – С. 39.

² Чиркин В.Е. Публичный и частный интересы юридических лиц, выполняющих публичные функции // Журнал российского права. - 2013. - № 1. – С. 9.

многие другие социальные и общественные аспекты.¹

То же самое можно сказать и о социальной значимости медицинской деятельности коммерческих организаций. Как показывают современные реалии, развитие коммерческой медицины в РТ обусловлено не только предпринимательскими целями, но и неспособностью государства удовлетворить потребности населения в профилактике, диагностики и лечении заболеваний и травм. Как правило, коммерческие медицинские организации имеют более высокие возможности и ресурсы при оказании медицинской помощи и услуг, а поэтому обеспечивают наряду с некоммерческими медицинскими учреждениями поддержание и повышение уровня здоровья населения. В связи с этим корень в решении проблемы развития системы здравоохранения мы видим в многообразии форм собственности медицинских организаций.

Заметим при этом, что коммерческий характер медицинской помощи имел место и в советский период. Правда в тот период она называлась иначе – «индивидуальная трудовая деятельность врачей и средних медицинских работников», и регулировалась Положением об индивидуальной трудовой деятельности врачей и средних медицинских работников, утверждённом Министерством здравоохранения СССР от 4 марта 1987 г., № 01-14/1-24, и Законом СССР «Об индивидуальной трудовой деятельности» от 19 ноября 1986 г.

Таким образом, вышеизложенное подтверждает, что определенные социальные и общественные интересы в области здравоохранения могут удовлетворяться деятельностью как некоммерческих, так и коммерческих организаций и умалять социальное значение последних нет никаких оснований.

К слову сказать, что во многих государствах сложилось отношение к здравоохранению как социальному благу, при котором оказание медицинской помощи и услуг каждому отдельному человеку рассматривается, прежде всего, как общественная польза, а не как рыночный товар, пригодный для продажи с экономической выгодой.²

РТ, ориентируясь на опыт других стран, в этом вопросе тоже может сохранять социальную направленность частной медицинской деятельности, независимо от организационно-правовых форм частных медицинских организаций.

Между тем, несмотря на общую социальную направленность медицинской деятельности коммерческих и некоммерческих медицинских

¹См., напр.: Послание Лидера нации, Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 20.01.2016 г. // <http://mmk.tj/ru/president/letter/> (Дата обращения: 12. 04. 2021г.).

²Веренцов М.М., Костродымова Г.М. Актуальные проблемы организации контроля качества и повышения медицинского обслуживания за рубежом: Научный обзор. - М., 1989. – С. 5.

организаций, оказание платной медицинской помощи указанными организациями всё же имеет определённые отличия. В частности, платная медицина, осуществляемая в рамках частной системы здравоохранения, существенным образом отличается от платной медицины государственных медицинских учреждений. Дело в том, что законодатель, допуская возможность вовлечения в сферу платной медицины государственные медицинские учреждения, подчеркивает факультативный характер деятельности таких организаций по оказанию платной медико-санитарной помощи и услуг. Согласно ст. 36 КЗ РТ гражданам РТ в учреждениях государственной системы здравоохранения предоставляется гарантированный объём безвозмездной медико-санитарной помощи. Оказание медико-санитарной помощи за счет средств физических и юридических лиц осуществляется в этих учреждениях только в иных случаях как дополнение к безвозмездной медико-санитарной помощи.

Это обусловлено конституционными гарантиями на бесплатную медицинскую помощь, предоставляемую государственными учреждениями здравоохранения, заложенными в ст. 38 Конституции РТ и принципом обеспечения гарантированного объема безвозмездной медицинской помощи, закреплённым в ст. 3 КЗ РТ. Именно гарантии и принципы обуславливают право государственных медицинских учреждений оказывать платные медицинские услуги лишь в качестве дополнительных услуг сверх гарантированного государством объёма безвозмездной медицинской помощи.

Литература:

1. Веренцов М.М., Костродымова Г.М. Актуальные проблемы организации контроля качества и повышения медицинского обслуживания за рубежом: Научный обзор. - М., 1989. – С. 54 - 69.
2. Кузнецова Т.В. Характеристики организационно-правовых форм медицинских организаций // Электронный научный журнал «Социальные аспекты здоровья населения» / <http://vestnik.mednet.ru/content/view/86/69> (Дата обращения: 09.06. 2021 г.).
3. Российское гражданское право: Учебник: В 2-х томах. Том II. Обязательственное право // Отв. ред. Е.А. Суханов. - М.: Статут, 2011. – 1208 с.
4. Фардетдинова Л.А. Правила и порядок оказания платных медицинских услуг // Медицинское право. - 2013. - № 4. – С. 32 - 46.
5. Чиркин В.Е. Публичный и частный интересы юридических лиц, выполняющих публичные функции // Журнал российского права. - 2013. - № 1. – С. 8 -18.

Шукурова Н.А.

Фишурда

Ташкилотҳои тиббӣ ҳамчун тарафи шартномаи хизматрасонии тиббии музднок

Дар мақола вазъи ҳуқуқии иҷроии шартномаи хизматрасонии муздноки тиббӣ, ки меъёрҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ кардаанд, баррасӣ мешавад. Дар робита ба ин, вазъи ҳуқуқии ташкилотҳои тиббии хусусӣ, инчунин шахсони воқеие, ки ба амалияи хусусии тиббӣ машғуланд, баррасӣ мешавад. Хулоса карда мешавад, ки шакли ташкилии ҳуқуқии муассисаҳои тиббии муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон - муассиса барои низоми тандурустии хусусӣ қобили қабул нест. Сифатҳои хоси ҳуқуқи истифодабарии муассиса ва ҷавобгарии субсидиарии соҳибмулк аз рӯи уҳдадорихоӣ муассиса, ки қонун пешбинӣ кардааст, чунин шакли шахси ҳуқуқӣ барои низоми хусусии тандурустӣ қобили қабул нест. Пешниҳод карда мешавад, ки дар сатҳи қонунгузорӣ шумораи шаклҳои ташкилию ҳуқуқии ташкилотҳои тиббӣ дар системаи хусусии тандурустӣ васеъ карда шавад.

Шукурова Н.А.

Аннотация

Медицинская организация как сторона договора об оказании платных медицинских услуг

В статье рассматривается правовое положение исполнителя по договору об оказании платных медицинских услуг, предусмотренное нормами законодательства Республики Таджикистан. В связи с этим рассматривается правовое положение частных медицинских организаций, а также физических лиц, занимающихся частной медицинской практикой. Делается вывод, что предусмотренная законодательством Республики Таджикистан организационно-правовая форма медицинских учреждений – учреждение является неприемлемой для частной системы здравоохранения. Особенности характера прав учреждения на используемое имущество и предусмотренная законодательством субсидиарная ответственностью собственника по обязательствам учреждения делают эту форму юридического лица далеко непригодной для частной системы здравоохранения. Предлагается расширить на законодательном уровне число организационно-правовых форм медицинских организаций в системе частного здравоохранения.

Shukurova N.A.

The summary

The legal status of a medical organization as a party to an agreement on the provision of paid medical services

The article deals with the considering the legal status of the contractor under the contract for the provision of paid medical services, provided for by the norms of the legislation of the Republic of Tajikistan. In this regard, the legal status of private medical organizations, as well as individuals engaged in private medical practice, is considered. It is concluded that the organizational and legal form of medical institutions provided by the legislation of the Republic of Tajikistan - the institution is unacceptable for the private health care system. The peculiarities of the nature of the institution's rights to the property used and the subsidiary liability of the owner for the institution's obligations provided for by law make this form of legal entity far from suitable for the private health care system. It is proposed to expand at the legislative level the number of organizational and legal forms of medical organizations in the private health care system.

Бобоев Дж. К.*

**ПРОТИВОПРАВНОСТЬ В ОБЯЗАТЕЛЬСТВЕ,
ВСЛЕДСТВИЕ ПРИЧИНЕНИЯ ВРЕДА**

Калидвожаҳо: зарар, зиддихуқуқӣ, ҷуброн, уҳдадорӣ, ҷавобгарӣ, ҳуқуқвайронкунӣ, ҳуқуқи объективӣ, ҳуқуқи субъективӣ.

Ключевые слова: вред, противоправность, возмещение, обязательство, ответственность, правонарушение, объективное право, субъективное право.

Keywords: harm, wrongfulness, compensation, obligation, liability, offense, objective right, subjective right.

Одним из оснований возникновения гражданских прав и обязанностей является причинения вреда (ст.8 ГК РТ). Причинение вреда в гражданском праве может возникать в различных ситуациях, что детализировано в нормах обязательства, вследствие причинения вреда.

В обязательствах, возникающих из факта причинения вреда, охранительная функция гражданского права выдвигается на первый

*Заведующий кафедрой экономического, финансового и антикоррупционного права Финансово – экономического государственного университета Таджикистана, канд. юрид. наук, доцент.

план, ее содержание включает в себя запреты, санкции за правонарушения, привлечение виновных к юридической ответственности, вытеснение негативных явлений, защиту и др.

Сказанное свидетельствует о том, что обязательство вследствие причинения вреда, является одним из тех обязательственных правоотношений, которому присуще охранительные функции.

Специфика охранительных функций как особый способ воздействия на поведение людей выражается во влиянии на волю правонарушителя под угрозой санкции, установлением запретов и реализацией юридической ответственности. Тем самым охранительная функция выступает в качестве информатора о том, какие социальные ценности взяты под охрану государством посредством правовых предписаний.¹

С того момента, как деликтное обязательство возникло, оно характеризует своим содержанием ответственность, что позволило некоторым авторам рассматривать ее как ответственность за причинения вреда.²

Так, например С.М. Корнеев в содержании обязательства, вследствие причинения вреда видит ответственность и поэтому приходит к выводу о том, что условия возникновения деликтного обязательства и условия ответственности за причиненный вред совпадают.³

Однако, с такой формулировкой можно согласиться, но с оговоркой. Она применима только в случаи деликта, а не ко всем случаям причинения вреда. В теории права большинство авторов признают необходимым основанием гражданско-правовой ответственности некий состав гражданского правонарушения.⁴

С. С. Алексеев полагает, что «понятия состава гражданского правонарушения родственно понятию состава преступления, охватывающего признаки правонарушения в области отношений, регулируемых уголовным правом».⁵

Термин «состав» используются в праве для того, чтобы осуществлять детальный анализ явления, процесса и действия.⁶

Понятие состав гражданского правонарушения в юридической литературе понимается в различных вариациях, которое внешнее отли-

¹ Радько Т.Н. Теория функций права: монография. - М.: Проспект, 2014.- С.177.

²Гражданское право: В 4 т. Том 4: Обязательственное право.//Отв. ред. - Е.А. Суханов. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Волтерс Клувер, 2006.- С.620.

³Гражданское право: В 4 т. Том 4: Обязательственное право.//Отв. ред. - Е.А. Суханов. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Волтерс Клувер, 2006.- С.620.

⁴ См., например: Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву.- М., 1940.- С. 141.

⁵ Алексеев С.С. О составе гражданского правонарушения//Правоведение.- №3.- 1958.-С .48.

⁶Рожкова М.А. Теории юридических фактов гражданского и процессуального права: понятия, классификации, основы взаимодействия: дис. ... докт. юрид. наук. – М., 2010.- С.36.

чается, но, по сути, означают одно, и то же.

Гражданское правонарушение иногда подразумевает совокупность определенных признаков правонарушения, характеризующих его как достаточное основание для возникновения ответственности, а в некоторых случаях, как совокупность общих типичных условий, наличие которых необходимо для возложения ответственности на нарушителя гражданских прав и обязанностей, которые в различных сочетаниях встречаются при любом гражданском правонарушении.¹

В общем, анализ юридической науки свидетельствует, что состав гражданского правонарушения указывает на совокупность признаков или условий.

М.К. Сулейменов отмечает, что во всех научных исследованиях практически повторяется набор элементов состава гражданского правонарушения: противоправное действие (бездействие), вред, причинная связь между действием (бездействием) и вредом, вина правонарушителя.

Такую ситуацию в праве он объясняет авторитетами тех имен кто стояли у истоков этой концепции. Чего стоят имена известных ученых цивилистов, как М.М. Агарков, Г.К. Матвеев, О.С. Иоффе, К.К. Яичков, О.А. Красавчиков, Н.С. Малеин и многих др. Против таких признанных авторов, не каждый решится вступить в дискуссию и полемику.

Поэтому, эта концепция в подавляющем случае является господствующей, в теории права и по сей день пользуется поддержкой.

Е. Е. Богданова указывает, что состав гражданского правонарушения, состоящий из совокупности таких элементов как противоправность, вред, причинная связь между действием (бездействием) и вредом, вина причинителя одновременно являются и условиями наступления гражданско-правовой ответственности.²

Из перечисленных элементов только вина причинителя относится к субъективному элементу, а все остальное нужно подвести под объективные элементы.

Обоснование состава правонарушения определяется авторами, «как научная, теоретическая абстракция, так как она не имеет общего законодательного определения в нормах права и в этой связи вопрос о понятии и составе гражданского правонарушения является остро дискуссионным».³

¹Рябко А.И., Маленко О. О. Ответственности и ее формы в российском гражданском праве. - Ростов-на-Дону: РЮИ МВД РФ, 2000 - С.12.

²Богданова Е. Е. Субсидиарная ответственность. Проблемы теории и практики.- М., 2003.- С. 31.

³Чеговадзе Л.А. От притязания до права в деликтных обязательствах// Legal Concept. – 2018. – № 1. – С. 16–21.

Считается, что при отсутствии законченного состава правонарушения привлечение лица к гражданско-правовой ответственности не может быть осуществлено.¹

Если рассмотреть условия возникновения деликта по классическому составу элементов, то эта позиция с определёнными натяжками имеет право на существование. Однако, все же не всегда четырёх ступенчатый состав в совокупности являются основанием для возникновения обязательства.

Долгое время в праве бытует мнение, что противоправность является одним из элементов правонарушения, в то же время она является и одним из элементов юридической ответственности.²

Противоправность является главным атрибутом правонарушений. Если учесть, что антонимом противоправности выступает «законность», «порядок», то вырисовывается, что она подразумевает под собой нарушение норм объективного права. Противоправность объективна в том смысле, что означает нарушение норм объективного права, отмечает Н.С. Малейн.³

Эта позиция поддерживается значительным количеством исследователей. Анализируя противоправность О.С. Иоффе приходит к выводу, что для признания ее противоправным, она должна быть запрещена законом, который может выразиться как в действии, так и в бездействии.⁴

То же самое, хотя, с некоторыми внешними отличиями, высказывает о противоправности и А. С. Михеева. По ее мнению: «Противоправным является такое поведение, которое нарушает установленный нормой юридический запрет».⁵

Однако, против такого мнения частично не согласен О.С. Иоффе, который считает, что «закон не всегда содержит в себе исчерпывающий перечень запрещенных действий, ибо построение правовых норм по принципу исчерпывающего перечня дозволенных или, наоборот, запрещаемых ими действий, как правило, не только невозможно, но и обычно нецелесообразно с точки зрения задач и принципов законодательной техники».⁶

Противоправность всегда связана с правонарушением и юридической ответственностью. Однако учитывая тот факт, что в обяза-

¹ Алексеев С.С. Указ. раб. - С.48.

² Ойгензихт В.А. Проблема риска в гражданском праве (часть общая).- Душанбе, 1976.- С.178.

³ Малейн Н. С. Правонарушение: Понятие, причины, ответственность.- М.: Юрид. лит., 1985. - С.17.

⁴ Иоффе О.С. Обязательства по возмещению вреда. 2-е изд. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1952. – С.14-21.

⁵ Михеев А. С. Проблемы правового регулирования возмещения вреда, причиненного преступлением: дис. ... канд. юрид. наук.- Омск, 1997.- С. 47.

⁶ Иоффе О.С. Указ. раб. - С.15.

тельстве вследствие причинения вреда допустимо причинения правомерного вреда и ее возмещение в прямо предусмотренных законом случаях, то можно прийти к такому выводу, что противоправность не всегда учитывается при обязательстве вследствие причинения вреда. Так вред, причиненный правомерными действиями, не может быть квалифицирован как противоправный. Отсюда и вывод, что в рамках обязательства вследствие причинения вреда существует «обязательство из правонарушений» и «обязательство из причинения вреда». Когда идет речь об условиях возникновения «ответственности за причинения вреда» противоправность является необходимым ее элементом. Но по обязательствам возникшем из правомерных действий противоправность как условие возникновения обязательства отпадает.

Весьма обоснованно к этому вопросу подходит А.С. Шевченко. Он считает, что правомерный вред не может быть рассмотрен как мера ответственности, а является мерой защиты гражданских прав. Далее, правомерный вред лишен содержания, оснований и функций ответственности.¹

Концепция ответственности за нарушение объективного права является приемлемой, но не полной, по нашему мнению, по содержанию. Она применима только в случае правонарушения. Если нарушение объективного права связано с правомерным вредом о противоправности не может идти речи.

Поэтому считаем недостаточным признание противоправности, как одного из основных условий возникновения обязательства вследствие причинения вреда. Для деликта противоправность является одним из основных, а для обязательства вследствие причинения вреда в широком смысле нет.

Промежуточный итог свидетельствует, что противоправность - это отклонение от норм объективного права. Однако, одного отклонения недостаточно для признания действия (бездействия) противоправным. Противоправностью должно считаться такое действие, которое нарушают не только объективное право, но и субъективные права участников гражданского права.

В. Ф. Яковлев в отличие от уголовного права в гражданском праве противоправность видит не только в запрещении, но и в недозволенном в законе поведении, если им нарушается чужое субъективное право.²

В поддержку нарушения субъективного права высказывается Г.К. Матвеев. По его мнению, лицо, нарушая объективное право

¹Шевченко А.С. Возмещение вреда, причиненного правомерными действиями.- Владивосток, 1989.- С. 45. Шевченко А.С., Шевченко Г.Н. Деликтные обязательства в российском гражданском праве: Учебное пособие. – М.: Статут, 2013.- С.33-34.

²Яковлев В. Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений: учебное пособие. -Свердловск, 1972.- С. 120.

(гражданский закон), вместе с тем всегда одновременно нарушает субъективные права граждан и юридических лиц.¹

В. В. Попова, к нарушению норм объективного права добавляет субъективные права и законные интересы определенных лиц.²

Учитывая тот факт, что задачами гражданского судебного процесса по ГПК РТ является не только нарушенные объективные права, но и законные интересы субъектов гражданского права, то вполне оправдана такая формулировка.

Однако не всякий интерес является объектом защиты, а только законные интересы. Наличие всякого интереса не повод для защиты.

Интерес является, предпосылкой не только приобретения, но и осуществления и защиты гражданских прав.³ От интереса управомоченного лица в значительной мере зависит и защита субъективного права.

Не будим полемизировать, что интерес входит в содержание субъективного права. Но то, что наряду с субъективным правом противоправным считается и нарушение интерес вызывает недопонимание.

Как правильно подчеркнул в свое время С.Н. Братусь «интерес является предпосылкой и целью субъективного права, но не его сущностью».⁴

Учитывая, что не всякий интерес, да и не во всех случаях его нарушение влечет ответственность можно предполагать, что нарушения интереса иногда является противоправным действиям.

С учетом вышеизложенного противоправность подразумевает отклонение от норм объективного права, повлекшее за собой нарушение субъективного права.

Почему же наряду с нарушением объективного право появилось и нарушения субъективного права имеет несколько причин.

Во-первых, иногда нарушение объективного права дозволено законом (ч.3.ст1079 ГК РТ), но вред в таких случаях возмещается в случаях прямо предусмотренной законом за нарушение субъективных прав. Такие случаи используется при правомерном причинении вреда.

Во-вторых, объективное право не может предусмотреть все случаи нарушения субъективных прав. Поэтому всякий причиненный вред должен возмещаться. Ведь конечная цель любого вреда приводить к нарушению субъективных прав.

¹ Матвеев Г.К. Вина в советском гражданском праве. // Отв. ред. Николаев К.П. - Киев Изд-во Киев. ун-та, 1955. – С.32.

² Попов В. В. Гражданско-правовая ответственность за внедоговорный вред, причиненный публично-правовыми образованиями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.- М., 2002.- С. 11.

³ Грибанов В. П. Интерес в гражданском праве // Осуществление и защита гражданских прав.- С. 241.

⁴ Братусь С.Н. Субъекты гражданского права - М.: Гос. изд-во юр. лит., 1950. - 368 с.

Таким образом, при уяснении противоправности необходимо определять настолько действия причинителя нарушают нормы объективного права и нарушено ли при этом субъективные права. Если нарушаются объективные права, и при этом субъективные права не ущемляются, то вред не возмещается. Действия причинителя противоправным признаются. Но для возмещения вреда необходимо, чтобы она нарушило субъективные права, так как при обязательстве, вследствие причинения вреда все сводится к возмещению. Именно при нарушении субъективных прав может возникнуть обязательство по возмещению вреда.

Литература:

1. Радько Т.Н. Теория функций права: монография. - М.: Проспект, 2014. - 272 с.
2. Гражданское право: В 4 т. Том 4: Обязательственное право.//Отв. ред. Е.А. Суханов. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Волтерс Клувер, 2006. - 816 с.
3. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. Ученые труды ВИЮН. Вып. 3 / Агарков М.М. - М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. - 192 с.
4. Алексеев С.С. О составе гражданского правонарушения//Правоведение.- №3.- 1958.- С . 32.- 49.
5. Рожкова М.А. Теории юридических фактов гражданского и процессуального права: понятия, классификации, основы взаимодействия: дис. ... докт. юрид. наук. – М., 2010.- 418с.
6. Рябко А.И., Маленко О.О. Ответственности и ее формы в российском гражданском праве. - Ростов-на-Дону: РЮИ МВД РФ, 2000.-48с.
7. Богданова Е. Е. Субсидиарная ответственность. Проблемы теории и практики.- М., 2003.- 112 с
8. Чеговадзе Л.А. От притязания до права в деликтных обязательствах// Legal Concept. – 2018. – № 1. – С. 16–21.
9. Ойгензихт В.А. Проблема риска в гражданском праве (часть общая).- Душанбе, 1976.- 224 с.
10. Малейн Н. С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность.- М.: Юрид. лит., 1985. - 192с.
11. Шевченко А.С., Шевченко Г.Н. Деликтные обязательства в российском гражданском праве: Учебное пособие. – М.: Статут, 2013.- 133с.
12. Яковлев В. Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений: учебное пособие. - Свердловск, 1972.
13. Матвеев Г.К. Вина в советском гражданском праве. // Отв. ред. Николаев К.П. - Киев Изд-во Киев. ун-та, 1955. - 307с.

Бобоев Ҷ.К.

Фишурда

Рафтори зиддихуқуқӣ дар ухдадорӣ, дар натиҷаи расонидани зарар

Дар мақолаи мазкур яке аз истилоҳҳои калидии ҳуқуқи граждани ба мисли рафтори зиддихуқуқӣ баррасӣ гардидааст. Рафтори зиддихуқуқӣ аз нигоҳи ухдадорӣ дар натиҷаи расонидани зарар дида мешавад. Қайд карда мешавад, ки рафтори зиддихуқуқӣ на дар ҳама ҳолатҳои ухдадорӣ дар натиҷаи расонидани зарар дида мешавад, зеро зарари бо амали қонунӣ расонидашуда, зиддихуқуқӣ буда наметавонад.

Дар рафти қор таркиби ҳуқуқвайронкунии гражданиро баррасӣ намуда, муаллиф рафтори зиддихуқуқиро на танҳо ҳамчун вайрон намудани меъёрҳои ҳуқуқи объективӣ, балки, инчунин ҳуқуқҳои субъективӣ низ мешуморад. Асоснок карда мешавад, ки дар ухдадори ҳангоми расонидани зарар ҳуқуқҳои субъективӣ барои ҷуброн намудани зарар аҳамияти муҳим дорад.

Бобоев Дж.К.

Аннотация

Противоправность в обязательстве, вследствие причинения вреда

В данной статье рассматривается один из ключевых категорий в гражданском праве как противоправность. Противоправность рассматривается под ракурсом обязательства, вследствие причинения вреда. Отмечается, что противоправность не во всех случаях в обязательстве вследствие причинения вреда имеет место, так как в правомерном вреде она по просту отсутствует.

По ходу работы анализируя состав гражданского правонарушения автор рассматривает противоправность как нарушение норм объективного права так и субъективных прав. Аргументируется, что субъективные права играют важную роль для возмещение вреда в обязательстве, вследствие причинения вреда.

Boboev J.K.

The summary

Wrongfulness in an obligation due to infliction of harm

This article discusses one of the key categories in civil law as wrongfulness. Wrongfulness is considered from the perspective of an obligation due to harm. It is noted that wrongfulness does not occur in all cases in the obligation due to causing harm, since it is simply absent in

legitimate harm.

In the course of work, analyzing the composition of a civil offense, the author considers wrongfulness as a violation of the norms of objective law and subjective rights. It is argued that subjective rights play an important role for compensation for harm in the obligation due to causing harm.

Аблаева М.Ҳ.*

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ИҶТИМОӢ

Калидвожаҳо: танзими ҳуқуқӣ, бозори хизматрасонӣ, хизматрасонии иҷтимоӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, таваккалҳои давлатӣ, маблағгузорӣ, субъектҳои пешниҳодкунандаи хизмат, бозори хизматҳои иҷтимоӣ, объекти танзими ҳуқуқӣ.

Ключевые слова: правовое регулирование, рынок услуг, социальные услуги, Республика Таджикистан, государственные риски, финансирование, поставщики услуг, рынок социальных услуг, объект правового регулирования.

Keywords: legal regulation, market of services, social services, Republic of Tajikistan, state risks, financing, service providers, market of social services, object of legal regulation.

Дар айни замон олимони ва мутахассисони соҳаи идоракунии давлатӣ ҷонибдори андешае мебошанд, ки: “Рушди хизматрасонии иҷтимоӣ як қисми сиёсати миллии иҷтимоию иқтисодӣ мебошад, ки ба таъмини рушди устувори ҳудуд нигаронида шудааст.”¹ Иштирокчиёни муносибатҳои бозоргонӣ дар давраи рушди постиндустриалии ҷомеа бо интихоби модели рафтори маркетингӣ рӯ ба рӯ мешаванд, зеро мафкураи шарикӣ иҷтимоӣ дар ҳалли ҳадафҳои стратегӣ ва вазифаҳои дар назди сохторҳои шарикӣ қарордошта, ҳалкунанда мегардад.

Дар асоси Консепсияи рушди низоми хизматрасонии иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ) аз 4 - уми октябри соли 2013, № 446, рушди минбаъдаи низоми хизматрасонии иҷтимоӣ аз амали самараноки механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ низ вобаста мебошад. Ин механизм бояд яке аз воситаҳои самараноки татбиқи сиёсати иҷтимоӣ дониста шавад, ки мақсадаш паст кардани шиддати

*Унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатӣ факултети сиёсат ва идораи давлати ДДБ ба номи Носири Хусрав.

¹Социальное предпринимательство и некоммерческие организации: современное состояние, проблемы и перспективы развития в меняющемся мире: [Коллективная монография].- М.: Креативная экономика, 2020. – 488 с.

фишор ба бучет ва кам кардани таваккалҳои давлатии бо маблағгузори алоқаманд мебошад. Ба хоҳири фароҳам овардани шароити мусоид барои шарикӣ мутақобилан муфиди давлат, бахшҳои ҷамъиятӣ ва хусусӣ саъю кӯшишҳо бояд ба самтҳои мазкур равона гарданд: такмили минбаъдаи ҷораҳои дастгирии давлатии фаъолиятҳои сармоягузори, пеш аз ҳама дар соҳаи инноватсияҳои иҷтимоӣ; баланд бардоштани рақобат (таъмини воқеӣ ва самараноки механизмҳои на танҳо нав, балки аллакай мавҷуда, ки ба фароҳам овардани шароитҳои баробару шаффофи воридшавӣ ба бозори хизматҳои иҷтимоӣ ва ҷорӣ намудани механизми назорат аз болои сиёсати нархгузори равона шудаанд.¹

Дар асоси м. 2 Қонуни ҚТ "Дар бораи хизматрасонии иҷтимоӣ" аз 5 – уми январи соли 2008, № 359, мафҳуми хизматҳои иҷтимоӣ чун намудҳои қору фаъолият, ки ба қонеъ гардонидани талаботи шаҳрвандон ва ба манфиати онҳо бо мақсади расонидани кӯмак дар ҳолати душвори зиндагӣ ва пешгирии онҳо равона гардидаанд, дарҷ гардидааст.²

Хусусиятҳои фарқкунандаи хизматҳои иҷтимоӣ аз дигар намуди хизматҳоро дар функцияи муассиса ё корхонаву ташкилотҳои иҷтимоӣ дидан мумкин аст. Барои он, ки ҳамаи субъектҳои пешниҳодкунандаи хизматҳои иҷтимоӣ аз рӯи функцияҳои дошташон хизматро бо мақсади муайян пешниҳод менамоянд. Масалан, муассисаи тиббии давлатӣ аз рӯи функцияи доштаи худ бояд ба эҳтиҷмандон хизматҳои тиббиро (музднок ё ройгон) пешниҳод намояд, яъне ин ҷо аллакай функцияи қонеъгардонии талаботи аҳоли аз тарафи муассисаи давлатӣ дида мешавад. Аниқтараш дар бозори хизматҳои иҷтимоӣ, ба хусус дар Тоҷикистон дар доираи сиёсати иҷтимоии давлат, мақомот ва ё муассисаву ташкилотҳои иҷтимоӣ дар мадди аввал ба иҷрои функцияи давлатӣ-пешниҳоди хизматҳои иҷтимоии дастрасу босифат машғул мегарданд. Агар ташкилот ё муассисаи ғайридавлатӣ бошад, аввал хусусияти қонеъгардонии талаботи мизочон ва баъдан гирифтани фоида мушоҳида мешавад.³

Дар асоси "Тартиби хизматрасонии иҷтимоӣ дар хона, дар муассисаҳои будубоши муваққатӣ, муассисаҳои будубоши доимии хадамоти иҷтимоӣ, талабот нисбати кормандони муассисаҳои мазкур ва

¹ Концепсияи рушди низомии хизматрасонии иҷтимоӣ дар ҚТ аз 4 – уми октябри соли 2013, № 446// Махзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Санаи мурочиат: 03.08.2021 с.).

² Қонуни ҚТ "Дар бораи хизматрасонии иҷтимоӣ" аз 5 - уми январи соли 2008, № 359// Махзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Санаи мурочиат: 03.08.2021 с.).

³ Аҳмадов Р.И. Хусусиятҳои бозори хизматҳои иҷтимоӣ дар Тоҷикистон// Тоҷикистон: иқтисод ва идора.- 2020.- № 2.- С. 89-95.

номгӯи хизматҳои пешниҳодшаванда” аз 4 октябри соли 2019, № 489, номгӯи хизматрасониҳои иҷтимоие, ки дар хона, дар муассисаҳои будубоши муваққатӣ, муассисаҳои будубоши доимии хадамоти иҷтимоӣ ба истифодабарандагони хизматҳо дар асоси эҳтиётоташон расонида мешавад, чунин мебошанд: хизматрасонии иҷтимоии маишӣ; хизматрасонии иҷтимоии тиббӣ; хизматрасонии иҷтимоии равонӣ; хизматрасонии иҷтимоии педагогӣ; хизматрасонии иҷтимоии ҳуқуқӣ.¹

Мутобиқи Барномаи давлатии расонидани кумакҳои унвонии иҷтимоӣ дар ҚТ барои солҳои 2018-2020, аз 21 – уми июни соли 2018, №328, мақомоти маҳаллии ҳифзи иҷтимоии аҳоли уҳдадоранд мунтазам оид ба вазъи моддию маишӣ ва иҷтимоӣ таҳлилҳо анҷом дода, шаҳрвандон (оилаҳо)-и камбизоат, хусусан оилаҳоеро, ки дар ҳайати худ ду ва ё зиёда аъзои маъҷубдоранд, шаҳрвандони бекори камбизоат, модарони танҳо ва дигар табақаҳои осебпазири аҳолиро ба қайд гирифта, ба онҳо хизматҳои гуногуни иҷтимоӣ расонанд ва ё барои бархӯрдор гардиданашон аз дигар тадбирҳои иҷтимоии давлатию ғайридавлатӣ, аз ҷумла кумакҳои унвонии иҷтимоӣ роҳнамоӣ намоянд.²

Таҳлили муқаррароти санадҳои меъёри ҳуқуқӣ далели он аст, ки бозори хизматрасонии иҷтимоӣ мафҳуми ба қонунгузори Тоҷикистон бегона намебошад ва қонунгузори Тоҷикистон аст.

Ба андешаи Д.Ш. Сангинов бозори хизматрасонии иҷтимоӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқӣ маҷмӯи муносибатҳои бозоргонӣ барои қонунгардонидани эҳтиётоти молумулкӣ ба неъматҳои моддии ёрии иҷтимоӣ баҳри рафъи вазъи душвори зиндагӣ дар асоси роӣгон ё дар асоси пешниҳоди мутақобила ба моликият мебошад, ки аз се ҷузъи ба ҳам алоқаманд иборат мебошад:

а) консепсияи ёрии иҷтимоӣ, ки асоси ҳуқуқии бозори хизматрасонии иҷтимоӣ мебошад, фаъолияти давлатӣ, корхонаҳо ва шахсонро воқеиро оид ба пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоии марбут ба татбиқи ғояҳои ҳақди аксар истифода бурдани захираҳои дохилии шахс дар вазъияти душвор, танзим мекунад;

б) объектҳо – хизматрасонии иҷтимоӣ, ки мафҳуми умумие ба ҳисоб меравад, ки дар он неъматҳои иҷтимоӣ-тиббӣ, иҷтимоӣ-маишӣ,

¹ “Тартиби хизматрасонии иҷтимоӣ дар хона, дар муассисаҳои будубоши муваққатӣ муассисаҳои будубоши доимии хадамоти иҷтимоӣ, талабот нисбати кормандони муассисаҳои мазкур ва номгӯи хизматҳои пешниҳодшаванда” аз 4 – уми октябри соли 2019, № 489// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Санаи мурочиат: 03.08.2021 с.).

² Барномаи давлатии расонидани кумакҳои унвонии иҷтимоӣ дар ҚТ барои солҳои 2018-2020 аз 21 – уми июни соли 2018, №328// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Санаи мурочиат: 03.08.2021 с.).

ичтимоӣ-психологӣ, иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ, сугуртаи иҷтимоӣ ва дигар неъматҳои моддӣ, ки ба талаботи хизмати шаҳрвандӣ ҷавобгӯ мебошанд, яъне намудҳои фаъолият ё амале, ки бо мақсади кӯмаки иҷтимоӣ ба шахс дар рафъи вазъияти душвори ҳаёти режими шартномавиरो сарфи назар аз шартҳои пешниҳод ва пардохти он тақозо мекунад;

в) субъектҳо – қабулқунандагони хизматрасонӣ (шахсоне, ки дар вазъияти душвори зиндагӣ қарор доранд) ва хизматрасонандаҳои (соҳибкорон, шахсони ҳуқуқии шаклҳои гуногуни ташкилию ҳуқуқӣ, вале пеш аз ҳама, мутобиқи хусусиятҳои ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ки хизматрасониҳои иҷтимоӣ мерасонанд ва аз рӯи он амал мекунанд) бозор на барои фоида, балки барои иҷрои вазифаҳои оиномавӣ, ёрии иҷтимоӣ ба истеъмолқунандагон мерасонанд.¹

Ба андешаи мо, дар ташкили фаъолияти соҳибкорӣ дар бозори хизматрасонии иҷтимоӣ омилҳои иҷтимоии зерин нақши муҳим доранд:

- гуруҳи махсуси истеъмолқунандагони ин намуди хизматрасонӣ;
- талаботи баланди касбӣ нисбат ба таҳассуси кормандон;
- талаботи махсус нисбат ба малакаҳои муоширати мутахассисони ҳадамоти иҷтимоӣ;
- хатарҳои касбӣ.

Дар ҳуҷумта чунин зикр намудан зарур аст, ки барои ташкилотҳои тиҷоратӣ дар соҳаи хизматрасонии иҷтимоӣ бояд дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ имтиёзҳо, масалан имтиёзҳои андозӣ, дастгирии давлатӣ дар шакли дотатсия, маблағгузори муштаракӣ давлат барои сохтмон ва ғайра дода шавад.

Адабиёт:

1. Социальное предпринимательство и некоммерческие организации: современное состояние, проблемы и перспективы развития в меняющемся мире: [Коллективная монография].- М.: Креативная экономика, 2020. – 488 с.

2. Концепсияи рушди низомии хизматрасонии иҷтимоӣ дар ҚТ аз 4 - уми октябри соли 2013, № 446// Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Санаи мурочиат: 03.08.2021 с.).

3. Қонуни ҚТ "Дар бораи хизматрасонии иҷтимоӣ" аз 5 – уми январӣ соли 2008, № 359// Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Санаи мурочиат: 03.08.2021 с.).

¹ Сангинов Д.Ш. Предпринимательская деятельность по оказанию социально-культурных услуг: проблемы правового регулирования. Монография. - Душанбе: «Меҳрона -2017», 2019. – С.71.

4. Аҳмадов Р.И. Хусусиятҳои бозори хизматҳои иҷтимоӣ дар Тоҷикистон// Тоҷикистон: иқтисод ва идора.- 2020.- № 2.- С. 89-95.

5. “Тартиби хизматрасонии иҷтимоӣ дар хона, дар муассисаҳои будубоши муваққатӣ, муассисаҳои будубоши доимии хадамоти иҷтимоӣ, талабот нисбати кормандони муассисаҳои мазкур ва номгӯи хизматҳои пешниҳодшаванда”, аз 4- уми октябри соли 2019, № 489// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Санаи муроҷиат: 03.08.2021 с.).

6. Барномаи давлатии расонидани кумакҳои унвонии иҷтимоӣ дар ҚТ барои солҳои 2018-2020, аз 21 – уми июни соли 2018, №328// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (Санаи муроҷиат: 03.08.2021 с.).

7. Сангинов Д.Ш. Предпринимательская деятельность по оказанию социально-культурных услуг: проблемы правового регулирования. Монография. - Душанбе: «Меҳрона -2017», 2019.- 424 с.

Аблаева М.Х.

Фишурда

Танзими ҳуқуқии бозори хизматрасониҳои иҷтимоӣ

Дар мақолаи мазкур муаллиф танзими ҳуқуқии бозори хизматрасониҳои иҷтимоиро баррасӣ намуда, дар хулоса пешниҳод менамояд, ки барои ташкилотҳои тиҷоратӣ дар соҳаи хизматрасонии иҷтимоӣ бояд дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ имтиёзҳо, масалан имтиёзҳои андозӣ, дастгирии давлатӣ дар шакли дотатсия, маблағгузории муштаракӣ давлат барои сохтмон ва ғайра дода шавад.

Аблаева М.Х.

Аннотация

Правовое регулирование рынка социальных услуг

В данной статье автор рассматривает правовое регулирование рынка социальных услуг и предлагает предоставлять коммерческим организациям в сфере социальных услуг льготы на основе нормативных актов, такие как налоговые льготы, государственная поддержка в виде дотации, предоставление финансирования строительства и др.

The summary
Legal regulation of the social services market

In this article, the author examines the legal regulation of the social services market and proposes to provide commercial organizations in the field of social services with benefits based on regulatory acts, such as tax incentives, state support in the form of subsidies, construction co-financing is provided, etc.

Назридинзода А.*

АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ РАД КАРДАНИ БАСТАНИ
ШАРТНОМАИ МЕҲНАТӢ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: рад намудани қабул ба кор, пешниҳод накардани ҳуҷҷатҳои дахлдор ҳангоми қабул намудан ба кор ҳамчун асоси рад кардани бастани шартномаи меҳнатӣ, надоштани синну соли муайяннамудаи қонун ҳамчун асоси рад кардани бастани шартномаи меҳнатӣ, хусусиятҳои хос, намуд, навъи корҳои алоҳида, асоси рад намудани бастани шартномаи меҳнатӣ, доштани доғи судӣ, рад намудани бастани шартномаи меҳнатӣ, иҷрои корҳои муайян, ишғоли вазифаю мансабҳои муайян.

Ключевые слова: отказ в приёме на работу, непредоставление соответствующих документов при приёме на работу как основание отказа в заключении трудового договора, не достижение предусмотренного законом возраста как основание отказа в заключении трудового договора, особенности условий некоторых видов работ как основание отказа в заключении трудового договора, наличие судимости как основание отказа в заключении трудового договора.

Keywords: refusal of employment, failure to submit relevant documents when hiring, as a basis for refusing to conclude an employment contract, failure to reach the age provided for by laws, as a basis for refusing to conclude an employment contract, features of the conditions of certain types of work, as the basis for refusing to conclude an employment contract, the presence of a criminal record as a basis for refusal to conclude an employment contract.

*Унвонҷуи кафедраи ҳуқуқ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Email. nazridinzoda@bk.ru

Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ) оид ба меҳнат ғайриқонунӣ ва беасос рад намудан аз қабул ба корро манъ намуда (моддаи 23 Кодекси меҳнати ҚТ), ҳамзамон ҳолатҳо, шартҳо ва қоидаҳоеро пешбинӣ намудааст, ки рад намудани қабул ба корро на танҳо имконпазир, ҳатто ногузир мегардонанд (ҳолатҳо, шартҳо ва қоидаҳои алоқаманд ба синну сол, ҷинс, норасоӣҳои ҷисмонӣ, вазъи оилавӣ, хусусият ва шароити қору меҳнат, касбият ва ғайра).

Мутобиқи қисми 2 моддаи 21 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - КМ) шахрванде, ки ба синни понздаҳ расидааст, метавонад ҳамчун қорманд тарафи шартномаи меҳнатӣ бошад, яъне шахрвандеро, ки ба синни понздаҳ расидааст, метавон ба қор қабул намуд. Аз мазмун ва моҳияти ин қисми моддаи 21 КМ метавон хулоса баровард, ки шахсеро, ки ба синни понздаҳ нарасидааст, набояд ба қор қабул намуд, ба маънои дигар, набояд бо ӯ шартномаи меҳнатӣ баст, ки ин мутлақо қонунӣ буда, ҳеч гуна оқибати ногувори ҳуқуқӣ барои қорфармо ба бор намеоварад.

Дар қ. 3 моддаи 21 КМ бошад, омадааст, ки дар ҳолати истисно таълимгирандагони ба синни чордаҳ расида, инчунин таълимгирандагони ба синни чордаҳсола нарасида, ки дар театрҳо, ташкилотҳои ба навориҳои кино, концертҳо ва дигар ташкилотҳои эҷодӣ бе зарар расонидан барои саломатӣ ва инкишофи маънавиашон иштирок менамударо, бо мувофиқаи яке аз волидон ё шахсони тибқи қонунгузории ҚТ онҳоро ивазкунанда ва беҳалалдор сохтани раванди таълим, ба қор қабул намудан мумкин аст. Он тавре, ки мебинем, моддаи 21 КМ якҷанд шарту талаботҳои ба қор қабул намудани ин гуруҳи шахсон заруриро муқаррар намудааст:

- яқум, шахс бояд таълимгиранда бошад;
- дуҷум, бояд ба синни чордаҳ расида бошад;
- сеҷум, барои ба қор қабул намудани ӯ розигии яке аз волидон ё шахси тибқи қонунгузории ҚТ онро ивазкунанда гирифта шуда бошад;
- чорҷум, қор набояд ба саломатӣ ва инкишофи маънавии ӯ зарар расонад ва раванди таълимро ҳалалдор наояд.

Дар акси ҳол, бояд ба қор қабул намудани чунин гуруҳи шахсон рад қарда шавад, ки он бешубҳа қонунӣ маҳсуб ёфта, боиси ҳеч гуна оқибати ногувори ҳуқуқӣ барои қорфармо намегардад.

Бояд қайд қард, ки қонунгузории ҚТ оид ба меҳнат барои ба қор қабул намудани шахс дар баъзе мансабу вазифаҳо синну соли аз понздаҳ болотарро пешбинӣ намудааст, масалан, дар мавриди ба қорҳои бо усули вахтавӣ иҷрошаванда қабул шудан на қамтар аз ҳаҷдаҳсола, ба вазифаи судьяи судҳои зиннаи гуногун қабул намудан на қамтар аз 30-сола, ба хизмати милитсия қабул намудан на қамтар аз 20-сола.

Пас, агар шахс ба чунин синну сол нарасида бошад, рад намудан аз қабули ӯ ба қор, яъне рад намудани бастанӣ шартномаи меҳнати бо ӯ

барои ишғоли вазифа ва иҷрои корҳои зикршуда, амали қонунӣ ҳисобида мешавад.

Дар қисми 4 моддаи 26 КМ номгӯи ҳуҷҷатҳое, ки ҳангоми ба кор дохил шудани шахс, яъне ҳангоми бо ӯ бастан шартномаи меҳнатӣ талаб карда мешаванд, оварда шудааст.

Шиноснома ва дигар ҳуҷҷати тасдиқкунандаи шахсият (шаҳодатномаи таваллуд барои шахсоне, ки ба синни шонздаҳ нарасидаанд), аз зумраи ҳуҷҷатҳое мебошанд, ки дар ҳама мавриди ба кор қабул намудан, бояд аз тарафи тамоми шахсони ба кор қабулшаванда, пешниҳод карда шаванд. Дар сурати аз тарафи шахсони мазкур пешниҳод нагардидани ин ҳуҷҷатҳо, қабул намудани онҳо ба кор, яъне баستاني шартномаи меҳнатӣ бо онҳо рад карда мешавад. Рад намудани қабули шахс ба кор, инчунин бинобар пешниҳод накардани дафтарчаи меҳнатӣ (ба истиснои шахсони бори аввал ба кор қабулшаванда), амали қонунӣ ба ҳисоб меравад.

Пешниҳод накардани ҳуҷҷат дар бораи таҳсилот, дониши махсус, дараҷаи ихтисос ё касб,билети ҳарбӣ ё шаҳодатномаи бақайдгирӣ, ҳуҷҷат барои аз муоинаи тиббии пешакӣ гузаштан, маълумотнома дар бораи доштан ё надоштани доғи судӣ бошад, дар сурате боиси рад намудани қабул ба кор мегардад, ки агар зарурати пешниҳод намудани онҳоро ҳангоми қабул ба кор, КМ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ пешбинӣ карда бошанд.

Бояд қайд кард, ки набояд бо сабаби аз тарафи шахси ба кор қабулшаванда пешниҳод нагардидани нусхаи гувоҳнома дар бораи додани рақами мушаххаси андозсупоранда ва шаҳодатномаи суғуртаи ҳатмии нафақавӣ, ба кор қабул намудани ӯро рад намуд. Ба андешаи мо, дар чунин маврид рад намудани қабули шахс ба кор асоси ҳуқуқӣ надорад, зеро, ки мавҷудияти ҳуҷҷатҳои зикршударо, бояд корфармо таъмин намояд.

Қонунгузорӣ оид ба меҳнат барои баъзе гуруҳи шахсон зарурати гузаштан аз муоинаи ҳатмии пешакии тиббӣ ҳангоми ба кор қабул намуданро муқаррар намудааст. Масалан, мутобиқи моддаи 210 КМ шахсони ба синни ҳаҷдаҳ нарасида, пеш аз бо онҳо баستاني шартномаи меҳнатӣ, яъне пеш аз ба кор қабул намудани онҳо, бояд аз муоинаи пешакии ҳатмии тиббӣ гузаранд. Агар шахси ба синни ҳаҷдаҳ нарасида, пеш аз қабул намудани ӯ ба кор аз гузаштани муоинаи ҳатмии пешакии тиббӣ рӯй гардонад, онгоҳ қабул намудани ӯ ба кор рад карда мешавад. Ба кор қабул намудани шахси ба синни ҳаҷдаҳ нарасида, инчунин дар ҳолате рад карда мешавад, ки агар натиҷаи муоинаи ҳатмии пешакии тиббӣ аз номумкин будани қабули чунини шахс ба кори интиҳобнамудаи ӯ, далолат кунад. Намудҳо ва навъҳои алоҳидаи корҳои мавҷуданд, ки қонунгузорӣ дар онҳо истифодаи меҳнати як қатор

шахсонро манъ намудааст, ки ин зухуроти ғамхории махсуси давлат баҳри ҳифзи ҳаёт ва саломатии онҳо мебошад.¹ Масалан, моддаи 35 Конституцияи ҚТ эълон доштааст, ки дар корҳои вазнин, зеризаминӣ ва шароити меҳнаташон зарарнок истифодаи меҳнати занон ва ноболиғон манъ аст. Чунин муқаррарот дар моддаҳои 208 ва 216 КМ низ пешбинӣ шудааст.

Ҳукумати ҚТ бошад, бо қарорҳои худ аз 4 - уми март соли 2014, №169, бо тағйир ва иловаҳо аз 3 март соли 2017, №110 «Рӯйхати корҳои, ки дар онҳо истифодаи меҳнати кормандони ба синни ҳаҷдах нарасида манъ карда мешавад ва ҳадди ниҳии меъёри борҳои, ки барои онҳо дастӣ бардоштан ва кашонидан иҷозат дода мешавад», аз 4 апрели соли 2017, № 179 «Рӯйхати корҳои, ки дар онҳо истифодаи меҳнати занон манъ карда мешавад ва ҳадди ниҳии меъёри борҳои, ки барои занон дастӣ бардоштан ва кашонидани онҳо иҷозат дода мешавад»-ро қабул намудааст.

Қисми 2 моддаи 229 КМ дар ду (якчанд) ҷои қор кардани шахсони синнашон аз ҳаҷдах хурд, қонони ҳомила, инчунин дар корҳои шароити меҳнати зарарнокдошта, агар қори асосӣ низ ҳамин гуна шароитро дошта бошад, манъ намудааст.

Моддаи 244 КМ, ки «Маҳдудият дар қори усули вахтавӣ» номгузор шудааст, ба корҳои бо усули вахтавӣ иҷрошаванда қабул намудани шахсони ба синни ҳаҷдах нарасида, қонони ҳомила, маъҷубони гурӯҳи 1 ва 2-ро манъ намудааст.

Қисми 2 моддаи 259 КМ, ҳамчунин истифодаи меҳнати маъҷубонро дар корҳои вазнин, қор бо шароитҳои зарарнок ва хавфноки меҳнат манъ кардааст.

Тибқи муқаррароти қисми 2 моддаи 266 КМ ба хизмати граждани ба мансабҳои, ки ба иҷрои вазифаҳои ташкилию амрдиҳӣ ва хоҷагӣ алоқаманд мебошанд, шахсонро, ки ҷинояти вазнин ва махсусан вазнин содир намуда, доғи судашон бардошта нашудааст, наметавон ба қор қабул намуд.

Қисми 3 моддаи 19 Қонуни ҚТ «Дар бораи милитсия»² пешбинӣ намудааст, ки ба хизмати милитсия шахрвандоне, ки доғи судӣ доштанд

¹Шонасридинов Н., Бозоров Р.Б. Ҳуқуқи меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми умумӣ). Китоби дарсӣ.- Душанбе, 2006. – С. 9.

²Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 майи соли 2004, № 41 “ Дар бораи милитсия” // Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2004, №5,моддаи.352, с. 2008, №6, мод.450; с.2009,№12,мод.820; с.2011, №3, мод.156; №6, мод. 438,№12, мод.835; с.2012, №4, мод.251; №7, мод.692;№8, мод. 821; №12, қ1 мод. 1023; с.2013, №3, мод.183, мод.184; №12, мод.884, мод.885; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 ноябри 2014 с, №1140; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 июли 2017 №1446; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 – 2018 №1481; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 июни 2019, № 1614; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 декабри 2020, № 1736.

ё доранд (сарфи назар аз муҳлати иҷрои ҷазои тайиншуда, озод кардан аз адои минбаъдаи ҷазо, қабул ва тадбиқи санади авф, ба истиснои онҳое, ки аз тараи суд сафед карда ё бегуноҳ доништа шудаанд), қабул карда намешаванд.

Қонуни конституционии ҚТ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон»¹ (қ.1 моддаи 12) нисбати номзадҳо ба вазифаи судҳои Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят ва шаҳри Душанбе талаботҳои зеринро муқаррар намудааст: номзад бояд танҳо шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошад; дорой таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ бошад; забони давлатиро донад; синни ӯ аз 35 кам набошад; ҳадди ақал 5 сол собиқаи кории судягӣ дошта бошад. Номзадҳо ба вазифаи судяҳои судҳои дигар бошад, бояд дар баробари доштани танҳо шаҳрвандии Тоҷикистон, таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ ва дониستاني забони давлатӣ, ба синни 30 расида ва ҳади ақал 3 сол собиқаи кории касбӣ дошта бошанд.

Қонуни ҚТ «Дар бораи прокуратура»² аз 25 июли соли 2005, №107, нисбати шахсе, ки ба кор дар мақомоти прокуратура қабул мешавад, чунин талаботҳоро муқаррар намудааст: яқум, синни ӯ набояд аз 35 зиёд бошад; дуҷум, дорой таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ, сифатҳои зарурии касбӣ ва ахлоқӣ бошад; сеҷум, забони давлатиро донад; аз рӯи вазъи саломатӣ вазифаҳои ба зиммааш гузоштаро иҷро карда тавонад.

Дар моддаи 10 Қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати дипломатӣ бошад»³ омадааст, ки ба мансабҳои дипломатӣ шаҳрвандони ҚТ, ки маълумоти олии ва барои кор дар хизмати давлатӣ қобилияти заруриро доранд, қабул карда мешаванд.

Агар шахсон ба талаботҳои дар қонунҳои зикршудаи ҚТ барои ишғоли вазифаю мансабҳо дар мақомоти судӣ, милитсия, прокуратура ва хизмати дипломатӣ пешниҳодшуда, ҷавобгӯӣ набошанд, онҳо ба

¹ Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “ Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, № 7, қ.1, моддаи 380; с. 2015, № 7-9, моддаи 698, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, № 1328.

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 25 июли соли 2005, № 107// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2005, №7 мод.389; с.2006, №3,мод. 141; с. 2007, №5,мод.350; №7, мод.652;с. 2008, №12, қ.1, мод.981; с. 2009, №5,мод. 314; с. 2011, №3, мод. 150; №6,мод.428; с. 2012,№8, мод. 810; с.2013, №7, мод. 497,498; №12, мод.876; с. 2014,№3, мод.139; №12, мод.820; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти 2016 №1272; 30 майи 2017, №1410; аз 20 июли 2019, №1607; аз 17 декабри 2020, № 1725; аз 20 январи 2021, №1752.

³Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2014, №1173 “ Дар бораи хизмати дипломатӣ”// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014,№12, мод.827;Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 январи соли 2019, №1174.

чунин мансабу вазифаҳо ба кор қабул намешаванд, яъне бастанӣ шартномаи меҳнатӣ бо онҳо рад карда мешавад.

Дар КМ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба меҳнат дигар асоси ҳолатҳое, ки боиси рад намудани қабули шахс ба кор мегарданд, пешбинӣ шудаанд.

Бояд қайд кард, ки барои ба инобат нагирифтани ва иҷро накардани меъёру муқаррароти қонунгузорӣ, ки тибқи онҳо рад намудани бастанӣ шартномаи меҳнатӣ, амали қонунӣ эътироф мешавад, ҷавобгарии ҳуқуқӣ муқаррар шудааст. Масалан, барои дидаю дониста ба кор қабул намудани шахрвандоне, ки аз тарафи мақомоти хифхи ҳуқуқ дар кофтукоб қарор доранд, шахсони доғӣ судӣ дошта ба мансабҳое, ки қонунгузорӣ манъ кардааст, дар моддаҳои 90 ва 97 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ, ҷавобгарии маъмурии дар шакли ҷарима пешбинӣ шудааст.

Адабиёт:

1. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “ Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, № 7, қ.1, моддаи 380; с. 2015, № 7-9, моддаи 698, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, № 1328.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 майи соли 2004, № 41 “ Дар бораи милитсия” // Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2004, №5, моддаи.352, с. 2008, №6, мод.450; с.2009, №12, мод.820; с.2011, №3, мод.156; №6, мод. 438, №12, мод.835; с.2012, №4, мод.251; №7, мод.692; №8, мод. 821; №12, қ1 мод. 1023; с.2013, №3, мод.183, мод.184; №12, мод.884, мод.885; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 ноябри 2014 с, №1140; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 июли 2017 №1446; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 – 2018 №1481; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 июни 2019, № 1614; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 декабри 2020, № 1736.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 25 июли соли 2005, № 107// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2005, №7 мод.389; с.2006, №3, мод. 141; с. 2007, №5, мод.350; №7, мод.652; с. 2008, №12, қ.1, мод.981; с. 2009, №5, мод. 314; с. 2011, №3, мод. 150; №6, мод.428; с. 2012, №8, мод. 810; с.2013, №7, мод. 497,498; №12, мод.876; с. 2014, №3, мод.139; №12, мод.820; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти 2016 №1272; 30 майи 2017, №1410; аз 20 июли 2019, №1607; аз 17 декабри 2020, № 1725; аз 20 январи 2021, №1752.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2014, №1173 “ Дар бораи хизмати дипломатӣ”// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №12, мод.827; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 январи соли 2019, №1174.

5. Шонасридинов Н., Бозоров Р.Б. Ҳуқуқи меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми умумӣ). Китоби дарсӣ.- Душанбе, 2006.

Назридинзода А.

Фишурда

Асосҳои ҳуқуқии рад кардани бастанӣ шартномаи меҳнатӣ тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон

Қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо беасос ба қор қабул накардани шахс, яъне бе асоси қонунӣ бо ӯ набастани шартномаи меҳнатӣ, инчунин асосҳои ҳуқуқии рад намудани бастанӣ шартномаи меҳнатиро низ муқаррар ва муайян намудааст. Ин асосҳо бо пешниҳод накардани ҳуҷҷатҳои дахлдор ҳангоми қабул кардан ба қор, бо нарасидани шахс ба синну соли муайян, бо шароитҳои махсуси намуду навъҳои алоҳидаи қорҳо, бо надоштани таҳсилоти зарурӣ, ба вазъи саломатӣ ва иҷтимоии шахс, бо доштани доғи судӣ ва дигар ҳолатҳо алоқаманд мебошанд. Дар мақолаи омодашуда, тамоми ин асосҳои рад намудани қабул ба қор, яъне рад намудани бастанӣ шартномаи меҳнатӣ бо шахс таҳлилу таҳқиқ шудаанд.

Назридинзода А.

Аннотация

Правовые основания отказа в заключении трудового договора по законодательству Республики Таджикистан

Законодательство Республики Таджикистан установило не только запрет на незаконный отказ в приеме на работу, т.е., не законный отказ в заключении трудового договора, но и правовые основания отказа в заключении трудового договора. Эти основания связаны с непредставлением соответствующих документов при приеме на работу, с недостижением лицом определенного возраста, с особенностями условий некоторых видов работ, с состоянием здоровья и социальным положением лица, с наличием у лица судимости и другими обстоятельствами. В представленной статье в полной мере анализированы и исследованы эти основания отказа в приеме на работу, т.е. основания отказа в заключении с лицом трудового договора.

Nazridinzoda A.

The summary

Legal basis of refusal to contract employment agreement in legislation of the Republic of Tajikistan

The legislation of the Republic of Tajikistan established not only a forbiddance on illegal refusal to hire, i.e., an illegal refusal to conclude an em-

ployment contract, but also the legal grounds for refusing to conclude an employment contract.

These grounds are connected with the failure to submit relevant documents when applying for a job, with a person not reaching a certain age, with the peculiarities of the conditions of certain types of work, with the state of health and social status of a person, with a person's criminal record and other circumstances.

In the presented article, these grounds for refusing to hire, i.e. grounds for and refusal to conclude an employment contract with a person.

Рофиева А.Х.*

ТАҶРИБАИ ҚОНУНГУЗОРИИ ДАВЛАТҲОИ ХОРИҶӢ ОИД БА СОҲИБКОРИИ ОИЛАВӢ

Калидвожаҳо: фаъолияти соҳибкорӣ, соҳибкории оилавӣ, қонунгузории давлатҳои хориҷӣ, заминаи мавҷудияти захираҳо, сармояи кофӣ, таҳассусҳои муайян, мавҷудияти инфрасохтор, иттилоот, муайян кардани мавқеи бозор, тиҷорати оилавӣ, савдои оилавӣ, шугли аъзоёни оила, назорати пурра, ҳуқуқи оила дар соҳибкорӣ, банақшагирии мерос, мавқеи роҳбарикунанда, муассис, вориси соҳибкорӣ, молик.

Ключевые слова: предпринимательство, семейное предпринимательство, иностранное законодательство, наличие ресурсов, достаточный капитал, определенные специальности, наличие инфраструктуры, информация, позиционирование на рынке, семейный бизнес, семейная торговля, занятость членов семьи, полный контроль, семейное право в предпринимательстве, планирование, управленческий должность, учредитель, правопреемник бизнеса, владелец.

Keywords: entrepreneurship, family business, foreign law, availability of resources, sufficient capital, certain specialties, availability of infrastructure, information, market positioning, family business, family trade, employment of family members, full control, family law in business, planning, managerial position, founder or successor of the business, owner.

Ҳангоми омӯзиши масъалаҳои вобаста ба моҳият ва таърихи таҳаввули фаъолияти соҳибкорӣ тиҷорат, муҳаққиқон бештар бар ин ақида расидаанд, ки аввалин падидаҳои ин намуди хеле муассири фаъолияти иқтисодӣ ба оилаҳо ва хонаводаҳо вобаста будааст. Дар ин

* Унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи соҳибкории факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. E-mail: aziza_rofieva@mail.ru

маврид, ки таърихан як самти асосии фаъолияти соҳибкорӣ будааст, таҳқиқоти зиёде доир гардидааст. Мувофиқи яке аз ин таҳқиқот, бештар аз 45% фирмаю ширкатҳои байналмилалӣ бақайдгирифташуда, ба ин намуди фаъолият дохил шудаанд.¹

Афзоиши фаъолшавии рафтори иқтисодии аҳоли дар шароити ташаккули ҷомеаи муосири баъдииндустриалӣ боиси васеъ ва интенсификатсияи функцияҳои иқтисодии қаблан сусти инкишофёфтаи оила мегардад. Дар ин асно, он заминаи бавучудоии институтҳои “тиҷорати оилавӣ”, “савдои оилавӣ” ва “соҳибкории оилавӣ” гардид. Дар натиҷа ҳамаи аъзоёни оила, сарфи назар аз синну сол ба фаъолияти соҳибкории оила торафт бештар ҷалб карда мешаванд. Дар баробари ин, принципҳои асосии ҳавасмандгардонии оғози соҳибкории оилавӣ чунин мебошанд: нигоҳ доштани сатҳи хуби зиндагӣ; кушиш ба истиқлолияти иқтисодӣ; дарк намудани қобилиятҳои худ; хоҳиши ишғол намудани мавқеи сазовор дар ҷамъият.

Таъсис ва пешбурди фаъолияти соҳибкории оилавӣ дар заминаи мавҷудияти захираҳо, сармояи кофии ибтидоии оилавӣ, таҳассусҳои муайян, мавҷудияти инфрасохтор, иттилоот ва муайян кардани мавқеи бозор роҳандозӣ мегардад. Муваффақияти соҳибкории оилавӣ ба қобилияти иштирок кардани оила дар муносибатҳои бозоргонӣ ҳамчун воҳидҳои иқтисодии рақобатпазир, маҷмӯи мусоиди ин омилҳо вобаста аст.

Соҳибкории оилавӣ чунон, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, дар ҳама гуна модели иқтисоди бозорӣ омили қобили ҳаёт ва чандири рушди иқтисодӣ мебошад. Зимнан рушди афзалиятноки соҳибкории оилавино на танҳо як амали тадбирҳои зиддибӯҳронӣ, балки самти дарозмуддати сиёсати сохторӣ, ки пайваस्ताгии органикии такрористеҳсолкунӣ ва равандҳои бозорро дар иқтисодиёт таъмин менамояд, баррасӣ кардан лозим аст.

Таваҷҷӯҳ ба масъалаҳои пешбурди соҳибкории оилавӣ дар кишварҳои хориҷӣ хеле зиёд аст. Мафҳумҳои зиёди соҳибкории оилавӣ мавҷуданд.

Алан Кросби соҳибкории оилавино ҳамчун тиҷорате муайян мекунад, ки дар он ҳадди аққал як соҳибмулк ё шахсдори назоратӣ нақшаи интиқоли сармояҳои худро ба фарзандони худ дорад, бо он назардошт, ки фарзандони ӯ минбаъд низ қарорҳои муҳим барои тиҷорат қабул мекунанд.²

¹ Фақеров Н., Исмаилов И.У. Моҳият ва хусусиятҳои тиҷорати хонаводагӣ// Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.- 2018.- № 3 (24).- С. 5-8.

² Назарова Т.Ю. Российский и зарубежный опыт развития семейного предпринимательства// Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки.- 2008.- № 2 (58).- С. 59-63.

Соҳибкори оилави василаи аз ҷиҳати стратегӣ асоснок ва аз ҷиҳати иқтисодӣ муҳими рушди давлат буда, дар сатҳи байналмилалӣ ҷой гирифта, бо ҷойи қор таъмин намудани аҳолӣ, инчунин таъмини субот дар ҷомеа мебошад. Шаклҳои хурди соҳибкори оилави сабаби омезиши вазифаҳо ва имкониятҳои соҳибмулк ва соҳибқор, возеҳ будани ҳавасмандии меҳнатӣ, мутобиқати психологӣ кадрҳо ва роҳбарият ва ягонагии ташкилӣ дар ноил шудан ба ҳадаф дар натиҷаи мерос гирифтани қор, пайвастании муносибатҳои истеҳсолӣ бо хешу табор дорой самаранокии баланд мебошанд.¹

М.В. Васильев соҳибкори оилавиро ҳамчун «ҳар шакли тиҷорате муайян мекунад, ки дар он аъзоёни оила аз болои моликият назорати ҳуқуқӣ доранд».²

Соҳибкори оилави ҳама гуна намуди тиҷоратест, ки дар он қисми зиёди сармояи оинномавии ширкат ба як оила тааллуқ дорад ва он таҳти назорати пурраи онҳо қарор дорад.³

Соҳибкори оилави як намуди тиҷорат муайян карда мешавад, ки бо мақсади амалӣ намудани диди худ аз ҷониби эътилофи ҳукмрон, ки аз ҷониби як ё якчанд оилаҳо дар тӯли якчанд наслҳо назорат карда мешавад, идора карда мешавад.⁴

Аз ҷониби Комиссияи Иттиҳоди Аврупо модели ягонаи сечузъӣ барои муайян кардани ширкати оилави ҷорӣ карда шуд, ки дар он назорати оилави ба моликияти ширкат ҳамчун меъёри асосӣ ҷудо карда шудааст. Мутобиқи он, ҷамъияти ҳама гуна ҳаҷм ширкати оилави ҳисобида мешавад, ки агар: аксарияти ҳуқуқҳои қабули қарор (бавосита ё мустақим) ба шахси воқеӣ (шахсон ё ҳамсарон, волидон, кӯдак ё авлоди бевоситаи кӯдакон) тааллуқ дошта бошанд), ки ширкатро таъсис додааст ё шахсе (шахсоне), ки ҳиссаи ширкатро ба даст овардааст; ба идоракунии ширкат на камтар аз як намояндаи оила ё хешу табори расман ҷалб карда мешавад; шахси воқеие, ки ширкатро харида ё таъсис додааст, ё оила ё авлоди ӯ 25 фоизи ҳуқуқҳои қабули қарорро дорад, ки ба андозаи ҳиссаи онҳо дар соҳибқорӣ мувофиқ аст.⁵

¹ Касьяненко Т.Г., Воротилкина А.М. Эволюция понятия "семейный бизнес" по исследованиям российских и зарубежных ученых // Экономика и управление: проблемы, решения.- 2017.- Т. 2.- № 2. - С. 36-43.

² Васильев М. В. Развитие взглядов на управление семейными компаниями: дисс. канд. экон. наук. 08.00.05: Экономика и управление народным хозяйством.- М., 2012. - С. 23–29.

³ Школин А. Крупнейшие семейные бизнесы // Финансы.- 2010.- С. 16–18.

⁴ Leder K., Spagniole S. Probabilistically Optimized Airline overbooking strategies or Anyone willing to take a later flight // UMAP Journal 23.3, 2002.- P. 317–338.

⁵ Бобров В. С. Государственная поддержка малого бизнеса в кризисных условиях: опыт США // США и Канада: Экономика–политика–культура. - 2009.- № 11(479). - С. 110–127.

Дар маҷмӯъ, аз таҳлили кулли мафҳумҳои пешниҳоднамудаи олимони хориҷӣ ду равишро оид ба мафҳуми соҳибкории оилавӣ ошкор намудан мункин аст: якумин он ба ду меъёр асос ёфтааст: 1) шугли аъзоёни оила дар соҳибкорӣ ва назорати пурраи воқеъ ва ҳуқуқии оила дар соҳибкорӣ¹; дуюм ба мафҳуми соҳибкории оилавӣ аллакай 4 меъёрро дохил менамояд, ки ба ду меъёри равиши аввал ду меъёри дигар илова карда мешаванд: банақшагирии мерос дар оила ва соҳибкорӣ, мавқеи роҳбарикунандаи муассис ё вориси соҳибкорӣ. Ҳамзамон, молик ва вориси ӯ бояд дар идоракунии воқеии соҳибкорӣ иштирок намоянд.²

Қадимтарин ширкатҳои ҷаҳон ширкатҳои оилавӣ мебошанд, ба монанди ширкати сохтмони Чопон Конго Гуми (Kongo Gumi), ки ҳанӯз соли 578 таъсис ёфтааст. Зидда аз 1000 сол аст, ки оилаи Хоши дар Чопон (тиҷорати меҳмонхона), оилаи Маринелли дар Италия (зангӯлаи калисо), оилаи Де Гулен дар Фаронса (истеҳсоли вино), бомуваффақият кор мекунанд.³

Пайдоиши соҳибкорӣ дар Русия ба замони Киеви Рус ва давлати Новгород марбут аст, ки дар он ҷо рушди муносибатҳои тиҷоратӣ на танҳо бо ҳамсояҳо, балки бо кишварҳои дури хориҷи кишвар ҳавасманд карда мешуд. Аммо аввалин сулолаҳои маъруфи оилавии соҳибқорони рус дар як давлати ягонаи Маскав, таҳти роҳбарии подшоҳи Иван Грозний ташаккул ёфтанд. Давраи нави соҳибқорони Русия, аз ҷумла оғози сулолаҳои соҳибқорони оилавӣ, бо замони Пётри Кабир, ки

¹ Галицын А.А. Семейный бизнес как форма малого предпринимательства// В сб.: Научные подходы к формированию и трансформации стратегического развития малого бизнеса в системе цифровой экономики и рисков дрейфа./ Сб.: статей по итогам Всероссийской конференции и Всероссийского конкурса исследовательских работ.- 2019.- С. 39-41; Лобанов А.Н. Особенности формирования у молодежи экономических знаний в сфере семейного предпринимательства// В сб.: Развитие науки и образования в современном мире. / Сб.: научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции: в 7 частях.- ООО "АР-Консалт". 2014. - С. 75-77; Лепетикова И.Ю. Семья как основа семейного предпринимательства: правовые аспекты// В сб.: Актуальные аспекты инновационного экономического и юридического развития в условиях роста напряженности вокруг России./ Межвузовская научно-практическая конференция. Министерство образования и науки РФ, Филиал «Московский институт предпринимательства и права» в г. Ростове-на-Дону.- 2015.- С. 165-171.

² Оболонкова Е.В. К вопросу о закреплении в российском законодательстве понятий "Семейное предприятие" и "Семейное предпринимательство"// Хозяйство и право.- 2021.- № 5 (532). - С. 101-108; Левушкин А.Н. Семейное предпринимательство как вид предпринимательской деятельности в России на современном этапе// В сб.: Юриспруденция: актуальные вопросы, достижения и инновации. Матер. II Национальной (всероссийской) научно-практ. конф. - 2019.- С. 120-122; Оборин М.С., Волков С.К., Акимова О.Е. Международный опыт развития семейного предпринимательства: возможные уроки для России// Менеджмент в России и за рубежом.- 2019.- № 1. С. 42-48.

³ Календжян С., Волков Д. Развитие семейного предпринимательства в России.- М., 2006. - С.33.

ташаббус ва мустақилияти шахсро, сарфи назар аз мансубияти синфӣ қадр мекард, алоқаманд аст. Дар ибтидои асри 18 сулолаҳои тиҷоратӣ ташкил ёфтанд, ки ифтихори саноатии Россияи пешазинқилобӣ гардиданд: Морозовҳо, Рябушинскийҳо, Прохоровҳо, Горбуновҳо ва Сквортсовҳо.¹

Аз дӯконҳои хурди савдо, мағозаҳо, устохонаҳо, аксарияти ширкатҳои машҳури оилавӣ ба воя расидаанд, аз ҷумла: OralB, Siemens, Adidas, Samsung Electronics ва ғайра.²

Ширкати маъруфи Даллмайер (Dallmayr), ки ба фурӯши қаҳва тахассус дорад, ҳатто пеш аз оғози асри 18 ба вучуд омадааст. Пешгузаштагон ва аҷдодони шарикӣ кунунии ширкат Волфганг Вилл таъминкунандагони шонздаҳ хонаҳои шоҳон буданд. Бо вучуди ин дар миёнаҳои солҳои 1980-ум, Вилле саҳмияҳои худро ба концерни Nestle фурӯхт, то сармоягузориҳои калон кунад. Созиш самараро худро дод ва ширкат ба фурӯши қаҳваи худ дар саросари Олмон оғоз кард ва муомилоти худро ба таври назаррас афзоиш дод, ки имрӯз тақрибан ба 400 миллион евро дар як сол мерасад. Нишондиҳандаи асосии сифати баланди қаҳва аз ширкати Даллмайер ин хариди доимии маҳсулоти он танҳо аз беҳтарин китъаҳои замини Эфиопия мебошад.³

Имрӯз соҳибкорӣ оилавӣ асоси иқтисодии аксари кишварҳои Аврупо, инчунин ШМА ва Амрикои Лотиниро ташкил медиҳад. Ҳамин тариқ, тибқи маълумоти Pricewaterhouse барои соли 2008, ҳиссаи соҳибкорӣ оилавӣ дар Иттиҳоди Аврупо аз 50% ва дар ШМА аз 95% зиёд аст ва дар Амрикои Лотинӣ аз 65 то 90% аст.⁴

Дар ШМА тибқи маълумоти Бюрои барӯйхатгирии аҳоли, ки дар соли 2007 27,1 миллион ширкат мавҷуд буд, ки 99,9% онҳо хурд буда, камтар аз 500 корманд доранд. Аз он ҷумла, 78,6 фоизи корхонаҳо корманд надоштанд. Ба гуфтаи бархе аз пажӯҳишгарон, воқеияттарин тавзеҳот моликияти оилавӣ будани ин ширкатҳост. Дар Аврупо, Шветсия шумораи бештари одамоне, ки дар соҳибкорӣ оилавӣ кор мекунанд, зиёда аз 60% шумораи умумии аҳолии қобили кор аст.⁵

¹ Солдатова В.И. Семейное предпринимательство в России: перспективы развития// Право и экономика.- 2021.- № 6 (400).- С. 11-14.

² 15 крупнейших семейных предприятий в мире// <https://expert.ru/2015/07/16/15-bogatejshih-semej-mira/>.

³ Мельник О.Е. Семейный бизнес как форма развития предпринимательства: мировые и российские тенденции// В сб.: Условия, императивы и альтернативы развития современного общества в период нестабильности: экономика, управление, социология, право. Сб. научных трудов.// Под общей ред. Е.В. Королюк.- 2020.- С. 396-400.

⁴ Making a Difference. The Pricewaterhouse Coopers Family Business Survey 2007-2008, p. 37.

⁵ Васильев М. Семейная фирма: эволюция взглядов североамериканских исследователей// Проблемы теории и практики управления.- 2012.- № 6.- С. 27-38.

Таъмини қонунгузории рушди соҳибкории оилавӣ бояд инкишоф дода шавад. Дар баробари ин, бо назардошти аҳамияти бузурги иҷтимоии он дар таҳкими тарзи ҳаёти оилавӣ, баланд бардоштани сатҳи шуглмандӣ, пешгирии камбизоатӣ ва баланд бардоштани некӯаҳволии оилаҳо соҳибкории оилавиرو ҳамчун истилоҳи имтиёзноки соҳибкорӣ ҷудо кардан, бамаврид аст.

Таҷрибаи кишварҳое, ки дар онҳо соҳибкории оилавӣ васеъ паҳн шудааст, нишон медиҳад, ки ҳангоми ташкили заминаи қонунгузорӣ барои соҳибкории оилавӣ, анъанаҳои таърихӣ ва малакаҳои соҳибкорӣ, инчунин хусусиятҳои муносибатҳои дар ин самт инкишофёфтаре ба назар гирифтани лозим аст. Бинобар ин, мо ба таври муфассал ҷанбаҳои қонунгузории ташкил ва пешбурди соҳибкории оилавиرو дар мисоли баъзе кишварҳои хориҷӣ баррасӣ хоҳем кард.

Асоси ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ дар Латвия Қонун “Дар бораи корхонаҳои инфиродӣ (оилавӣ) ва хоҷагии деҳқонӣ ва ё моҳидорӣ” мебошад, ки тартиби таъсис, азнавташкилдихӣ ва барҳамдиҳии корхонаҳои инфиродӣ (оилавӣ)-ро муайян мекунад. Мутобиқи ин қонун корхонаи оилавӣ шахси ҳуқуқӣ мебошад, ки барои ташкили моликияти муштараки оилавӣ бо мақсади амалӣ намудани фаъолияти хоҷагидорӣ таъсис дода мешавад. Молу мулке, ки ба ин соҳибкорӣ гузошта шудааст, ба аъзоёни оилае, ки дар соҳибкорӣ машғуланд, тааллуқ дорад.¹

Мувофиқи моддаи 3-и Қонун, оилае, ки корхонаи инфиродӣ таъсис додааст, аз рӯи уҳдадориҳои ин корхона бо тамоми молу мулки оилавӣ ва амволи ба аъзои алоҳидаи корхонаи оилавӣ тааллуқдошта, ба истиснои молу мулке, ки ситонидан аз онҳо манъ аст, ҷавобгар мебошад. Ҳангоми бақайдгирии соҳибкории оилавӣ бояд нишон дода шавад, ки кадоме аз аъзои оила намояндаи моликон хоҳад буд. Ин маълумот барои ҳуди аъзоёни оила, инчунин барои шахси сеюм ҳатмист. Илова бар ин, онҳо дар аризаи бақайдгирии соҳибкории оилавӣ, ки ба Феҳрасти корхонаҳои Ҷумҳурии Латвия пешниҳод карда мешавад, инъикос карда мешаванд ва шаҳодатномаи бақайдгирӣ ба номи шахси дахлдор дода мешавад. Шакли идоракунии корхонаро соҳибмулк муайян мекунад. Молики корхонаи алоҳида метавонад бо миёнаравии роҳбар ё мақоми коллегиялии идора, корхонаи худро идора кунад. Дар ин маврид додани ваколатнома барои ҳуқуқи ихтиёрдории молу мулки корхона аз номи соҳибӣ корхона ва намояндагии манфиатҳои соҳибони корхона дар оиннома ё дар вазифаи корхона муқаррар карда мешаванд. Агар корхона оиннома қабул накунад ва

¹ Закон Латвийской Республики от 8 января 1992 г. “Об индивидуальном (семейном) предприятии и крестьянском или рыболовецком хозяйстве”// <https://www.d-k.lv/rus/documents/laws/689/694/>.

низомнома надошта бошад, ваколатномаи мудир барои ҳуқуқи ихтиёрдорӣ молу мулки корхона, аз номи соҳиби корхона ва намояндагии манфиатҳои соҳибони корхона муқаррар карда мешавад.

Бояд гуфт, ки мувофиқи моддаи 6-и Қонун, корхонаи оилавӣ бояд тибқи тартиби бақайдгирӣ дар Феҳрасти корхонаҳои Ҷумҳурии Латвия ба қайд гирифта шавад. Агар корхонаи инфиродӣ дар асоси моликияти муштараки оилавӣ таъсис дода шавад, аъзоёни ба војрасидаи оила байни худ шартномаи таъсис мебанданд. Мувофиқи моддаи 7-и Қонуни мазкур, дар шартномаи таъсисӣ зикр мешавад: ном, насаб ва суроғи муассисон; ном ва ҷойгиршавии корхонаи таъсисдодашуда; мақсад ва самти фаъолияти корхонаи таъсисдода; тартиби таъсиси корхона ва намояндаи муассисон, ки дар асоси созишномаи тарафайн аз ҷониби дигар муассисон иҷроӣ амалиёти вобаста ба таъсиси корхона ба онҳо супурда шудааст; молу мулке, ки бо он ҳар як муассиси корхонаи алоҳида дар фаъолияти хоҷагӣ иштирок мекунад, инчунин арзиши ин амвол; арзиши умумии саҳми ҳар як муассиси корхона бо ифодаи пулӣ ва фоиз; тартиби тақсими фоида ва ҷуброни зиён; шахсони вобастаи муассисон; шартҳои дигаре, ки муассисон муҳим мешуморанд ва хилофи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ нестанд.

Шартномаи таъсис бояд аз ҷониби ҳамаи аъзоёни қобили меҳнати оила имзо карда шавад. Номи корхонаи оилавӣ бояд номи соҳиби он, намуди тиҷорат ва номи шахр ё штатро дар бар гирад. Корхонаи оилавӣ аз лаҳзаи бақайдгирӣ дар Феҳрасти корхонаҳои Ҷумҳурии Латвия вазъи шахси ҳуқуқӣ пайдо мекунад. Барои бақайдгирии корхонаи оилавӣ ба мақоми бақайдгиранда ариза ва шартномаи таъсис дода мешавад. Қонун, инчунин масъалаҳои моликият ва меҳнатро танзим мекунад. Тибқи моддаи 10 молу мулки корхонаи оилавӣ моликияти соҳиби корхона ё мутаносибан моликияти муштараки оилавӣ мебошад.

Муносибатҳои меҳнатӣ дар ин корхонаҳо мутобиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии муносибатҳои меҳнатӣ муқаррар карда мешаванд. Бояд гуфт, ки соҳибкорӣ оилавӣ ҳуқуқи ба қор қабул кардани кормандонро маҳдуд намекунад. Дар баробари ин, низоми музди меҳнати кормандонро соҳиби корхонаи оилавӣ тибқи Қонуни меҳнати Латвия ва шартномаи меҳнатӣ муайян мекунад. Агар ҳадди ақали музди меҳнат бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар карда шуда бошад, онгоҳ ҳадди ниҳоии музди меҳнат маҳдуд карда намешавад (моддаи 14-и Қонун). Корхонаи оилавӣ ҳуқуқ дорад ҳама гуна фаъолияти иқтисодиро, ки қонун манъ ё маҳдуд накардааст, анҷом диҳад. Ҳамзамон, тибқи қонунгузории дахлдор намудҳои алоҳидаи фаъолияти хоҷагидорӣ метавонанд муқаррар карда шаванд, ки барои амалӣ намудани онҳо иҷозатнома зарур аст.

Мувофиқи моддаи 16-и Қонун, корхонаи оилавӣ андозхоро дар ҳаҷм ва бо тартиби муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Латвия мепардозад.¹

Бо вучуди ин, барои соҳибкориҳои оилавӣ баъзе хусусиятҳои махсус муқаррар карда мешаванд. Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Латвия аз 09.02. соли 1995, таҳти №1 "Дар бораи андоз аз даромади корхонаҳо," ҳамаи шахсони ҳуқуқии ба фаъолияти хоҷагидорӣ машғулбуда, супорандагони андоз аз даромад мебошанд. Аммо, тибқи қисми 2 моддаи 2-и Қонун, корхонаҳои оилавӣ дар давоми панҷ давраи ҳисоботӣ аз давраи ҳисоботӣ (бо назардошти), ки дар он ба сифати супорандагон ба қайд гирифта шудаанд, андоз аз даромадро пардохт намекунанд. Агар дар давраи охири ҳисоботии ин давра даромади соҳибкори оилавӣ аз муомилоти соҳибкорӣ камтар аз 45 000 лат (тақрибан 85,0 ҳазор доллари ШМА ба ҳолати 01.01.соли 2012) бошад, дар соли ояндаи тақвимӣ ин ширкат метавонад ба сифати соҳибкори супорандаи андоз аз даромад ба қайд гирифта шавад. Аз он лаҳза инҷониб чунин корхонаҳои оилавӣ метавонанд ба ҳисобгирии муҳосибӣ дар низоми одии воридшавӣ дошта бошанд. Ба ҳисобгирии муомилоти кассавӣ, инчунин ба ҳисобгирии даромад ва хароҷотро онҳо ба таври одӣ анҷом медиҳанд.²

Инак, корхонаҳои номбурда амалиёти кассавиро дар дафтари даромад ва хароҷоти фаъолияти хоҷагидорӣ ба қайд мегиранд. Барои ба қайд гирифтани муомилоти кассавӣ дар дафтари даромад ва хароҷоти хоҷагидорӣ корхонаҳои мазкур метавонанд дар амалиёти асосӣ аз расиди нақдие, ки аз ҷониби шахси бевосита алоқаманд (шарикӣ корӣ) дода шудаанд, расиди нақдӣ, чипта, нусха, нусхаи факсимии пули нақд истифода баранд. Ордери воридотӣ ё содиротӣ, расид ё дигар ҳуҷҷати тасдиқкунандаи беруна, инчунин расиди кассавӣ ё ордери дебетӣ, ки онҳо таҳия кардаанд, далели фаъолияти онҳо мебошанд.³

Азнавташкилдихӣ ё барҳамдиҳии корхонаи оилавӣ аз ҷониби молики корхона ё барҳамдиҳанде, ки аз ҷониби у таъин шудааст, сурат мегирад. Масъалаҳои азнавташкилдихӣ ё барҳамдиҳии корхонаи дар асоси моликияти муштараки оилавӣ таъсисёфтаре аъзоёни ба воярасидаи оила (моликони муштарак), бо риояи муқаррароти

¹ Закон Республики Латвия от 20.06.2021 г. "О труде"// <https://visasam.ru/wp-content/uploads/2018/09>.

² Закон Латвийской Республики 09.02.1995г. «О подоходном налоге с предприятий»// <http://www.diplomplanet.ru/readydetails.php?id=39>.

³ Закон Латвийской Республики от 28 июня 2021 г. "О бухгалтерском учете"// <https://www.baltikon.lv/news/novyj-zakon-o-buhgalterskom-uchete-vstupit-v-silu-1-yanvarya-2022-goda/>.

шартномаи таъсис ё тартиби идоракунии корхона ба ҳисоби аъзоёни оила ҳал мекунад. Агар дар рафти барҳамдиҳӣ маълум гардад, ки пурра қонеъ гардондани ҳамаи талабҳои қонунии кредиторон бо молу мулки корхонаи инфиродии (оилавии) барҳамдодашаванда ғайриимкон аст, молик, шарикон ё барҳамдиҳанда бояд дар ин бора ба шарикони дигар хабар диҳад. Дар ин хусус моликон ё соҳибмулк тибқи тартиби пешбининамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба суд дар бораи муфлисшавӣ ариза пешниҳод намоянд. Агар соҳибони корхонаи оилавӣ ақди никоҳро бекор кунанд, ҳамсарони собиқ бояд шартномаи таъсисро азнав банданд ва ширкатро дар Феҳристи корхонаҳои Чумҳурии Латвия ба қайд гиранд. Ин муқаррарот ба чунин корхонаҳои оилавӣ низ дахл дорад, ки дар онҳо ҳайати муассисони корхонаи оилавии дигар аъзоёни оилаи болиғ тағйир меёбад.¹

Соли 2014 15 соҳибкории оилавии муваффақтарин дар Латвия 25% афзоиш ёфтааст, тибқи рейтинг, ки навъи латишии маҷаллаи Forbes тартиб додааст. Тадқиқоти Forbes муайян кардааст, ки калиди муваффақияти соҳибкории оилавӣ эҳтиёткор будан дар давраи рушди иқтисодӣ ва қабули қарорҳои рушд дар давраи таназзули иқтисодӣ мебошад. Ҳама ширкатҳо дар рейтинги TOP-15 тамоюли равшан доранд, солҳои охир маҳз ноболиғон афзункунандаи содирот ва рушди бозорҳои хориҷӣ буданд. Муомилоти умумии ТОП-15 соҳибкории оилавӣ ба 860 миллион евро расид, ки ин баробари маблағи буҷети давлатии Латвия барои ниғаҳдорӣ тандурустӣ ва фарҳанг якҷоя буд.²

Дар Озарбойҷон ягон санади махсуси меъёрии ҳуқуқие вучуд надорад, ки ташкил ва пешбурди соҳибкории оилавию танзим мекунад. Ҳамзамон, мафҳуми соҳибкории инфиродӣ (оила), инчунин принципҳои таъсис ва фаъолияти он дар Қонуни Чумҳурии Озарбойҷон аз 1 июли соли 1994, № 847 «Дар бораи корхонаҳо» оварда шудааст. Мувофиқи моддаи 1 Қонуни мазкур корхона, новобаста аз шакли моликият, субъекти мустақили хоҷагидорӣ буда, шахси ҳуқуқӣ мебошад, ки бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи ҷамъиятӣ ва ба даст овардани фоида истеҳсол ва фурӯши маҳсулот, иҷрои кор ва хизматрасонӣ машғул мебошад.³

Тибқи моддаи 5 Қонун, яке аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқие, ки корхонаҳо дар он фаъолият мекунад, корхонаи инфиродӣ (оила)

¹ Юргена И., Шпогис К. Изменения форм предпринимательства в Латвии// Никоновские чтения. 2001.- № 6.- С. 449-451.

² Forbes: лидеры семейного бизнеса в Латвии - Пашкаускисы и Пешковы// <https://www.grani.lv/latvia/57019-forbes-lidery-semeynogo-biznesa-v-latvii-pashkauskisy-i-peshkovy.html>.

³ Закон Азербайджанской Республики от 1 июля 1994 г. № 847 «О предприятиях»// http://www.case-research.eu/files/?id_plik=2134.

мебошад. Дар айни замон корхонаи инфиродӣ (оилавӣ) корхонае мебошад, ки ба шахрванд ё моликияти умумии ҳиссагии аъзоёни оилаи ӯ мебошад, агар дар шартномаи байни онҳо тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад (моддаи 7). Ҳамчун яке аз роҳҳои ташаккули корхонаи инфиродӣ (оилавӣ) Қонун аз ҷониби шахрванд (аъзои оилавӣ) ба моликияти дигар соҳибони корхона ба даст овардани корхонаро пешбинӣ мекунад. Ҳамаи корхонаҳо, сарфи назар аз шакли моликият ва шакли ҳуқуқӣ, дар асоси оиннома амал мекунанд. Оинномаи корхона дар сурате тасдиқ карда мешавад, ки агар муассиси он як шахси воқеӣ ё як шахси ҳуқуқӣ бошад ва агар муассисон ду ё зиёда шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ бошанд, маҷлиси умумии муассисон (қарори он) тасдиқ карда мешавад. Дар оинномаи корхона маълумоти зерин нишон дода мешавад: ном ва намуди корхона, суроғаи ҳуқуқии он, маълумот дар бораи муассис (муассисон), ҳуқуқ ва уҳдадорихо, корхонаҳо, фонди оинномавӣ, мавзӯ ва мақсадҳои фаъолият, мақомотҳои идоракунӣ ва назорат, ваколатҳо, тартиби ташаккули моликияти корхона ва тақсими ғоида (даромад), шартҳои азнавташқилдиҳӣ, қатъи фаъолият ва барҳамдодани корхона.

Мувофиқи моддаи 18-и Қонун, бақайдгирии давлатии корхона дар мақомоти дахлдори ҳокимияти иҷроия бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории дахлдор амалӣ карда мешавад. Барои бақайдгирии давлатии корхона ҳуҷҷатҳои зерин пешниҳод карда мешаванд: изҳороти муассис; оинномаи ширкат; қарор дар бораи таъсиси корхона ё шартномаи таъсис (шартнома); ҳуҷҷати тасдиқкунандаи пардохти боҷи бақайдгирӣ. Радкардани бақайдгирии давлатии корхона танҳо дар ҳолатҳои зерин имконпазир аст: вайрон кардани қоидаҳои муқарраршудаи ташкили корхона; дар сурати ба қонунгузорӣ мувофиқат накардани ҳуҷҷатҳои таъсисии корхона.

Мутобиқи моддаи 22 Қонун, идоракунии корхонаҳои инфиродӣ (оилавӣ) аз ҷониби муассис мустақилона муайян карда мешавад. Ҳама корхонаҳо, новобаста аз шакли моликият, андозии даромад ва дигар пардохтҳои ҳатмиро тибқи қонунгузории дахлдор месупоранд. Принципиҳои умумии андозбандӣ нисбат ба корхонаҳои инфиродӣ (оилавӣ) дар Ҷумҳурии Озарбойҷон татбиқ мешаванд. Ба соҳибкории оилавӣ ҳеч гуна имтиёзҳои андоз дода намешавад, дар он ягон низоми соддакардашудаи идоракунӣ пешбинӣ нашудааст.¹

Бо мақсади дастгирии соҳибкории оилавӣ дар Озарбойҷон соли 2016 дар назди Агентии давлатии хизматрасонӣ ба шахрвандон ва инноватсияҳои иҷтимоии назди Президенти Ҷумҳурии Озарбойҷон як

¹ Оруджев Э.А. О правовом регулировании деятельности государственных предприятий в Республике Азербайджан// Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Экономика и право.- 2017.- № 6. - С. 73-76.

шахси ҳуқуқи чамъиятии дастгирии соҳибкории оилавӣ (АБАД) таъсис дода шуд. Теъдоди иштирокчиёни АБАД дар соли 2019 сеяк афзоиш ёфта, 421 оилаи соҳибкор ташкил дода, 96% иштирокчиёни он шахсони воқеӣ (237 зан ва 166 мард) ва 4% шахсони ҳуқуқӣ, бо 18 нафар иштирокчиён мебошанд. Дар соли 2019 муомилоти мол дар ин ташкилот беш аз 70 % афзуда, 1,7 миллион манатро ташкил дод. Дар ду сол ҳаҷми муомилоти мол қариб 4,7 баробар афзоиш ёфта, фоидаи умумии иштирокчиён дар солҳои 2017-2019 2,2 миллион манатро ташкил дод.¹

Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон Қонуни махсус аз 26 - уми апрели соли 2012, № ЗРР-327 «Дар бораи соҳибкории оилавӣ» қабул карда шудааст, ки мақсади он танзими муносибатҳо дар соҳаи соҳибкории оилавӣ мебошад.² Дар асоси моддаи 3 Қонун, соҳибкории оилавӣ фаъолияти ташаббускорӣ мебошад, ки аъзоёни оила бо мақсади ба даст овардани даромад (фоида), бо таваккали худ ва таҳти масъулияти молу мулкҳои худ анҷом медиҳанд. Соҳибкории оилавӣ ба ихтиёрии иштирокчиёни он асос меёбад. Соҳибкории оилавӣ метавонад бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ ё бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ амалӣ карда шавад. Шакли ташкилию ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ, ки бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ амалӣ мегардад, корхонаи оилавӣ мебошад. Соҳибкории оилавӣ, бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонун амалӣ карда мешавад. Дар баробари ин субъектҳои хоҷагидорӣ оилавӣ, ки шахси ҳуқуқӣ ташкил накардаанд, ҳуқуқдоранд бо бастанӣ шартномаи меҳнатӣ то се нафар корманди доимиро ба кор қабул кунанд, инчунин ҳешовандони наздики ба синни меҳнатӣ расида, аз ҷумла ҳамсарони фарзандон, наберагон, бародарон, хоҳарон, зану шавҳар ва фарзандони онҳоро ба сифати иштирокчиёни субъекти хоҷагидорӣ оилавии бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ ҷалб намоянд.

Корхонаи оилавӣ – субъекти соҳибкорӣ хурде мебошад, ки иштирокчиёни он дар асоси моликияти умумие, ки дар моликияти ҳиссавӣ ё муштаракӣ иштирокчиёни корхонаи оилавӣ, инчунин моликияти ҳар як иштирокчии корхонаи оилавӣ қарор доранд, дар асоси ихтиёрӣ ба мақсади истеҳсол ва фуруши мол (кор, хизмат) таъсис дода шудаанд. Фаъолияти корхонаи оилавӣ ба меҳнати шахсии аъзоёни он асос меёбад. Корхонаи оилавӣ яке аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқии субъектҳои соҳибкорӣ мебошад. Корхонаи оилавӣ метавонад танҳо дар сурати таъсиси шахси ҳуқуқӣ фаъолият кунад. Корхонаи оилавӣ

¹ На освобожденных территориях Азербайджана будут развивать семейный бизнес// <https://www.novoye-vremya.com/posts/na-osvobodzhennykh-territoriyakh-azerbaydzhana-budut-razvivat-semeynyy-biznes-2020-12-03-174948>.

² Закон Республики Узбекистан от 26 апреля 2012 г., №ЗРУ-327 "О семейном предпринимательстве"// Собрание законодательства Республики Узбекистан, №17 (517), 30 апреля 2012 г.

метавонад моликияти алоҳида дошта бошад, аз номи худ ҳуқуқҳои амволи ва шахсии ғайримолумулкиро ба даст оварад ва амалӣ намояд, уҳдадориҳо ба дӯш гирад, дар суд даъвогар ва ҷавобгар бошад. Корхонаи оилавӣ аз рӯи уҳдадориҳои худ бо тамоми молу мулкаш, ки тибқи қонун ситонида мешавад, ҷавобгар аст. Иштирокчиёни корхонаи оилавӣ мутобиқи қонун бо амволи худ аз рӯи уҳдадориҳои корхонаи оилавӣ дар сурати нокифоя будани молу мулки корхона, масъулияти субсидиарӣ доранд. Корхонаи оилавӣ метавонад тибқи қонун кормандонро ба кор ҷалб намояд. Шумораи умумии иштирокчиёни корхонаи оилавӣ ва кормандони он наметавонад аз шумораи миёнаи солонаи кормандони соҳибкории хурд, ки қонун муқаррар кардааст, зиёд бошад. Дар баробари ин, шумораи камтарини иштирокчиёни тиҷорати оилавӣ бояд на камтар аз ду нафар бошад. Корхонаи оилавӣ бояд номи пурра дошта бошад ва метавонад номи кӯтоҳшудаи ширкат дошта бошад. Номи пурраи корпоративии корхонаи оилавӣ бояд номи пурраи он ва калимаҳои «оилавӣ корхона»-ро дар бар гирад. Номи ихтисоршудаи корпоративии корхонаи оилавӣ бояд номи ихтисоршудаи он ва калимаҳои «оила корхона» ё аббревиатураи «ОК»-ро дар бар гирад (моддаи 4).

Дар асоси моддаи 5 Қонун, аъзои корхонаи оилавӣ метавонанд сардори оила, зан (шавҳар), фарзандон ва наберагон, падару модар, дигар хешовандони ба синни меҳнатӣ расида (зانونи фарзандон ва наберагон, бародарону хоҳарони хун ва хоҳарон, зану шавҳари онҳо, тафову аммаҳо) бошанд. Танҳо шахсони қобили меҳнат аъзои корхонаи оилавӣ шуда метавонанд. Шахсони мансабдори мақомоти давлатӣ, инчунин дигар шахсоне, ки тибқи қонун машғулшудан, барои фаъолияти соҳибкорӣ манъ аст, иштирокчиёни соҳибкории оилавӣ шуда наметавонанд. Узви як корхонаи оилавӣ наметавонад дар як вақт узви дигар корхонаи оилавӣ бошад.

Роҳбари корхонаи оилавӣ вазифадор аст, ки ба соҳибкории оилавиرو шахсан роҳбарӣ кунад ва фаъолияти ҳаррӯзаи онро ташкил намояд (моддаи 13 Қонун). Дар ин чо мавқеи ӯ ба мавқеи молик ва роҳбари корхонаи хусусӣ монанд аст. Яъне, корхонаи оилавиرو мисли як корхонаи хусусӣ роҳбаре, ки тибқи шартномаи меҳнатӣ ба кор гирифта шудааст, идора карда наметавонад. Илова бар ин, сардори корхонаи оилави вазифадор аст, ки хангоми бастании аҳдҳои калон бо молу мулки корхонаи оилави розигии иштирокчиёнро гирад. Дар ҳамаи дигар масъалаҳо дараҷаи озодии амал ва масъулияти роҳбари корхонаи оилавӣ ба сатҳи роҳбарони иҷроияи корхонаҳои дигар шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ мувофиқ аст.¹

¹Шамшетов Ш.С., Калимбетов Е.К. Гражданско-правовой статус семейных предприятий в Республике Узбекистан// Мирская наука. - 2020.- № 11 (44).- С. 286-291.

Бояд қайд кард, ки қонунгузорӣ соҳибкории оилавиرو ҳамчун субъекти соҳибкории алоҳида тасниф кардааст. Хусусияти хоси корхонаҳои оилавӣ, уҳдадорӣ робитаҳои оилавӣ дар байни иштирокчиёни он, аз ҷумла дар фаъолияти идоракунии корхона мебошад.

Корхонаи оилавӣ ҳуқуқ дорад: мустақилона фаъолият оид ба истеҳсоли мол (кор, хизматрасонӣ) ташкил намояд, моли (кор, хизматрасонӣ) истеҳсолшударо ихтиёрдорӣ намояд ва ба онҳо нарх муқаррар намояд; захираҳои молиявии худро мустақилона ташақкул диҳад ва маблағҳои ҷалбшударо истифода намояд, аз ҷумла гирифтани қарз барои ташаққули сармояи ибтидоӣ; аз хизматҳои лизинг ва суғурта истифодабарад; шартномаҳо, аз ҷумла дар бораи хариду фурӯши мол (кор, хизматрасонӣ) бандад; аз соҳибкорӣ ба андозаи номаҳдуд даромад (фоида) гирад; мӯҳр, бланка ва штамп бо номи фирмавии худ истифода барад ва тамғаи молӣ (тамғаи хизматрасонӣ) дошта бошад; фаъолияти иктисодии беруниро ба ҷо оварад.

Корхонаи оилавӣ уҳдадор аст: сари вақт ва дуруст иҷро намудани уҳдадориҳои тибқи шартномаҳои басташударо таъмин намояд; барои иштирокчиён ва кормандони корхонаи оилави андозаи подошро муқаррар менамояд, бо онҳо сари вақт ҳисобу китоб мекунад, инчунин масъулияти граждании онҳоро ҳамчун корфармо суғурта кунад; андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмиро супорад; ба талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқи дар соҳаи ҳифзи меҳнат ва бехатарии меҳнат, экология, санитария ва гигиена риоя намояд (моддаи 12).

Роҳбари корхонаи оилавӣ ҳуқуқ дорад: аз номи корхонаи оилавӣ бе ваколатнома амал кунад; бо шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ вобаста ба фаъолияти соҳибкории оилавӣ шартномаҳо бандад; шартномаи меҳнатиро бандад ва теъдоди ҷойи корро тасдиқ кунад; ваколатнома диҳад.

Роҳбари корхонаи оилавӣ уҳдадор аст: ба корхонаи оилавӣ шахсан роҳбарӣ кунад ва фаъолияти ҳаррузаи онро ташкил намояд; ҳангоми бастанӣ аҳдҳои калон бо молу мулки корхонаи оилавӣ розигии иштирокчиёнро гирад; риояи қонунҳои меҳнатро таъмин намояд; ҳисобу китобро таъмин кунанд (моддаи 13).

Аъзоёни корхонаи оилавӣ ҳуқуқ доранд: дар идоракунии соҳибкории оилавӣ, қабули қарорҳо, назорат аз болои фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ иштирок намояд; вобаста ба шартҳои шартномаи таъсиси корхонаи оилавӣ ҳиссаи худро аз фоида гиранд; ихтиёран аз кори оилавӣ даст кашидан; барои баргардонидани як қисми арзиши амволи корхонаи оилавӣ, ҳангоми баромадан аз ҳайати он, мутаносибан ба маблағи амволе, ки ӯ ба сармояи оинномавӣ гузоштааст ё ба ӯ дар шакли асл ҷудо кардани амвол бо ҳамон арзиш, агар дар шартномаи таъсиси корхонаи оилавӣ тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад.

Аъзоёни корхонаи оилавӣ вазифадоранд, ки дар фаъолияти корхонаи оилавӣ бо меҳнати худ иштирок намоянд (моддаи 14).

Дар Узбекистон хоҷагиҳои оилавӣ ҳангоми баҳо додан ба имкониятҳои худ ва самаранок истифода бурдани он дар моликияти дар ихтиёрашон буда, хусусан манзили шахсии худ ҷои муҳимро ишғол мекунанд. Дар кишвар қариб ҳар як оила манзили шахсии худро дорад. «Дар айни замон 97 фоизи оилаҳо хонаи шахсии худро доранд, 90 фоизи аҳоли бо молҳои зарурии истеъмоли халқ, ҳар як оилаи сеюм автомашина дорад, аҳоли бо молҳои сермасриф ба таври бояду шояд таъмин аст. Тибқи пурсишҳо, дар ҳоли ҳозир ҳудуди 50 % аҳолии кишвар худро табақаи миёна медонанд. Дар ҳоле ки дар соли 2000 ҳамагӣ 24%-и аҳоли худро ба ин табақа мансубанд.»¹

Дар мақолаи худ Ш.А. Закирова вобаста ба рушди соҳибкории оилавӣ дар Ҷумҳурии Узбекистон бо мақсади пурзӯр намудани дастгирии давлатии соҳибкории оилавӣ як қатор тавсияҳо пешниҳод менамояд: таҳияи самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкории оилавӣ дар шаҳрҳо ва деҳот; таъсиси барномаҳои махсуси мақсаднок дар бахши бонкӣ оид ба қарздиҳии соҳибкории оилавӣ; расонидани кумаки молумулки ба соҳибкорҳои оилавӣ тавассути лизинги молияви (навсозии техника ва таҷҳизоти корхонаи оилавӣ); мусоидат ба самти инноватсионии соҳибкории оилавӣ бо мақсади истеҳсол ва коркарди маҳсулоти нав ва рақобатпазир; кӯмаки ҳамаҷонибаи давлат барои тавсеаи иқтисодии сармоягузори маблағҳои интиқоли аз муҳоҷирони меҳнатӣ; мусоидат ба рушди тиҷорати электронӣ, ташкили платформаҳои савдо барои соҳибкорони оилавӣ бо мақсади кам кардани арзиши амалиёти тиҷоратӣ, беҳтар намудани таъминоти иттилоотии бозор бо мақсади васеъ намудани содироти маҳсулоти оилавӣ ва зиёд намудани шумораи истеъмолкунандагони байналмилалӣ молҳои ватанӣ; ба амалияи баҳисобгирии омории фаъолияти корхонаҳои оилавӣ аз руи нишондиҳандаҳои дар ҳисоботи омори оид ба соҳибкории хурд қабулшуда; таҳкими вазъи ҳуқуқӣ ва тартиби фаъолияти соҳибкории оилавӣ дар соҳаи хунароҳи мардумӣ; ташкили хизматрасониҳои махсус барои гузаронидани тадқиқот дар соҳаи соҳибкории оилавӣ; васеъ намудани шабакаи фирмаҳои маркетингӣ ва консалтингӣ, ки қодиранд ба соҳибкории оилавӣ дар ҳама минтақаҳо кӯмаки воқеӣ расонанд; рушди шабакаи системаи автоматикунонидашудаи коркард ва интиқоли иттилоот бо забони давлатӣ бо мақсади фароҳам овардани дастрасии соҳибкорон ба маълумоти зарурӣ оид ба технология ва усулҳои истеҳсоли маҳсулоти намуди дахлдор; баланд бардоштани самаранокии фаъолият дар

¹ Доклад Президента Республики Узбекистан. Доступно онлайн по адресу: www.press-service.uz. Проверено 05.12.2015г.

минтақаҳои марказҳои соҳибкорӣ, бизнес-инкубаторҳо, ҷалби муассисаҳои таълимии дорои хусусияти иқтисодӣ барои гузаронидани курсҳо оид ба ташкили бизнеси оилавӣ, трейнингҳо бо иштироки соҳибкорони бомуваффақияти оилавӣ. Таҳия ва ба амал баровардани тадбирҳои пешниҳодшуда барои таҳияи концепсияи нави тараққиёти соҳибкорӣ бо назардошти хусусиятҳои минтақаҳои ҷумҳурӣ барои дарозмуддат асос шуда метавонад.¹

Дар натиҷаи таҳлили танзими ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ дар давлатҳои хориҷа ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки меҳнати муштаракӣ одамон ҳатто аз робитаҳои оилавӣ, одамонро наздиктар мекунад. Кори умумии аъзоёни оила метавонад оиларо мустақкам кунад. Соҳибкории умумӣ нисбат ба соҳибкории оилавӣ ягон тафовути ҷиддиро дар худ надорад, ба истиснои робитаи хешу таборӣ. Имрӯз маҳз соҳаи соҳибкории оилавӣ инкишоф меёбад, ки асоси некуаҳволии ҳар як давлат аст, ки аз таҷрибаи Амрикову Осиё ва давлатҳои Аврупо гувоҳӣ медиҳад. Ташкилоти навро одамоне ташкил карда метавонанд, ки бо ҳамдигар хуб шиносанд ва баъд субъекте пайдо мешавад, ки шарикон аз руи саҳмияҳо ташкил кардаанд. Аммо аксар вақт соҳибкории навро хешовандони наздик ё дур, вале ба ҳамон «оила» тааллуқ дошта, ташкил мекунад. Чунин субъектон дар истилоҳоти ҷаҳонӣ номи «фирмаҳои оилавӣ» ё «ташкилоти оилавӣ»-ро гирифтаанд. Дар баробари ин, барои он ки як ташкилоти оилавӣ боқӣ монад, ҳуди ташкилот, инчунин сармояи ташкилот бояд дар ихтиёри оила ва ба мерос бимонад. Дар кишварҳои пешрафта низ тамоюли солҳои охир бештар кушодани маърақаҳои нави оилавӣ идома дорад. Масалан, дар Русия дар бахшҳои алоҳидаи иқтисод (масалан, кишоварзӣ, саноати хӯрокворӣ, саноати нассочӣ, технологияҳои ИТ ва тиҷорат) то 80% тамоми корхонаҳои хурду миёнаро ширкатҳои оилавӣ ташкил медиҳанд.²

Дар асоси таҳлили қонунгузории давлатҳои хориҷа оид ба соҳибкории оилавӣ пешниҳод карда мешавад, ки:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи соҳибкории оилавӣ» қабул карда шуда, он ба танзими муносибатҳо дар самти соҳибкории оилавӣ равона гардида, дарбаргирандаи меъёрҳо оид ба муқаррароти умумӣ, ташкили ташкилоти оилавӣ, соҳибкории оилавии инфиродӣ ва бақайдгирии давлатии онҳо, ҳуқуқ ва уҳдадорҳои субъектони соҳибкории оилавӣ ва аъзоёни он, фаъолияти субъектони соҳибкории

¹ Закирова Ш.А. Развитие семейного предпринимательства как фактор повышения занятости населения// В сб.: Наука сегодня: реальность и перспективы.// Матер. межд. научно-практ. конф.- Вологда, 2021.- С. 90-92.

² Барков А.В., Гришина Я.С. Взгляд на легализацию семейного предпринимательства через призму социально-предпринимательского правотворческого опыта// В книге: Семейный бизнес в правовом пространстве России. Монография.// Отв. ред. И.В. Ершова, А.Н. Левушкин. – М., 2020.- С. 33-44.

оилавӣ, кафолатҳои озодии фаъолияти соҳибқорӣ оилавӣ, муқаррароти интиқоли, бошад.

2. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибқорӣ” аз 26 июли соли 2014, №1107 моддаи 3(1) бо мазмуни зайл илова карда шавад:

“Моддаи 3(1). Самтҳои фаъолияти соҳибқорӣ

1. Давлат ҳама гуна самтҳои соҳибқорӣ пешбиниамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро эътироф намуда, ба он иҷозат медиҳад.

2. Соҳибқорӣ тибқи муқаррароти қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самтҳои зерин амалӣ карда мешавад: соҳибқорӣ иҷтимоӣ фарҳангӣ; соҳибқорӣ иҷтимоӣ; соҳибқорӣ оилавӣ; соҳибқорӣ стратегӣ; соҳибқорӣ инноватсионӣ; соҳибқорӣ зеҳнӣ; соҳибқорӣ экологӣ; соҳибқорӣ виртуалӣ”.

Адабиёт:

1. Барков А.В., Гришина Я.С. Взгляд на легализацию семейного предпринимательства через призму социально-предпринимательского правотворческого опыта// В книге: Семейный бизнес в правовом пространстве России. Монография. // Отв. ред. И.В. Ершова, А.Н. Левушкин. – М., 2020.- С. 33-44.

2. Бобров В. С. Государственная поддержка малого бизнеса в кризисных условиях: опыт США // США и Канада: Экономика–политика–культура.- 2009.- № 11(479).- С. 110–127.

3. Васильев М. В. Развитие взглядов на управление семейными компаниями: дисс. канд. экон. наук. 08.00.05: Экономика и управление народным хозяйством.- М., 2012. – 176 с.

4. Васильев М. Семейная фирма: эволюция взглядов североамериканских исследователей// Проблемы теории и практики управления.- 2012.- № 6.- С. 27-38.

5. Галицын А.А. Семейный бизнес как форма малого предпринимательства// В сб.: Научные подходы к формированию и трансформации стратегического развития малого бизнеса в системе цифровой экономики и рисков дрейфа./ Сб.: статей по итогам Всероссийской конференции и Всероссийского конкурса исследовательских работ.- 2019. - С. 39-41.

6. Доклад Президента Республики Узбекистан. Доступно онлайн по адресу: www.press-service.uz. Проверено 05.12.2015г.

7. Закирова Ш.А. Развитие семейного предпринимательства как фактор повышения занятости населения// В сб.: Наука сегодня: реальность и перспективы./ Матер. межд. научно-практ. конф.- Вологда, 2021. - С. 90-92.

8. Закон Азербайджанской Республики от 1 июля 1994 г. № 847 «О предприятиях»// http://www.case-research.eu/files/?id_plik=2134.

9. Закон Латвийской Республики от 28 июня 2021 г. “О бухгалтерском учете”// <https://www.baltikon.lv/news/novyj-zakon-o-buhgalterskom-uchete-vstupit-v-silu-1-yanvary-a-2022-goda/>.

10. Закон Латвийской Республики 09.02.1995г. «О подоходном налоге с предприятий»// <http://www.diplomplanet.ru/read/details.php?id=39>.

11. Закон Латвийской Республики от 8 января 1992 г. “Об индивидуальном (семейном) предприятии и крестьянском или рыболовецком хозяйстве”// <https://www.d-k.lv/rus/documents/laws/689/694/>.

12. Закон Республики Латвия от 20.06.2021 г. “О труде”// <https://visasam.ru/wp-content/uploads/2018/09>.

13. Закон Республики Узбекистан от 26 апреля 2012 г., №ЗРУ-327 "О семейном предпринимательстве"// Собрание законодательства Республики Узбекистан, №17 (517), 30 апреля 2012 года.

14. Календжян С., Волков Д. Развитие семейного предпринимательства в России.- М., 2006. – 180 с.

15. Касьяненко Т.Г., Воротилкина А.М. Эволюция понятия "семейный бизнес" по исследованиям российских и зарубежных ученых// Экономика и управление: проблемы, решения.- 2017.- Т. 2.- № 2. - С. 36-43.

16. Левушкин А.Н. Семейное предпринимательство как вид предпринимательской деятельности в России на современном этапе// В сб.: Юриспруденция: актуальные вопросы, достижения и инновации. Материалы II Национальной (всероссийской) научно-практ. конф. - 2019. - С. 120-122.

17. Лепетикова И.Ю. Семья как основа семейного предпринимательства: правовые аспекты// В сб.: Актуальные аспекты инновационного экономического и юридического развития в условиях роста напряженности вокруг России. Межвузовская научно-практ. кон. Министерство образования и науки РФ, Филиал «Московский институт предпринимательства и права» в г. Ростове-на-Дону. 2015. - С. 165-171.

18. Лобанов А.Н. Особенности формирования у молодежи экономических знаний в сфере семейного предпринимательства// В сб.: Развитие науки и образования в современном мире. / Сб. научных трудов по материалам Международной научно-практ. конф.: в 7 частях. ООО "АР-Консалт". - 2014. - С. 75-77.

19. Мельник О.Е. Семейный бизнес как форма развития предпринимательства: мировые и российские тенденции// В сб.: Условия, императивы и альтернативы развития современного общества в период нестабильности: экономика, управление, социология, право. Сб. научных трудов.// Под общей ред. Е.В. Королюк. 2020. - С. 396-400.

20. На освобожденных территориях Азербайджана будут развивать семейный бизнес// <https://www.novoye-vremya.com/posts/na->

osvobozhdennykh-territoriyakh-azerbaydzhana-budut-razvivat-semeynyu-biznes-2020-12-03-174948.

21. Назарова Т.Ю. Российский и зарубежный опыт развития семейного предпринимательства// Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки.- 2008.- № 2 (58). - С. 59-63.

22. Оболонкова Е.В. К вопросу о закреплении в российском законодательстве понятий "Семейное предприятие" и "Семейное предпринимательство"// Хозяйство и право.- 2021.- № 5 (532). - С. 101-108.

23. Оборин М.С., Волков С.К., Акимова О.Е. Международный опыт развития семейного предпринимательства: возможные уроки для России// Менеджмент в России и за рубежом.- 2019.- № 1. - С. 42-48.

24. Оруджев Э.А. О правовом регулировании деятельности государственных предприятий в Республике Азербайджан// Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Экономика и право.- 2017.- № 6. - С. 73-76.

25. Солдатова В.И. Семейное предпринимательство в России: перспективы развития// Право и экономика.- 2021.- № 6 (400). - С. 11-14.

26. Фақеров Н., Исматуллоев И.У. Моҳият ва хусусиятҳои тиҷорати хонаводагӣ// Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.- 2018.- № 3 (24). - С. 5-8.

27. Шамшетов Ш.С., Калимбетов Е.К. Гражданско-правовой статус семейных предприятий в Республике Узбекистан// Мировая наука. 2020. № 11 (44). - С. 286-291.

28. Школин А. Крупнейшие семейные бизнесы //Финансы.- 2010. - С. 16–18.

29. Юргена И., Шпогис К. Изменения форм предпринимательства в Латвии// Никоновские чтения.- 2001.- № 6. - С. 449-451.

30. 15 крупнейших семейных предприятий в мире// <https://expert.ru/2015/07/16/15-bogatejshih-semej-mira/>.

31. Forbes: лидеры семейного бизнеса в Латвии - Пашкаускисы и Пешковы// <https://www.grani.lv/latvia/57019-forbes-lidery-semeynogo-biznesa-v-latvii-pashkauskisy-i-peshkovy.html>.

32. Leder K., Spagniole S. Probabilistically Optimized Airline overbooking strategies or Anyone willing to take a later flight // UMAP Journal 23.3, 2002. Pp. 317–338.

33. Making a Difference. The Pricewaterhouse Coopers Family Business Survey 2007-2008, p. 37.

Рофиева А.Х.

Фишурда

Тачрибаи қонунгузории давлатҳои хориҷӣ оид ба соҳибкории оилавӣ

Дар мақолаи мазкур таҳлили тачрибаи қонунгузории давлатҳои хориҷӣ оид ба соҳибкории оилавӣ ба сомон расонида шуда, муаллиф дар натиҷаи омӯзиш пешниҳод намудааст, ки баҳри мукамал намудани қонунгузории Тоҷикистон оид ба соҳибкории оилавӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи соҳибкории оилавӣ» қабул карда шуда, он ба танзими муносибатҳо дар самти соҳибкории оилавӣ равона гардад. Инчунин, муаллиф пешниҳод менамояд, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз 26 июли соли 2014, №1107 моддаи 3(1) “Самтҳои фаъолияти соҳибкорӣ” илова карда шавад.

Рофиева А.Х.

Аннотация

Опыт зарубежного законодательства о семейном предпринимательстве

В данной статье анализируется опыт зарубежного законодательства о семейном предпринимательстве, и автор предлагает, что в целях совершенствования законодательства Таджикистана о семейном предпринимательстве необходимо принят Закон Республики Таджикистан «О семейном предпринимательстве», которая должна регулировать отношения в сфере семейного предпринимательства. Автор, также предлагает в Законе Республики Таджикистан «О защите и государственной поддержке предпринимательства» от 26 июля 2014 г., №1107 дополнить статью 3 (1) “Направления предпринимательской деятельности.”

Rofieva A.Kh.

The summary

Experience of foreign legislation on family business

This article analyzes the experience of foreign legislation on family entrepreneurship, and the author suggests that in order to improve the legislation of Tajikistan on family entrepreneurship, it is necessary to adopt the Law of the Republic of Tajikistan “On family entrepreneurship”, which regulates relations in the field of family entrepreneurship. The author also proposes to supplement Article 3 (1) (Lines of entrepreneurial activity) in the Law of the Republic of Tajikistan “On Protection and State Support of Entrepreneurship” dated July 26, 2014 No. 1107.

**IV. ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ; МУРОФИАИ МАЪМУРӢ
(ИХТИСОС: 12. 00. 14)
IV. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО; АДМИНИСТРАТИВНЫЙ
ПРОЦЕСС (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12. 00. 14)**

Киёмидинов С. А.*

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ АДМИНИСТРАТИВНО-
ПРАВОВОГО СТАТУСА АНТИКОРРУПЦИОННОГО ВЕДОМСТВА
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Калидвожаҳо: Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонун, ҳуқуқ, функсия, салоҳиятноқӣ, қобилияти соҳибҳуқуқӣ, муқовимат бо коррупсия.

Ключевые слова: Агентство по государственному финансовому контролю и борьбы с коррупцией Республики Таджикистан, закон, право, функция, компетенция, правоспособность, противодействие коррупции.

Keywords: Agency for State Financial Control and Combating Corruption of the Republic of Tajikistan, legislation, law, function, competence, legal capacity, anti-corruption.

На современном этапе развития административно-правовой науки, рассматривая вопрос о создании специализированного ведомства по борьбе с коррупцией, следует обратить внимание на её существование системе правоохранительных органов как важного инструмента государства в борьбе с коррупцией. Вместе с тем, для преодоления предубеждений о том, что одним правоохранительным органом меньше или больше, суть вопроса не меняется, либо коррупция как была распространена, так и остается, на наш взгляд, определение административно-правового статуса Агентства по государственному финансовому контролю и борьбе с коррупцией Республики Таджикистан (далее - РТ), в контексте современного развития законодательства РТ, поможет совершенствованию механизма борьбы с правонарушениями коррупционного характера.

Так, в определении, приведенном в ч.1 ст.1 Закона РТ «Об Агентстве по государственному финансовому контролю и борьбе с коррупцией Рес-

*Соискатель Института философии, политологии и права имени А.Баховадинова НАНТ Тел: 901204435 эл.почта: Saidhoja1969@mail.ru

публики Таджикистан» от 20 марта 2008г., № 374,¹ обнаруживаются такие элементы, которые раскрывают содержание понятия её административно-правового статуса и они соответствуют признанной в научной среде концепции о понятии правового статуса (положения) органа государственной власти.

Административно-правовой статус для любого органа власти является правообразующей категорией, состоящей из следующих элементов:

- а) наличие собственной компетенции;
- б) выступает от имени государства;
- в) имеет правоспособность, возникающий с момента его учреждения;
- г) характеризуется, прежде всего, правоприменительными функциями;
- д) основано на принципах корпоративности, когда вышестоящее должностное лицо имеет законное влияние на нижестоящее, в пределах своих полномочий;
- е) является организационной единицей государственного аппарата;
- ё) в процессе реализации своей компетенции может принимать нормативные акты.

Таким образом, Агентство по государственному финансовому контролю и борьбе с коррупцией РТ (далее - Агентство), согласно Положения о нем и вышеприведенного закона являясь уполномоченным органом государственного финансового контроля и правоохранительным органом, осуществляет государственный финансовый контроль по эффективному использованию государственных средств и государственного имущества для обеспечения экономической безопасности государства путем предупреждения, профилактики, выявления, пресечения коррупционных правонарушений, раскрытия, дознания и предварительного следствия коррупционных преступлений, экономических преступлений коррупционного характера и преступлений, связанных с налогами, а также другие задачи, предусмотренные указанным законом и другими нормативными правовыми актами РТ.

Из приведенного нормы закона усматривается, что Агентство имеет двойственную правовую природу, являясь органом государственного управления в сфере контроля по целевому использованию средств государственного бюджета, он выполняет административно – управленческие функции, реализуя исполнительно-распорядительную деятельность. При реализации правоохранительных функций, руководствуясь административными и уголовно - процессуальным законодательством, осуществляет оперативно – розыскную, дознание и следственную деятельность, что характеризует уникальность национальной модели антикоррупционного ведомства Таджикистана.

¹Закон РТ «Об Агентстве по государственному финансовому контролю и борьбе с коррупцией Республики Таджикистан» от 20 марта 2008г., № 374//Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2008 г., №3, ст. 126.

Для раскрытия указанных качеств и свойств правовой природы рассматриваемого органа, необходимо исследовать теоретические, доктринальные положения и подходы к определению правового статуса указанного органа государственной власти.

Термин «правовой статус» как юридическая категория известна юридической науке с 60-х годов прошлого столетия. Ученые по-разному подходили к её определению, например, Н.Г. Александров,¹ С.Н. Братусь² отождествляли правовой статус с правоспособностью субъекта.

А. В. Мицкевич³ и Б.К. Бегичев⁴ рассматривали в нем элементы правосубъектности. Исходя из этого, считали, что основным содержанием правового статуса субъекта – это объем его возможностей, что он может сделать, для чего предназначен. Например, А.В. Мицкевич под понятием правового статуса субъекта понимал объем общих прав и обязанностей.⁵

Н. И. Матузов считал, что правоспособность - это необходимое условие всякого правообладания, «...нельзя обладать теми или иными правами и обязанностями, будучи не правоспособным в этом отношении».⁶

Исходя из этой концепции можно сделать вывод, что в основу содержания правового статуса органа государственной власти, в частности исполнительно-распорядительного органа, каким является Агентство, следует вложить объем его прав и обязанностей. Кроме того, мы полагаем, что полное содержание его правового положения, зависит и от таких составляющих как: цели образования данного органа; её задачи; её место в системе государственных органов, направления деятельности и функции.

В административно-правовой науке указанными элементами и признаками характеризуют правовой статус органа государственной власти, поскольку они указывают на его обособленность. Эти свойства индивидуализируют его как орган в системе государственного управления. Такому пониманию способствует, по мнению авторов, по крайней мере три составляющие признака органа власти, как: «а) организационная самостоятельность - он не входит в состав какой-либо иной организации и не является ее структурным подразделением; б) функциональная - выражает его цели и назначение осуществление управленческой деятельности по руководству в порученных сферах жизни общества в соответствии с установленным для него профилем функций; в) юридическая - наличие компетенции, закрепленные

¹ Основы теории государства и права //Под ред. Александрова Н.Г.- М.,1963.- С. 32.

² Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. - М., Госюриздат, 1950. - С. 78.

³ Мицкевич А.В. Субъекты советского права. - М., 1963.- С. 212.

⁴ Бегичев Б.К. Трудовая правоспособность советских граждан.- М., Юрид.лит. 1972.- С. 24.

⁵ Мицкевич А.В. Указ. раб. – С. 211.

⁶ Матузов Н.И. Субъективные права граждан СССР.- Саратов, 1966.- С. 92.

правовыми актами, которые не производны от компетенции какого-либо иного органа».¹

Структура правового статуса включает следующие элементы: правоспособность, дееспособность (иногда праводееспособность, которые раскрываются через правосубъектность), т.е. права, законные интересы и обязанности органа.

Содержание правового статуса - это комплекс прав и обязанностей (отраслевого и функционального характера), регламентированных нормами права, т.е. его содержание определяет видовую принадлежность статуса.

Механизм регулирования - это комплекс правовых средств, с помощью которых государство определяет и обеспечивает положение, статус органа. По мнению сторонников такого подхода «...данная конструкция наиболее полно характеризует качества единого родового понятия статуса и определяет единый методологический подход к раскрытию составных частей и элементов понятия статуса».²

Согласно концепции управленческого научного подхода и её представителя Н.И. Глазуновой, правовой статус государственного органа как совокупность составляющих признаков, включает следующие элементы:

- а) политический (государственно-властный характер);
- б) социальный (предназначение решать общезначимые дела, задачи, ориентация на потребности и интересы социума);
- в) юридический (принимает нормативные правовые акты, осуществляет правоприменительную и правоохранительную деятельность);
- г) административно-управленческий (выполняет функции, стоящие перед государством на определенном участке руководства обществом в безусловном, императивном порядке, наделяется для этого необходимыми средствами)».³

В предложенной системе административно-управленческие составляющие правового статуса, упоминаются наряду с другими признаками, как явно полноценный и неотъемлемый. Следовательно, любой орган государственной власти, независимо от характера чисто функциональной деятельности, прежде всего, обозначаются административно-правовым статусом, определяющим его место в системе государственных органов. Естественно, что при таком подходе и суд, и прокуратура имеют административно-правовой статус, поскольку они являются органами государственной власти,

¹ Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации.- М.: Зерцало-М, 2003. - С. 96-97.

² Советское административное право. Государственное управление и административное право //Козлов Ю.М., Лазарев Б.М., Луньев А.Е., Пискотин М. И. - М.: Юридическая литература, 1978.- С.240.

³ Глазунова Н.И. Государственное (административное) управление.- М., 2006. - С.150.

внутренней структурой и обладают властными правоприменительными функциями.

Таким образом, административно-правовой статус национального антикоррупционного Агентства определяется теми правами и обязанностями (*право* обладаниями), которыми наделило её государство как субъекта административного права и которые предоставляют ей потенциальные возможности вступать в административно-правовые отношения в рамках своей правосубъектности и в соответствии с предоставленными ей компетенциями. Так, в соответствии с ч.1 ст.1 вышеприведенного закона об Агентстве, оно является уполномоченным органом государственного финансового контроля и правоохранительным органом. Следовательно, содержание её деятельности характеризуется как управленческий, т.е. исполнительно-распорядительный, поскольку выполняет контрольную и правоохранную функцию, входит в систему органов государственного управления республики, является правительственным органом. Согласно ч.2 ст.2 Закона РТ об Агентстве, в свою управленческую деятельность Агентства осуществляет на основе Закона РТ «О государственном финансовом контроле в Республике Таджикистан» и другими источниками регулирования его деятельности.

Кроме того, схема назначения на должность и освобождения от должности руководства Агентства, а также её подчиненность и подотчетность также указывают на административно - правовые основы возникающих при этом правоотношений, характеризующиеся как власть и подчинения. Агентство своей деятельности подчиняется и подотчетно Президенту РТ, который согласно Конституции РТ, является главой государства и Председателем Правительства.

Таким образом, административно-правовой статус антикоррупционного ведомства РТ характеризуется спецификой его правового положения как субъекта административного права, отличающего от других органов государственной власти своими свойствами. Эти свойства выражаются в специфическом характере прав и обязанностей рассматриваемого органа, как контролирующего органа с правоохранительными полномочиями.

Административно – правовое содержание правового статуса Агентства формируется и раскрывается также и в процессе реализации её компетенции как центрального органа государственного управления межотраслевого характера. Такое положение Агентства раскрывается, в частности, диспозициями ч.1 и ч.2 ст.7 Закона РТ «О государственном финансовом контроле Республики Таджикистан», согласно которой для исполнения возложенных на него функций орган контроля имеет право проводить ревизии и проверки, а также осуществлять проверки эффективности использования государственных средств и имущества во всех государственных органах, организациях, учреждениях и государственных предприятиях РТ.

Контрольные полномочия осуществляются также в отношении органов местного самоуправления, физических и юридических лиц, независимо от видов и форм собственности, если они получают, перечисляют или ис-

пользуют средства из государственного бюджета, государственную ответственность, либо управляют ею.

Подводя итог проведенного исследования, предлагаем следующий порядок определения административно-правового статуса антикоррупционного ведомства РТ.

Административно-правовой статус Агентства по государственному финансовому контролю и борьбе с коррупцией РТ определяется:

- его местом в системе центральных органов государственной власти, то есть тем, что он является органом государственной власти (относится к исполнительной власти с правоохранительными функциями) и олицетворяет специальную государственную администрацию;
- его правами и обязанностями, полномочиями в сфере государственного управления;
- наличием исполнительно-распорядительных властных функций;
- его отношением с другими ветвями государственной власти, их органами;
- порядком формирования и прекращения деятельности;
- порядком назначения директора Агенства на должность и освобождения ее от должности Президентом РТ;
- комплексным режимом формирования и несения гражданской, правоохранительной службы, а также знаком отличия, индивидуализацией персонального состава сотрудников;
- его ответственностью перед государством.

Литература:

1. Закон РТ «Об Агентстве по государственному финансовому контролю и борьбе с коррупцией Республики Таджикистан» от 20 марта 2008г., № 374//Ахбори Маджлиси Оли РТ, 2008 г., №3, ст. 126.
2. Основы теории государства и права //Под ред. Александрова Н. Г.- М., 1963.- 563с.
3. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права.- М., Госюриздат, 1950. - 367 с.
4. Мицкевич А.В. Субъекты советского права.- М., 1963.
5. Бегичев Б.К. Трудовая правоспособность советских граждан.- М., Юрид. лит. - 1972. - 248с.
6. Матузов Н.И. Субъективные права граждан СССР.- Саратов, 1966.
7. Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации. -М.: Зерцало-М, 2003.
8. Советское административное право. Государственное управление и административное право //Козлов Ю.М., Лазарев Б.М., Луньев А.Е., Пискотин М. И. - М.: Юридическая литература, 1978.
9. Глазунова Н.И. Государственное (административное) управление.- М., 2006.

Қиёмидинов С. А.

Фишурда

**Роҷеъ ба муайян намудани вазъи маъмурию ҳуқуқии мақомоти
зиддикоррупсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Зимни таҳлили вазъи маъмурию ҳуқуқии мақомоти махсусгардонидашудаи назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муаллиф ба дуият (духелагӣ, дугунаги)-и хусусияти (табиати) ҳуқуқии он чи аз лиҳози маъмурӣ-идоракунӣ ва чи функционалӣ-ҳифзи ҳуқуқӣ ишора намудааст. Инчунин, дар мақола дар бораи нодир (беҳамто, беназир) будани ин соҳти (шакли) миллии худӣ, ки дар он диққати асосӣ ба мавҷуд будан дар мақомоти баррасишаванда унсурҳое чун мустақилият, салоҳиятноқӣ, қобилияти соҳибҳуқуқӣ ва дар ихтиёри худ доштани функцияҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ, махсус қайд карда шудааст. Ба ғайр аз ин, муаллиф ба он ишора менамояд, ки дар натиҷаи рушд намудани асосҳои давлатдорӣ милли дар Тоҷикистон, таҳкими тартиботи ҳуқуқӣ ва мубориза бо коррупсия, ҳамзамон ҳайати субъектҳои муқовиматкунанда бо коррупсия, низ тавсеаи назаррас ёфтаанд.

Қиёмидинов С. А.

Аннотация

**Некоторые вопросы определения административно-правового статуса
антикоррупционного ведомства Республики Таджикистан**

Анализируя административно-правовой статус специализированного уполномоченного государственного органа по государственному финансовому контролю и борьбе с коррупцией Республики Таджикистан, автор указывает на её двойственную правовую природу как административно-управленческое составляющее, так и правоохранительно – функциональную деятельность Агентства. Так же, в статье особо отмечается об уникальности собственной национальной моделью, где главное внимание уделено на наличие таких элементов как самостоятельность, компетентность, правоспособность и обладанием правоприменительных функций рассматриваемого органа. Кроме того, автор указывает на то, что в результате развития основ национальной государственности в Таджикистане, укрепления правопорядка и борьбы с коррупцией, заметно расширяется и субъектный состав лиц, противодействующих коррупции.

Kiymidinov S. A.

The summary

Some issues of determining the Administrative and Legal Status of the anti-corruption agency of the Republic of Tajikistan

Analyzing the Administrative and Legal status of the specialized authorized State Body for State Financial Control and Combating Corruption of the Republic of Tajikistan, the author points to its dual legal nature, both the administrative and managerial component as well as the law enforcement and functional activities of the Agency. The article also emphasizes the uniqueness of its own national model, where the main attention is paid to the presence of such elements as independence, competence, legal capacity and the possession of the law enforcement functions of the Body in question. In addition, the author points out that as a result of the development of the foundations of national statehood in Tajikistan, the strengthening of law and order and the combat against corruption, the subject composition of persons fighting corruption is significantly expanding.

Соибов З.М.*

МОҲИЯТИ ФУНКСИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ВА МАШВАРАТӢ ДАР ИДОРАКУНИИ ФАЪОЛИЯТИ ГУМРУКӢ

Калидвожаҳо: фаъолияти гумрукӣ, идоракунии давлатӣ, иттилоотонӣ, машварат, мақомоти идоракунии давлатӣ, функцияи идоракунии давлатӣ, ошкорбаёнӣ, шаффофият, самаранокӣ, мақсадҳои идоракунии давлатӣ, шахсони воқеӣ, субъекти идоракунии давлатӣ.

Ключевые слова: таможенное дело, государственное управление, информирование, консультация, органы государственного управления, функция государственного управления, гласность, прозрачность, эффективность, цели государственного управления, физическое лицо, субъект государственного управления.

Keywords: customs, public administration, informing, consultation, public administration bodies, public administration function, publicity, transparency, efficiency, public administration goals, individual, public administration entity.

Дар шароити кунунӣ барои давлати муосир функцияҳо дар самти ноилгардӣ ба ҳадафҳо ва иҷрои вазифаҳои муҳими онҳо аҳамияти хоса-ро касб менамояд. Функцияҳои давлатро ба мазмуни том чун фаъолияти давлат муайян мегардад. Ба таври мушаххас бошад, чуноне зикр гардид,

*Соибов З. М. – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

ифодагари самтҳои асосии фаъолияти давлат унвон мешавад. Аксарияти муҳаққиқон ва олимони соҳавӣ (мутахаассисони илми назарияи давлат ва ҳуқуқ) маҳз самтҳои асосии фаъолияти давлат будани функсияҳои давлатро эътироф намудаанд.¹ Бо назардошти муҳимияти он функсияҳои давлатро дар сатҳи илмӣ ҳамчун фаъолияти воқеии давлат эътироф намудаанд,² ки дар асл инъикоскунандаи фаъолияти амалии давлат мебошад.

Бояд қайд намуд, ки истилоҳи «функсия» аз калимаи латинии «*functio*» гирифта шуда, маънояш иҷро намудан, уҳдадорӣ, доираи фаъолият, таъинот, инъикос намудан, мақом, содир кардан ва мутобиқат мебошад.³ Дар фарҳанги забонӣ функсияро чун нақш, аҳамияти чизе, уҳдадорӣ, доираи фаъолият ва ғ. муайян намудаанд.⁴ Ба мазмуни иҷтимоӣ, хусусан дар илмҳои ҷомеашиносӣ (ҳуқуқшиносӣ, сиёсатшиносӣ, иқтисодӣ, сотсиологӣ ва ғ.) истилоҳи номбурда чун иҷро кардан, амалӣ намудан ва фаъолият мавриди қарор мегирад.⁵

Дар ҳамбастагӣ бо функсияҳои давлатӣ, функсияҳои идоракунии давлатӣ низ ташаккул меёбанд, ки ба мазмуни том иҷроӣ вазифа ва ҳадафҳои давлатро таъмин мекунад. Функсияҳои идоракунии давлатӣ, аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим ва гуногунҷанба мебошад, ки дер боз ба сифати предмети (мавзӯи) таҳқиқоти илмӣ қарор гирифтааст. Ин масъала дар сатҳи илми ҳуқуқшиносӣ, сиёсатшиносӣ, таърих ва мөнанди онҳо таҳлил ва баррасӣ гардидааст. Агар ба андешаҳои муҳаққиқон ва олимони риштаҳои гуногуни илмӣ назар афканем, мазмун ва моҳияти функсияҳои идоракунии давлатӣ дар маҷмӯъ айнан як маъно баҳогузори гардидааст. Чунончи, дар яке аз адабиёти илмии ҳуқуқӣ оварда шудааст, ки функсияи идоракунии давлатӣ салоҳияти дахлдори мақомоти идоракунии давлатиро меноманд, ки баҳри таъсир-

¹Бо назардошти андешаҳои олимони метавон зикр намуд, ки функсияҳои давлат ҳамчун самтҳои асосии фаъолияти он ифодагари таъйиноти иҷтимоии давлат, асосҳои ҳуқуқии фаъолияти давлат, фаъолияти амалии давлат, талоши давлат бо назардошти манфиати давлат, ҷомеа ва аъзоёни он ҷиҳати рушд, воситаҳои асосӣ ва бунёдии амалигардонии ҳокимияти давлатӣ, таъсиррасонии давлатӣ ба равандҳои гуногуни иҷтимоӣ ва мазмуни фаъолияти давлат дар самти идоракунии ҷомеа мебошад, ки дар маҷмӯъ ба мақсади амалигардии вазифаҳо ва расидан ба ҳадафҳои давлат равона мегардад.

² Ҳафиззода Ш.Х. Функсияи ҳифзи ҳуқуқии давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ. Дисс. барои дарёфт. дараҷ. илмӣ номз. илм. ҳуқуқшиносӣ.- Душанбе.- 2018.- С. 25.

³ Миронов А.Л. Государственное управление: основные цели и функции // Вестник Московского университета МВД России.- №3.- 2012. - С. 164.

⁴ Ожегова С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. Реҷаи дастрасӣ: C:\Users\PROFES-1\AppData\Local\Temp\Rar\$Dla7140.46207\avidresders.ru_tolkovyuslovar-russkogo-yazyka-1.pdf (Санаи мурочиат: 3.10.2020 с.)

⁵ Шарифзода С.Ш. Шаклҳои амалишавии функсияҳои давлат дар марҳилаи муосир: дисс. барои дарёфт. дараҷ. илмӣ номз. илм. ҳуқуқшиносӣ.- Душанбе.- 2018.- С. 22.

расонии идоракунӣ ба корхона, муассиса ва ташкилоти ба он тобеъ равона мегардад.¹

К.С. Белский зери мафҳуми функцияҳои идоракунии давлатӣ унсурҳои мустақил, устувор ва махсусгардонидашудаи фаъолияти идоракуниро муайян намудааст.²

Муҳаққиқи дигар муайян кардааст, ки функцияҳои асосии идоракунии давлатиро ҳамчун навъи ҳамкориҳои умумӣ ва ҳоси дорои самти махсус миёни субъект ва объекти идоракунӣ мебошад, ки барои тамоми алоқаҳои идоракунӣ марбут буда, расидан ба муназзамӣ дар соҳаи идоракунии давлатиро таъмин менамояд.³

А. Л. Миронов функцияҳои идоракуниро таҳлил намуда, иброи назар менамояд, ки функцияи идоракунӣ ҳамчун соҳаи имконпазири ташаққули таъсиррасонии идоракунанда, баамалбарории амалҳои мутасили бо ҳам алоқамандро оид ба коркарди воситаҳо ва усулҳои таъсиррасонӣ ва амалигардонии онҳо барои ҳалли масоили мушаххас дар назар дорад.⁴

Ҳамчунин, ба андешаи Л.А. Симонян функцияи идоракунии давлатӣ баҳри расидан ба мақсадҳои идоракунии давлатӣ равона мегардад.⁵

Дар алоқамандӣ бо андешаҳои болозикр, функцияҳои идоракунии давлатиро метавон чун унсури фаъолияти идоракунӣ, робитаи миёни субъект ва объекти идоракунӣ, таъсиррасонии идоракунанда ва воситаи ноилшавии мақсадҳои идоракунии давлатӣ ҳулосабарорӣ намуд. Дар воқеъ, ҳар як андешаи олими номбурда ба асли функцияҳои идоракунии давлатӣ мувофиқ меояд. Агар ба самти равиши функцияи идоракунии давлатӣ назар афканем, он ба амалишавии вазифаҳо ва расидан ба мақсадҳои идоракунии давлатӣ равона мегардад. Чун функцияҳои идоракунии давлатӣ аз функцияҳои давлат маншаъ мегирад, баҳри амалишавии вазифаҳо ва ноил гардидан ба мақсадҳои онҳо сурат мегирад.

Яке аз функцияҳои муҳими идоракунии давлатӣ, ки ба амалишавии ҳуқуқи иттилоотии шаҳрвандон ва дигар шахсон мусоидат менамояд, ин функцияҳои иттилоотӣ ва машварат мебошад. Функцияҳои мазкур дар идоракунии давлатии тамоми соҳаҳои баҳши давлатӣ нақши назаррас дошта, самаранокиро дар онҳо таъмин менамояд. Бо ҳамин мазмун функцияҳои мазкур дар идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ низ ба таври васеъ мавриди истифода қарор гирифта, заминаи

¹ Общее административное право // Под ред. Ю.Н. Старилова.- Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2016.- Ч. 1.- С. 40.

² Белский К.С. Феноменология административного права.- Смоленск, 1995.- С. 57-59.

³ Куулар А.Б. Система и функции государственного и муниципального управления в современных условиях // Modern science.- №10-3, 2009.- С. 276.

⁴ Миронов А.Л. Государственное управление: основные цели и функции // Вестник Московского университета МВД России.- №3.- 2012.- С. 164.

⁵ Козлов Ю.М. Управление народный хозяйством СССР, ч.1.- М.: МГУ, 1969.- С.94.

муҳимтарини баландбардории сатҳу сифат, таъмини ошкорбаёнӣ ва шаффофият дар фаъолияти субъектҳои идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ ба шумор меравад.

Функсияҳои иттилоотӣ ва машварат дар раванди идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ муҳиммияти хоса дошта, дар алоқамандӣ бо ҷамъоварӣ, таҳия ва пешниҳоди маълумоти дахлдор, вобаста ба ҳолати идоракунии давлатии соҳаи номбурда, аз ҷумла фаъолияти мақомоти идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ ва шахсони мансабдори он, амалан суратгирии фаъолияти гумрукӣ, танзими ҳуқуқии фаъолияти гумрукӣ ва дар замина танзими фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, инъикоси вазъи интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт тавассути сарҳади гумрукӣ ва натиҷаи фаъолияти мақомоти идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ, вобаста ба амалишавии вазифа ва ҳадафҳои муайянгардида сурат мегирад. Дар доираи илми муосир чунин намуди функцияро таъминоти иттилоотӣ дар идоракунии давлатӣ иброз намудаанд.¹ Ҷустуҷӯ ва ғунгардани иттилоот оид ба ҳодиса ва ҳолатҳо унсури муҳимтарини фаҳмиш ҳамчун раванди ноилгардии инсон ба зухурот, падида ва қонуниятҳои ҷаҳони воқеӣ бо мақсади истифодаи натиҷаҳои ин фаъолияти эҷодӣ барои қонеъсозии манфиати шахс мебошад.²

Бо ҳамин мазмун, дар заминаи функцияҳои иттилоотӣ ва машварат аҳли ҷомеа ва шахсони манфиатдор бо маълумоти дахлдор таъмин мегарданд.

Дигар ҷиҳати муҳим будани иттилоот ва машварат дар идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ, ин дар муносибати байни субъект ва объекти раванди мазкур ифода гардидани он аст. Дар воқеъ, тавре аз мазмуни идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ бармеояд, асоси он иртибот ва иттилоот миёни субъект ва объекти идоракунии давлатӣ мебошад. Яъне, муносибати байниҳамдигарии онҳо дар заминаи иттилооти дахлдор сурат мегирад.

Тазаккур додан ба мақсад, ки функцияҳои иттилоот ва машварат баҳри таъмини шаффофият ва ошкорбаёнӣ дар идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ равона мегардад, ки мантиқан ҳамчун принсипи фаъолияти мақомоти идоракунии давлатии соҳаи мазкур унвон гардидааст. Сатҳу сифати амалисозии функцияҳои зикршуда метавонад, оқибатҳои дахлдорро ба бор орад, ки татбиқшавии принсипҳои шаффофият ва ошкорбаёнӣро нишон медиҳад, агар талаботи ҳатмии махфият вайрон нагардад. Дар байни иттилоотикунони фаъолияти гумрукӣ ва ҳифзи сирри махфӣ бояд тавозун бошад.

Функсияҳои иттилоотӣ ва машварат бо афкори омма ва шахсони алоҳида алоқаманд аст. Бо сифати баланд амалӣ намудани функцияҳои

¹ Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Старилов Ю.Н. Административное право: Учебник для вузов. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2005.- С. 39.

² Евдокимов В.А. Эволюция системы информирования общества // Наука о человеке: гуманитарные исследования. - 2016.- №2(24).- С. 71.

мазкур метавонад, ки эътимод ва назари мусбии омма ва шахсон нисбати мақомоти идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ ва шахсони мансабдори он афзун гардад. Яъне, сари вақт гирифтани маълумоти дахлдор аз мақомоти идоракунии давлатӣ, инъикосии пурра ва ҳамаҷонибаи раванди фаъолият ва ғайра метавонад, ки чун омили тақвияти боварии шахсон ва аҳли ҷомеа нисбати ташкили идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ гардад. Аз ин ҳисоб метавон самаранокии фаъолияти мақомоти мазкурро баҳоидиҳӣ кард, ки умум фаъолияти онҳо дар кадом сатҳ аст.

Бо ба инобат гирифтани аҳамиятнокии функсияи иттилоот, қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ) меъёрҳоро вобаста ба он дар раванди идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ муқаррар намудааст. Кодекси гумрукии ҚТ дар боби 4 «Иттилоъдиҳӣ ва мушовара»-ро¹ муқаррар намудааст, ки аз мазмуни меъёрҳои он бармеояд, ки мақомоти гумрук ҳамчун мақомоти идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ вобаста ба сабабҳои қабули қарор, амалӣ (беамалии) содиршуда, дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи фаъолияти гумрукӣ ва оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ ва дигар масъалаҳои, ки таҳти салоҳияти мақомоти гумрук қарор доранд, ба шахсони муайян иттилоот ва машварат диҳад. Иттилоот ва машварат тибқи меъёрҳои Кодекси гумрук ба таври ройгон дар шакли хаттӣ ва шифоҳӣ пешниҳод мегардад. Дар заминаи мазмуни меъёрҳои Кодекси мазкур то андозаи мазкур фарқияти миёни иттилоотонӣ ва машварат гузошта шудааст. Яъне иттилоотонӣ нисбати доираи номаҳдуд ва машварат нисбати шахсони алоҳида дар заминаи дархости онҳо сурат мегиранд. Аммо, меъёрҳои мазкур доираи муайян масъалаҳоеро, ки вобаста ба онҳо гирифтани иттилоот ва мушовара мумкин аст, муқаррар намудааст, ки моҳиятан маҳдуд мебошанд. Дар ин ҷо ду намуди иттилоот, яъне вобаста ба сабабҳои қабули қарор, амалӣ (беамалии) содиршуда (м. 22) ва дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи фаъолияти гумрукӣ (м. 23) пешбинӣ гардидааст.

Мушовара бошад, то андозаи муайян ба таври устувор муқаррар шудааст, ки оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ ва дигар масъалаҳои, ки таҳти салоҳияти мақомоти гумрук қарор доранд (м. 24), амалӣ мегардад. Дар заминаи ин меъёри Кодекс ба шахсон имкони ҳамаҷониба гирифтани маълумоти заруриро аз мақомоти гумрук гирифтани (дастрасӣ) дода мешавад. Дар робита ба гирифтани иттилоот бошад, тавре дар боло зикр гардид, меъёрҳои Кодекси гумрук ниёз ба такмил доранд. Яъне, на ба ин ду масъалаи муқарраршуда маҳдуд гардад, балки вобаста ба дилхоҳ масъалаи фаъолияти гумрукӣ, вазъи фаъолияти мақомоти

¹ Кодекси гумрукии ҚТ аз 03 – юми декабри соли 2004, таҳти №62. //Маҳзани мутамаркази иттилооти ҳуқуқии ҚТ. Шакли электронии «Адлия». (Санаи мурочиат: 25.02.2022с.).

гумрук, раванди интиқоли молу маҳсулот тавассути қаламрави кишвар, натиҷаи фаъолияти мақомоти мазкур ва ғ. маълумот гирад. Бинобар ҳамин, бо назардошти мукамал ва устувор намудани иттилоотонӣ дар фаъолияти мақомоти гумрук ва ҳуқуқи шаҳрвандон чихати гирифтани иттилооти дастрасии озод аз мақомоти мазкур қобили қабул медонем, ки дар ин қисмати Кодекси гумруки ҚТ, яъне дар боби 4 он моддаи алоҳида илова карда шавад. Моддаи таҳрезишуда метавонад дар шакли зайл бошад: «Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳуқуқ доранд, ки вобаста ба масъалаҳое, ки марбут ба фаъолияти мақомоти гумрук мебошанд, дастрасӣ ба иттилооти озод дошта бошанд. Иттилоот аз ҷониби мақомоти гумрук бо тартиби муқаррарнамудани қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мегардад».

Ба назари мо, муқаррар намудани чунин меъёрҳо метавонад, ки мазмуни функсияи иттилоотии идоракунии давлатии фаъолияти гумрукиро мукамал намуда, мақом ва нақши иттилоотониро дар ин раванд баланд бардорад.

Дар шароити муосир барои баамалбарории функсияҳои иттилоотӣ ва машварат аз ҷониби мақомоти гумруки кишвар тадбирҳои гуногун роҳандозӣ гардидааст. Аз қабилӣ, фаъолгардонии сомонаи расмии Хадамоти гумруки назди Ҳукумати ҚТ, қабули шаҳрвандон аз ҷониби роҳбарияти мақомоти гумруки кишвар, ташкили телефонҳои боварӣ ва печтаи электронӣ ва ғайра.

Бо ҳамин мазмун, функсияҳои иттилоотӣ ва машваратӣ дар идоракунии давлати фаъолияти гумруки аҳамияти хоса дошта, ба амалигардии ҳуқуқи шаҳрвандон ба мурочиат, таъмини шаффофият ва ошкорбаёнӣ дар фаъолияти мақомоти идоракунии давлатии фаъолияти гумруки ва умуман, самаранокии фаъолияти онҳо равона мегардад.

Адабиёт:

1. Кодекси гумрукии ҚТ аз 03 - уми декабри соли 2004, №62.// Маҳзани мутамаркази иттилооти ҳуқуқии ҚТ. Шакли электронии «Адлия».(Санаи мурочиат: 25.02.2022с.).
2. Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Старилов Ю.Н. Административное право: Учебник для вузов. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2005.
3. Белский К.С. Феноменология административного права.- Смоленск, 1995.
4. Евдокимов В.А. Эволюция системы информирования общества // Наука о человеке: гуманитарные исследования.- 2016.- №2(24).
5. Козлов Ю.М. Управление народный хозяйством СССР, ч.1.- М.: МГУ, 1969.
6. Куулар А.Б. Система и функции государственного и муниципально-го управления в современных условиях // Modern science.- №10-3, 2009.
7. Миронов А.Л. Государственное управление: основные цели и функции // Вестник Московского университета МВД России.- №3.- 2012.

8. Общее административное право // Под ред. Ю.Н. Старилова.- Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2016. - Ч. 1.

9. Ожегова С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. Речаи дастрас: C:/Users/PROFES-1/App Data/Local/Temp/Rar\$Dla7140.46207 /avidresders.ru_tolkovyy -slovar-russkogo-yazyka-1.pdf (Санаи муроҷиат: 3.10.2021 с.).

10. Ҳафиззода Ш.Х. Функсияи ҳифзи ҳуқуқи давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ. Дисс. барои дарёфт. дараҷ. илм. номз. илм. ҳуқуқшиносӣ.- Душанбе.- 2018.

11. Шарифзода С.Ш. Шаклҳои амалишавии функсияҳои давлат дар марҳилаи муосир. Дисс. барои дарёфт. дараҷ. илм. номз. илм. ҳуқуқшиносӣ.- Душанбе, 2018.

Соибов З.М.

Фишурда

Моҳияти функсияҳои иттилоотӣ ва машваратӣ дар идоракунии фаъолияти гумрукӣ

Ташкил ва баамалбарории идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ бо амалисозии функсияҳои он вобастагӣ дорад. Функсияҳои идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ шакли амалан инъикосгардии фаъолияти мақомоти идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ мебошад. Мушаххасан бошад, функсияҳои идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ баҳри амалисозии вазифа ва мақсадҳои идоракунии давлатӣ дар соҳаи мазкур равона мегардад. Функсияҳои идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ мазмунан фарогири самтҳои асосии фаъолияти мақомоти идоракунии давлатӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ мебошад, ки иҷрои вазифа ва ҳадафҳои идоракунии давлатӣ дар соҳаи номбурда ро таъмин менамоянд. Идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ функсияҳои гуногунро дошта, ҳар кадоми онҳо дорои таъиноти ба худ хос мебошанд. Дар миёни функсияҳои идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ функсияҳои иттилоотӣ ва машварат ҷойгоҳи муҳим дошта, бо мақсади гирифтани маълумоти дахлдор аз мақомоти идоракунии давлатӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ, дастрасии маълумотҳои оид ба ҳолати фаъолияти мақомоти мазкур ва шахсони мансабдори он ва ғ. равона мегардад. Заминаҳои ҳуқуқии функсияи иттилоотӣ ва машварат дар идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ дар ҚТ мустаҳкам гардида, ҳуқуқи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқи ро ба гирифтани иттилоот қафолат медиҳанд. Функсияҳои иттилоотӣ ва машварат дар раванди идоракунии давлатии фаъолияти масъалаи муҳим буда, дар шароити муосир ниёз ба таҳлил ва баррасии илмиро дорад. Муаллиф дар ин мақола мазмун ва моҳияти функсияҳои иттилоотӣ ва машваратро дар идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ равшан намуда, нуктаҳои назари худро вобаста ба он баён кардааст.

Аннотация

**Сущность информационных и консультационных функций
в управлении таможенной деятельности**

Организации и осуществления государственного управления таможенным делом зависит от реализации его функций. Функции государственного управления таможенного дела являются практической формой отражения деятельности органов государственного управления таможенного дела. Функции государственного управления таможенного дела направлены на реализации задач и функций государственного управления в данной сфере. Функции государственного управления таможенного дела по существу включают основные направления деятельности органов государственного управления в сфере таможенного дела, которые обеспечивают выполнение задачи и цели государственного управления в указанной сфере. Государственное управление таможенного дела имеет различные функции, которые обладают собственным назначением. Среди функций государственного управления таможенного дела функции информирования и консультации имеют особое место. Они содействуют получению соответствующей информации от органов государственного управления в сфере таможенного дела, доступ к данным о состоянии деятельности названных органов и их должностных лиц и др. Правовые основы функций информирования и консультации в государственном управлении таможенным делом закреплены в Таможенном кодексе Республики Таджикистан, которые гарантируют права физических и юридических лиц на получение информации. Функции информирования и консультации являются важным в процессе государственного управления таможенным делом и в современных условиях требуют научного анализа и рассмотрения. Автор в статье раскрывает содержание и сущность функций информирования и консультации в государственном управлении таможенного дела и излагает свою точку зрения по ним.

Soibov Z.M.

The summary

**The essence of the function of informing and consulting in the
administration of customs**

The organization and implementation of the state management of the customs business depends on the implementation of its functions. The functions of the state administration of customs affairs is a practical form of reflection of the activities of the state administration of customs affairs. Specifically, the functions of the state administration of customs affairs are aimed at realizing the tasks and functions of state administration in this area. The functions of the state administration of customs affairs essentially include the

main areas of activity of state administration bodies in the field of customs affairs, which ensure the fulfillment of the tasks and goals of state administration in this area. The State Administration of Customs has various functions, each of which has its own purpose. Among the functions of the state administration of customs affairs, the function of informing and consulting has a special place and contributes to the receipt of relevant information by state administration bodies in the field of customs affairs, access to data on the state of activity of these bodies and their officials, etc. The legal basis for the function of informing and consulting in the state administration of customs affairs is enshrined in the Republic of Tajikistan, which guarantee the rights of individuals and legal entities to receive information. The function of informing and consulting is important in the process of state administration of customs and in modern conditions requires scientific analysis and consideration. The author in the article reveals the content and essence of the function of informing and consulting in the state customs departments and sets out his points of view on them.

**V. ҚОИДАҶО БАРОИ МУАЛЛИФОН
V. ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ**

Порядок рецензирования статей, предоставляемых в научно-информационный журнал «Правовая жизнь»

1. В журнале «Правовая жизнь» печатаются статьи, являющиеся результатом научных исследований по юридическим наукам.
2. Статьи принимаются к печати по рекомендации одного из членов редколлегии в соответствии с настоящими правилами.
3. Объем статьи не должен превышать одного п. л. (до 16 страниц) компьютерного текста, включая в этом объеме рисунки, таблицы, графики, текст аннотации и ключевые слова. Объем аннотации – не более 0,5 страницы. Три рисунка считаются за одну страницу.
4. К статье прилагаются направление от организаций (для внешних авторов), рецензия соответствующего отдела, аннотации и ключевые слова (на таджикском, русском и английском языках) в двух экземплярах, с указанием названия статьи, инициалов и фамилии автора (авторов).
5. Статьи принимаются по одному экземпляру в текстовом и электронном вариантах. Статья должна быть напечатана на компьютере с одной стороны листа через 1,5 (полуторный) интервал. Слева от текста следует оставлять поля (4 см.). Страницы должны быть пронумерованы.
6. В конце статьи после текста и аннотации дается список использованной литературы, слева указываются название учреждения, представляющего статью, сведения об авторе (авторов), а также телефон и подпись.
7. При оформлении списка использованной литературы следует указать:
 - а) для книг – фамилию и инициалы автора (авторов), полное название, место издания, издательство, год издания, номер тома, страницу;
 - б) для журнальных статей и сборников – фамилию и инициалы автора (авторов), название статьи, название журнала или сборника, год издания, номер и страницу (для сборника). При повторной ссылке на литературу допустимы общепринятые сокращения.
8. К имеющимся в тексте таблицам необходимо отпечатать дубликаты и приложить к статье с указанием страницы, к которой таблица относится.
9. В случае возвращения статьи автору (авторам) для существенных исправлений или для ее окончательного редактирования автор должен внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи.
10. Редакция оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей.
11. Плата за опубликование рукописей аспирантов не взимается.
12. Статьи, не соответствующие настоящим правилам, не принимаются.

13. Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводится членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в «Правилах для авторов», публикуемых в каждом номере журнала. Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование. Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

14. Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, ее актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление ее недостатков. В заключение дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать ее после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии – не менее одной страницы текста.

15. Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

16. Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и в случае ее поддержки членами редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта. Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд. Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до ее опубликования.

17. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами: воспроизведение статьи; распространение экземпляров статьи любыми способами.

18. Редакция журнала направляет авторам представленных материалов копии рецензий с положительным заключением, замечаниями и необходимостью доработать статью или мотивированный отказ.

19. Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5-ти лет.

20. Редакция журнала направляет копии рецензий в Министерство образования и науки Российской Федерации при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

**ҲАЁТИ ҲУҚУҚӢ
ПРАВОВАЯ ЖИЗНЬ
№ 4 (36)
2021**

**Главный редактор: Ш. К. Гаюров
Зам. главного редактора: Б. А. Сафарзода
Отв. секретарь: А. М. Диноршоҳ**

Сдано в набор 14. 04. 2022 г. Подписано в печать 25. 04. 2022 г.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная. Усл. п. л. 19,25.
Заказ № 18. Тираж 100 экз.
Отпечатано в типографии ТНУ
г. Душанбе, Буни Хисорак, здание 14.